

U SANGKHNI

Ka sah lyngngoh ka dum tliw tliw,
Ha u Lyngngam - Nongtrai
Ki pararu kylleng sawdong,
Kangne kin ïoh jingshai.

LOSTIN LAWRENCE KHARBANI

U SANGKHNI

Lostin Lawrence Kharbani

La ka Mynta kam pyrkhat kam suidniew.
Nga la plaid katba lah nga kynshew
Tu saiksiar b'la ieh kum langsah
Nga tyrwa te ban kun ngam lah.
To shun khia, puson, wat ieh sah
Ta Hynnin ka Mynta bad Lashai;
La ka Ri ban shakri khlem tyngkai

2004

IA KA HOK LONGTRAI LA TYNGKAI

Ha ka nam ka kyrteng
Jong i Pa (Beli Pawlus Borchugrei)
Bad i Mei (Chengre Justina Kharbani)
Kiba shong basah ha Langdongdai,
Kiba long ka umksiar umrupa
Ban ksan ka rngiew longrynieng,
Ba iar la ka rta bad ban im ka kyrteng

Sienshon Banyngkong 2004 (500 kopi)

Printed at: BlueBell Printers, Quinton Road, Shillong-1

BAN ÏAKYNTU KIT BOK RYNGKAT

Kane ka kot ***U SANGKHNI***, wat la ka dawa ïa ka jingpynjlih bathikna, ka long ka jingpyrshang ba don la ka dor khamtam haba ka mih na ki thymbrong jong ki shymriahti jong u samla uba angnud ban lum ïa ki khyrdong ba dang sah byrngut byrnget na la ka jong ka jaitbynriew

U Sangkhni jong kane ka khana pateng ki Nongtrai jong ka thaiñ Lyngngam u long ka dur pharshi ïa ka bor tyllep umsaw ki jingsniew kiba ïoh bsut ha ka jaitbynriew na ka jingïatyngkhuh bad u nongwei-nong-ar, uba da ka jingïoh buhai shnong laitluid lyngba ka buit khroh jali jaum, u la lah ban kjit ym tang ïa ka spah ka Ri, hynrei u la biah phongrai ïa ka mut ka pyrkhat ban pynkynriang ïa ka dur ka imlang sahlang jong ka. U Sangkhni u ïeng pharshi na ka bynta baroh ki jingsniew naduh ka shongkha shongman, ka bamsap, ka hanga-mei khwan myntoi shimet, ka rhah ka bishni, ka kput ka kylliang bad bun bah kiwei pat ki jait jingsniew.

Ha kane ka kot, u nongthoh u la lum katto katne na ki khanatang khanapateng ka ri Lyngngam (namar don bun kum kine) kiba u dang lah ban lum ban lang ei la kumba u lum u pynlang ïa ki shyieng masi ha lum ha khlaw khnang ban lah ban tylliat sboh ban speh ban roi ka lyngkha ka thoh ka tar.

Lada ka Ktien ka dei ban san ban roi, ka shim kylliang kyntien na u jan u jngai ka long kawei na ki lad pynroi ïa ka. Hynrei kaba donkam mynta ka long ban lum ban lang ryngkat ryngkat ïa la ka jong kaba saphriang saphret shi snieh ka Ri. Ki kyntien na kine ki thaiñ ïa kiba ngim lap ha ka thup kyntien ba ngi thoh – la ka dei ka Ktien Bhoi, Lyngngam, Maram ne War ne kano kano ka kyntien na ki Ktien khun ka Ri, ki long ka par kyntien ïa kaba ngi la dei ban tih ban saiñ khnang ban pynkha roi pynkha ïar ïa la ka Ktien.

Há ka shongkha shongman, ka shongsang ka long ka pap bah. Ka bainong ïa kum kane kam ju ap slem kumba long ïa ka Gyrjei bad ka Ajei. Ka kam pynïabuh da la ki kñi ki hynmen na ka bynta la ki para ka don ka jingïasyrïem bad ka rukom ka dustur ba ju leh ki 'khar rithor kum ha Tamilnadu, ha Kerela bad kiwei kiwei. La ka don

ka jingïasyrïem pynban kane ka dustur kam teh pyrkhing. Khyndiat, u nongthoh hangne u phawer ïa ka dur ka jingdon ka dawri hynrei ha ka rukom ba kham jynsur bym da pyrkhing eh. Hapdeng ki Nongtrai, ha ka kam ïapoikha, ka Dorbar ki kñi ki hynmen shynrang ka kynthei – Ka 'Khyllur Syngkdok' ka don la ka bynta ha kaba sakhi ïa ka tynrai ka rukom pyrkhat Khasi hyndai. Kine ki dustur ki rukom ba la pruid dur hangne, ki dawa ïa ka jingwad bad tih bniah bathikna da ki research scholar.

Ha kane ka kot ngin kham ïohi shai ïa ki dur ki dar jong ki ksuid kiba u H.W. Sten u la kdew ha ka ***Burom Ba La Jah*** jong u kum ka Ñiangriang bad ka Puri ka Diaw, ne ïa ki 'lei lum 'lei wah kumba la phawer u D.T. Laloo ha ***Ka Tynrai Ka Ksaw Ka Kpong*** jong u.

Hynrei kaei kaba pynpang mynsiem ïa ki nongpule ka long ban ïohi ba ka jaitbynriew ka la duh ei ïa la ka khyndew ka shyiap bym biang ka phikir ka husiar ïa la u pud u sam da ki khlieh nongsynshar ba la shoh tyndep u khawiang ka rhah bor, ka bamsap, ka khwan myntoi shimet bad ki koh-tympan ki ingkhong shyllangmat, kam pher ha ki kyrdan aiu ki shong, hynrei ki la leh hi ïa ki kam u Sangkhni khlaw. Namar bym don shuh ki Tirot Sing ki Kiang Nangbah, shu um ei baroh ki raid ki hali sboh ha ri Bangladesh, ha Assam bad ha ri Garo.

Wat la ki dkhot ki pasoh ha kane ka kot ki dawa ïa ka jingjurip bniah, pynban na une u nongthoh ba dang thylleng na ka Ri ba la iehnoh shrah kane ka jingpyrshang ka long u Mawmair uba nyngkong. Nga da khmih lynti ba ki 'riewshemphang na ki padun jong ka Ri Lyngngam, kin shim ïa kane ka jingpyrshang kum ka jingkynshoit ïa ki ban lum ban kynshew ïa ki spah nongtymmen ka thaiñ katba ka prem-miet kam pat poi sha ka synñia.

Ïaid shaphrang bah Lawrence da ka jingieit jingsngew kut khlieh ïa la ka Ri bad ka jaitbynriew la jong wat la ka lynti ban poi sha ka jingjanai ka long ka bakhohruh-khohram, ngi ïakit bok ryngkat.

Dt. 23 Nohprah, 2003

Dr. J. S. Shangpliang
Wahingdoh, Shillong.

KA PAÏUR (VIEW)

Ha kane ka kot, U **Sangkhni** nga la kynting ïa ki jingmut jingpyrkhat jong nga sha ka kyndong jngai bah nangne na sor Shillong – nga kren halor ka mut ka khan jong ki briew kiba shong basah ha Sepngi duh ka Ri Khasi; ha kaba la tip ïa ki kum ki Nongtrai.

Ka don kawei ka phawar kaba jan man iwei pa iwei na ki Nongtrai ki tip bha, ka phawer kumne;

Ko klew ko klew balei ba khlem kha pylleng?
Hangno ngan kha ba khlem mih u phlang.
Ko phlang ko phlang balei ba khlem mih?
Kumno ngan mih ba bam lut u masi
Ko masi ko masi balei ba bam lut?
Kumno ngan nym bam ba khlem ap u shakri
Ko shakri ko shakri balei ba khlem ap?
Kumno ngan ap ba khlem ai ja u kynrad
Ko kynrad ko kynrad balei ba khlem ai ja?
Daei ngan ai ba khlem mih u kba
Ko kba ko kba balei ba khlem mih?
Kumno ngan mih ba bam lut u khiewrengkong
Ko khiewrengkong ko khiewrengkong balei ba bam lut?
Kumno ngan nym bam ba tyrkhong ka khyndew
Ko khyndew ko khyndew balei ba tyrkhong?
Kumno ngan nym tyrkhong ba khlem hap slap
Ko slap ko slap balei ba khlem hap?
Kumno ngan hap ba khlem don um ha bneng
Ko bneng ko bneng balei ba khlem don um?

Kumne ka ïaid ter shi ter khlem don jingkut. Kumba ka phawar ka siat ïa ka jingbymkitkhlieh, iwei i kynnoh ïa iwei pat kumjuh ka long ha ngi ruh ba ïa kano kano ka kam ngi ju buh teng bad ieh hano re ban leh.

Halor katei ka jingsngew ba nga sa pyrshang ban leh ei ei na ka bynta ka dong ka thaiñ bad ïa ka jaitbynriew shuwa ban dier ka por ba ïoh kiei kiei jong ki barim ki shu jah lngaid noh na khmat jong ngi.

Nga jied da ka kyrteng *U Sangkhni* ïa ka kot namarba dei ka dawbah ka jingduh noh ïa ka jingim tynrai kaba shisien u Nongtrai u la ïoh mad ha kata ka juk 'Batlem'. Ka jingleh donbor u Sangkhni ka long kum ka jingkhyllem ka Diengïei ne kumba leh u ksuid ha ka dur u bsein ha ka Kitab Genesis.

Haba phai sha ka jaitbynriew Khasi ba balei ka hiar katne katne, lyngba katei ka phawar u barim u don ei ei ban ïathuh ha ngi ba ngim ju kitkhlieh bad kubur ïa ka jingbakla bad tei halor kata. Ngi shait kynnoh ïa kiba la leit shuwa jong ngi. Ha ka jingshisha ym bit ban kynnoh ïa ki, dei ma ngi ban tei thymmai bad maramot ïa kaba donkam.

Nga phla hok ba ka jingtrei ka long kumba *sarkhlaw* (pruid dak) bun jaka hynrei ym pat lah rai ïa kano ngan jied ban shyrti, ban thung ban tep bad ban rep janai. Ka long shisha kumta, nga shu jer kyrteng ïa kiei kiei kiba ki longshuwa manshuwa ki la leh bad kheiñ kyntang bad nga buh ïa ki ha ki sla jong ka kot. Artad ka waitbnoh jong nga kam pat shkem laha bha, nga khot nga wer ia ki rangkynih rangphawar ba biang ka *waitbah,* waitbnoh ba la shut nep bad ba la ksah bha khnang ban lah ban shyrti ban thwat ban *thuram* bad *thurwet* ba ka jingtrei kan long kaba heh bad ki longdien kin ong, ade! ki longshuwa ki la leh ia kaba maian shisha. Lada long kaba lah la dei ban thoh da ki thup kot (volume) tang ïa ka shikyntien u longshuwa manshuwa namar ki long kiba janai.

Nga pdiang sngewbha ïa kino kino kiba kwah ban ai jingmut ha kaban nang pynbha shuh shuh ïa kane ka kot bad nga khot nga wer ïa kiwei ban ïatynrong lang ha kane ka kam. Ngam lah ruh khlem da pynpaw ba ki jingtip baroh ba don ha kane ka kot ka dei tynrai na I Pa. Nga lum jingtip ruh na I kynum Krit Riangtim. kynum Jenang Nachugrei, kynum Phaiñ Ñianglang, I bah Tran Francis Kharbani, bah Gigod Alfred Kharbani bad na kiwei kiwei ki 'riewrangbah kiba ngam lah ban jer lut.

Nga pynpaw ka jingsngewnguh kaba kyrpang ïa I Babu Dr. J. S. Shangpliang, I Bah S. Michael Jyrwa bad I Bah Walter Thabah kiba la ïarap met bad mynsiem ha kaban pynbeit ïa kane ka jingthoh jong nga.

U Nongthoh

Ka Thup

BYNTA - I

BYNTA - II

BYNTA - III

BYNTA - IV

BYNTA - V

BYNTA - VI

BYNTA — I

Baroh shikatta ïa ka thaiñ kaba don sharum jong ka Nongstoiñ, ki parari naneng ki tip ïa ka kum ki Lyngngam. Hynrei lada phi poi sha kane ka jaka phin lap ba don sa ar kynhun ki jaitbynriew-shnat jong u khun Khasi Khara, kiba dei ki Nongtrai bad ki Muliang; khlem da tai halor ki Maram ha kaba baroh ngi la tip shaphang jong ki bad la bna ia ka nam ka kyrteng jong ki.

Ki Nongtrai bad ki Muliang ki dei ki Khasi, ki tip bha ïa kata bad kam mut ba ki sngewpher ne ym pdiang ban shah khot ïa lade ki Lyngngam. Pynban ki Lyngngam, ki Nongtrai bad ki Muliang ki long kum lai ngut shipara kynthei bad tang ka kyrteng jong kawei na ki (Lyngngam) lehse ka kham paw bad bna kyrteng naduh mynnor sha kiwei kiwei ki jaka. Katba ka Nongtrai bad ka Muliang kam pat paw haei haei haduh mynta, hynrei ïa ki kyrteng ba la jer la thoh, la seng la buh, bad la 'tang da ka suit ka shor u Longshuwa Manshuwa, u Ñi u Kong, ki kwah ban pynneh pynsah bad ban pynithuh pyrthei.

Uei u Nongtrai ?

Ki Nongtrai hangne kam mut ïa ka shnong Nongtrai kaba don hajan Mawsynram hynrei ka kdew ïa ka thaiñ; ki paradoh parasnam ki bashong basah ha ka skut Sepngi-duh jong ka Ri Khasi, ha kaba shatei la ker da ka Assam bad Sepngi da ka Garo Hills bad dei ïa kane ka dongmatang, nga kwah ban kdew kyrpang namar ngi ïohi ba ka thaiñ ka don ha tmier ka jingma bad ha kano ma ka por ka lah ban shah klun ha kiwei kiwei ki jaitbynriew. Lyngba kane ka thaiñ, nga kwah ban pashat symboh jingpyrkhat bakordor ïa ka jaitbynriew Khasi baroh kawei. Ka wah Rdiak ka ïeng kum ka nongmuna namar ka dei ka wah bapynïakhlad jylla (na ka Assam) bad distrik (na ka Garo Hills) bad u Sangkhni uba dei u nongkamsniew, u nongpyniap briew bad u nongpynjot ïa ki hali ki pyrnon u sdang ban khih ban ksar na kane ka wah.

U Pud u Sam ka Nongtrai

Ngim kwah ban kdew hangne ïa u pud u sam Nongtrai ba shaphang Mihngi bad Shathie namar ki nongshongshnong ki dei hi ki para Khasi. Ym don pud hi ruh hapdeng ka juh ka jaitbynriew; baroh ngi ïalong kawei. La katta ruh ngin ïapeit tang ha ka Hima aïu kane ka thaiñ ka hap. Shiteng na ka Ilaka ka hap ha ka Hima u Syiem Nongstoiñ bad shiteng ka hap ha ka Ilaka u Sirdar ka Hima Nonglang. Ki don ruh ki shnong katto katne tylli kiba hap ha ka Hima Jyrngam bad ka Hima Langrin.

Mynhyndai te u pud Khasi shaphang Sepngi ka dei naduh Dainadubi. Ïa kane ngi tip na ka jingïathuh khana ki tymmen, ka paw ha ka jingaiti Hima ka Ïongsareiñ (Iawsaring) ka Syiem jong ka Hima Rambrai ha ka Luhshadap. Ha kaba ka Ïongsareiñ ka shu pynher tang da u khnam na Mawthuh (Nongstoiñ) bad ka da ong artad, "Tang katto ho ka Hima jong nga". Uta u khnam u sah dak ha ka dur u Mawkhnam ha Dainadubi bad uta u Mawkhnam u dang don haduh kine ki khyndiat snem ba la leit. Mynta pat namarba ym don ba sumar bad kheiñ kyntang, pynban la pynpait pharia bad shna ïing da ki Garo bashong basah hangto. Wat ïa u Amur, u Syiem bakhraw tam jong ka Hima Rambrai la kha ha ka shnong Baderpha (Pampit); ka shnong ba la jah noh kaba don hajan Nongkonghur bad ka don ka jingthoh ha u Mawlong uba heh bad ba kynjang antad laiphew pruh malu mala, -"La kha ïa u Amur Syiem" ha ki dak pruid kiba ym lah pule ki briew ka juk mynta. Hynrei na ki khana pateng la pateng kita ki dak ki shin ba la pruid ha u maw, ki dei ïa katei kaba la ong haneng.

Ki shnong Khasi kum ka Nonglangsaw, Nongrengkha, Nongbah Adeng bad Nongthengba ki don mynta hapoh u pud u sam ka Garo hills. Ki briew bashong ha kine ki shnong ki la shah tuklar palat da ka kolshor nongwei. Ha ka ktien ka thylliej ruh la kren da ka ktien Garo. Ha ïing ki tip ïa lade da ka jait Khasi katba ha ka sirtiphiket skul la kham sngewtynnad ban shim da ka Sangma ne Marak.

Kane baroh ka dei na ka daw jong ka jingphiah distrik bakla ha kaba ïa ki lum Khasi la pynkylla jubor sha ki lum Garo. Ka long kaba lyngngoh bad sngewsih ba u jong ngi um don ei ei ban saham.

Na ka jingïathuh jong ki 'riewtymmen la ong ba ha ki por hynñai, shaphang Shatei lei lei ka Hima Nonglang ka ïar shaduh ka Wah Brahmaputra. Wat ka Ïing Syiem ka Hima Nonglang ka don bad synshar na Boko. U Phet Syiem, u Rap Syiem ki dang shong bad synshar na Boko haduh ka snem 1800 ei ei. Ka Ïing Syiem borabor ka ju don hamar pdeng jong ka Hima. Kumta ngi lah ban mutdur haduh katno ka jingiar jong kawei kawei ka Hima Khasi ha kita ki por. Bapli ki syiem, ki sirdar Khasi khlem iktiar mynta kim don Hima ba thikna ne ïingpaki dulan, ïingsad ïingsunon. Ym don ba wan nguh wan dem shuh, ki sah tang kum ki dur mot jingkynmaw.

Ka jinglong ka mariang ha ka thaiñ Nongtrai

Ki khlaw ki btap ki dang rben bha ha kane ka thaiñ, hynñiewphew san na ka shispah jong ka thaiñ ka dei ki khlaw ki btap bad ki mrad khlaw kum u *Ïawbah* (hati), ka skei, u 'ñiangbri, u khla, u diengkhied, u shrieh, u tngaw, ka huleng bad kiwei kiwei ki jait mrad kiba ym lah jer kyrteng lut ki kynrei bha. Ki sim kum u klew, u rynñiaw, u 'yiarbri, u *rngi*, ka *pengput*, ka maina, ka lyngdkhur bad kiwei kiwei ki jait sim ki bym pat ju shem koit ha kiwei kiwei ki jaka jong ka ri Khasi ki don ha kane ka thaiñ. Ha ka jinglong ka mariang, ka dur ka dar, ki lum ki wah, ka khyndew ka shyiap, ka jingshit jingkhriat, ki jingthung jingtep, ka rep ka riang ka ïasyrïem bha bad ka ri Bhoi.

Ki briew jong kane ka thaiñ ki dang im ha pneh jong ka mariang. Ki um ki wah ki dang khuid khlir khlir. Ki dohum dohwah bad ki mrad ki mreng ki dang bun byllai. Hynrei ka jingma ka apthap ban pynduh jait ïa ki dohum dohwah bad ki mrad khlaw; lada ym sangeh noh ki jingmlien kiba sniew kum ka jingbet tutia, shoh *kharu* kynbat khlaw ba long bih ïa ki dohum dohwah bad ban siat pathar ïa

ki mrad khlaw. Ki lynti syngkien ki dang dei tang ki lynti ïaid kjat. Ki long ki briew kiba trei shitom bad ki bam ki dih da ki jingbam ba tynrai na ka rep ka riang la jong. Ki donkam tang ka mluh bad ka ktung shisha ban da thied na ïew na hat. Kim pyrwa ka umphniang-bam kim snai u piat, ki shet jyntah syrwa prup. Ki long baroh ki nongrep lait iwei ar ba trei da kiwei kiwei ki jait kam.

Ka jaka ka long kaba syaid ha baroh ki lai aiom, lait ka tlang. Kumta ki jingthung babun jait ki mih bha. U kba u dei u jingrep bakongsan tam ki briew jong kane ka thaiñ, sa ki jhur ki jhep, ki soh ki pai babun jait. U sying, u slasha, ka jri ki dei ki jingrep ba dang shen bad la lap ba ïahap khyndew bha. Kham mynshuwa ki ri 'ñiangrusom, ki thir ksai bad thaiñ jaiñ, hynrei na ka daw ba la kynrei eh ki jaiñ thaiñ kor ba kham tad dor ym don shuh bathaiñ jaiñ. Kim don shuh ruh kiba nang thaiñ jaiñ namar ka jinghikai hiar pateng ban thir ksai bad thaiñ jaiñ ka la dkut noh. Kumba ka jingthir ksai bad thaiñ jaiñ kam don shuh, ïa ka kam ri 'ñiangrusom ruh kim da smat shuh lait tang ka jingri 'ñiangryndia ha ïing ne ha trep ap-kba ha lyngkha. Ïa u skum khñiang ki die sha ïew ha ka dor kaba rem katba ïa u khñiang pat ki shet ban bam.

Ki bynta khappud bad ka Assam ki dei ki pynthor kba jong ki Nongtrai ha ki por hyndai ki dei ki jaka baseisoh tam bad mynta ïa kitei ki jaka la shong shnong bad rep da ki Garo bad ki Rabha. Kine ki shnong ki kham roi sted ha ka ïoh ka kot, bad ha ka jingnang jingstad ban ïatynjuh bad ki Nongtrai. Ka daw lehse ba ki la biang ki surok, ki bor ding jingshai, ki skul bad kiwei kiwei ki lad jingpynroi jong ka juk mynta. Ka long kumta namarba ki bor synshar ki kham peit ieit ia ki ba ki ïatylli ban kyrshan ha ka por jied Nongmih khmat?

Ka rukom im u Nongtrai

Ha ka riam ka beit, ki Nongtrai ki dei ki Khasi nadong shadong. Ka jaiñ kyrshah shiliang bad ka tamoh khlieh ki dei ka dak kaba paw shai. Hooid ka jaiñ kyrshah arliang bad ka dhara ym ha

baroh ki longïing ki don namar babun na ki, ki duk tasam palat. Hynrei ka jaiñ kyrshah shiliang bad ka tamoh khlieh kim duh la ki duk katno katno ruh. Ïa ka riam u shynrang pat ynnai iatuklar namar ka pyrthei satlak hi ka long kumjuh. Mynshuwa te ki shynrang Nongtrai ki don kiba shu slieng ne shu boh.

Ha ka ktien ka thylliej, kumba long lem kiwei kiwei ki kynhun Khasi, la ki pher ki kynnoh bad ki rukom ring sur-kren hynrei ki ih kawei ka jingmut. Kum ka nongmuna, ki 'noun' ki ïasyrïem bad ki para 'dialect' Khasi. Ka ktien Nongtrai ka ong *ïeiñ* ïa ka ïing, *khïu* ïa u khiew, *mawbyrsu* ïa u mawbyrsiew, *pait* ïa ka tyrpait, *waitkuh* ïa ka waitbnoh, *muhkhu* ïa u mohkhiew, *waitbah* ïa ka waitpom dieng, *suh* ïa u soh, *krei* ïa u krai, *sohkhei* ïa u sohkhia, *sohsylem* ïa u sohñiamtra, *suhsat* ïa u sohmynken, *ksow* ïa u ksew, *dngum* ïa ka dngiem, *iawbah* ïa u hati, bad kumta ter ter. Hynrei kaba kham sngewsarong khyndiat ka long, kum ka kyrteng u *sohsylem* bad u *Iawbah* ki dei ki kyrteng Khasi paka nylla kiba don jingmut ym kiba shu pan kylliang (loan words) na kiwei pat ki jait ktien.

Ka jingshah kjap ka kolshor tynrai

Kaba sngewsih ka long ba naduh ka snem 1950 ei ei la wan rung syndet katto katne tylli ki kolshor Garo ha kane ka thaiñ kaba la bam sakruiñ ia ka longrynïeng ba-ilup jong ka kolshor tynrai u Nongtrai. Ïa ka niam tynrai ki khot ka niam '*Ru-pyrthei*'. Ka lehniam lehrukom '*Ru-pyrthei*' jong ki Nongtrai ka ïasyrïem bha bad ki Khasi. Hynrei ka rukom im rukom leh khamtam ha ka dur jong ka bamplan ka ïasyrïem bad ki Garo. Ka nuksa kum ka kynshew spah ne kynshew bam, kim pyrkhat ïa ka la shai, ki shet ki bam pahuh bad da ïoh "*shikhwar* ne *shilengtar*" (ki thiar buh kba) u kba ruh kam shan slem namarba nalor ka bam pahuh sa ka shet 'yiadja bad ki dih man ka janmiet la ha ïing ne ha lyngkha. Kane ka ju long khamtam ha ki por ba kham mynshuwa. Kane ka lah ban long na ka daw jong ka jingïakhleh bad jingïajan bad ki Garo.

Naduh katei ka por ha ki jinglehkai tamasa baroh khamtam ha ka por Khrismas bad Snem thymmai la pyndonkam bad bud tynneng da ki jingshad bad jingrwai Garo (ka shad *sonatchi-serejing*). Ym tang katta, kaba kham sngewsih ka long ka peitmiet ap lait-ïa ia u nongiap ym dei shuh kumba ju dei rukom hynrei ki kynthei khynnah ki pynlut por da ka rwai ka shad Garo. Ka jingrwai ne jingshad tynrai na lade kam don wat tang shisapit ruh. Katba ha ka jingshisha ka don na lade ka kolshor kaba riewspah shibun. Ki phawar ne *Suhkyrhoi*, ka *thod khonblei* (ki jingïathuh khana kum ki khanatang, *khana* pateng, khana puriskam-purinam, khana parom bad kiwei) bad ki jingshad nylla jong ki longshuwa manshuwa kum ka shad mareh '*Singkhrum*', ka shad '*Lynniang*' bad ka shad '*Reiñmaw*' ki la klet lut. Ka long kaba lyngngoh ba ki 'riewkhraw pyrkhat jong kane ka thaiñ ki shu sngap kuman haba wan tyllep ka kolshor nongwei kumne, katba ka kolshor tynrai la jong la thap klet ne hato kim pat khyllie ban pynkhie im biang?. Tang ka por kaba lah ban jubab.

Ïa u Nongtrai la don ka jingsngewthuh bakla hapdeng ki Garo. U kam ïa ki, ba ki dei kawei na ki jaitbynriew-shnat jong u kiba dei kita ki *Megam*. Ka long ka jingkynthup kaba bakla bad bym shong nongrim ei ei, khlem da bishar bniah ïa ka ktien ka thylliej, ka riam ka beit, ka jait ka khong bad ka kolshor jong ki. Wat ka tnat pule **Anthropology** ruh kam lah len ia kata, lada leit pynshisha ia ka snam ki Nongtrai khyndaiphew na ka shispah ki dei ki snam khasi bad shiphew kaba sah ka lah ban pher. Kumba la kdew sha khmat ki Nongtrai ki dei ki Khasi bad kin sah ruh kum ki Khasi haduh bawai noh ka pyrthei. Hooid ki don ki jait Garo ba kylla Khasi bad ki don ruh ki jait Khasi ba kylla Garo. Hynrei kane kam mut ba ki Nongtrai baroh ki dei ki *Megam*.

****

BYNTA — II

U SANGKHNI

Hangne ngin peit bad bishar ïa u Sangkhni tang na ka jingtip bad ka jingïathuh khana jong ki Nongtrai. Haba ong tang na ka jingtip bad jingïathuh khana jong ki Nongtrai ka kynthup lang de ïa ki Lyngngam bad ki Muliang namarba ki don ka juh ka jingngeit; ka long tang ba ïapher ki jaka puta bad ki kyrteng jong ki briew bad kiwei kiwei kiba don ha ka khana.

Uei u Sangkhni?

Na ki khana: U Sangkhni u dei u 'lei-um, u hynmen rangbah jong ka Ñiangriang; u dei ruh u syiem jong ki laiphew jait jingthaw jong ka wah. Ha kaba u synshar donbor mon lade (dictatorship). Kiwei kiwei ki jait jingthaw jong ka wah ki long tang ki shakri bad ki mraw jong u. U kuratia, *areiñ* (*areiñ*=u mrad uba long thik kum u tyrpud tangba u kup da ka rong stem), tyrpud, khabseiñ, ñianglartham, ki bseiñ ki dei ki mraw; katba u dohthli, u sher, ki dohkha ki dei ki shakri jong u.

Ha shuwa ka pynkheiñ jutang jong u briew kaba la ïateh bad u Sangkhni (kaba ngin sa pule shadien) ka dur ka dar jong u Sangkhni ka long thik kum ka jong u briew hi bad ngim donkam ban da batai bniah ïa kata. U long paralok bad u briew, um ju pyndik ne leh palat pud pynban u ïarap ïa u briew haba donkam. Hynrei hadien ba u briew u la pyllah jutang, ka dur ka dar bad ki kam jong u ka la pher bak-ly-bak. Ngin ïapeit kham bniah ïa kum kata ka dur ka dar, ka rong ka rup. Ngin pyrshang ban pruh ban tda ïa ka rynïeng rynïot jong u. Ngin leit jngoh ïa ka jaka shong jaka sah jong u. Ngin thew bad tynjuh ruh ïa ka bor ka iktiar ka mut ka pyrkhat bad ki jingleh jingkam jong u.

Ka dur ka dar jong u Sangkhni hadien ka pynkheiñ jutang u briew :

Hadien ba ka Nongmyllng ka la lyndet noh ïa ka jubanlak ba la ïateh bad u Sangkhni ka khlieh jong u Sangkhni ka kylla long kaba pyllun bad ïasyrïem dur bad ka khliehmiaw. Ka met pat ka jrong lyter bad long thik kum ka met jong u bseiñ. Ka jingheh jong ka khlieh palat ïa ka trap Maram bad ka jingjrong ka met la kat ban kot khang um na shiliang sha shiliang jong ka wah Rdiak, ka wah kaba heh kaba don ha khappud Khasi bad Garo Hills. Ka sniehdoh jong u ka long kum ka rong snepdieng. Ki Maram jong ngi ki tip kyrteng ïa u kum u Jaliker. Ka jingbatai ïa ka lynter ka met bad ki kam jong u ka long kumjuh kumba batai ki Nongtrai, tangba ka dur khlieh ki ong ba ka long kum ka khlieh jong u muid.

Kumba ka long ka dur ka dar, imat kumta ruh ki long ki kam bad ki jinglong jong u Sangkhni. Kum ka miaw kaba shakri ïa u briew, kaba ïada ïa u briew na ki khñiang ki bsiah, ki khnai bawan pynjulor ïa u kba u khaw bad ïa ki nep ki tung, u Sangkhni ruh u shakri, u ïarap ïa u briew ha ka por badang lung dang hok ka pyrthei. U bat ïa ka kular kaba la dep ïateh bad u Stepïong ha wah Rdiak.

Ki Khasi bashong basah shaneng kin mutdur ba un dei u thlen. Ki khristan kin ong ba u dei u Ïakjakor. Imat u lah keiñ ban dei uwei na kita. Hynrei ki Nongtrai pat, mynnor kim ri thlen, taro ne bih te phi. Ka don kawei pat ka rukom leh nongshohnoh, ka rukom nguh bleispah, kaba kham sngewtriem bad sngewshyrkhei. Ki ong hana, ka don ka *kur* ba mane bleispah, ha kaba une u blei u hukum ïa ki trai ba-ri ïa u, ba kin wan khrai khlieh briew bad ai ha u; ma u pat un nang pynroi ïa ka kamai kajih, nang pynseisoh ïa ka trei ka ktah bad nang pynkhraw ïa ka longïing longsem. Une u bleispah um salia lada wan rah ka khlieh dkhar ne khlieh khasi tang ba dei ka khlieh briew. Kumta ki shait wan rah da ka khlieh ba la dep khrai na sha ri dkhar ha ki por hyndai. Hangne ka don ka jingïapher hapdeng ka jinglong jong u thlen uba thrang tang ka snam Khasi bad u bleispah ki Nongtrai.

Ka jingngeit nguh bleispah ki Nongtrai bad ka ri thlen kiwei kiwei ki para Khasi ki dei ki jingngeit bym pat don mano mano ba lah pyni ne sakhi. Lehse ka lah ban long tang ka jingngeit biej, ne ka jingsheptieng biej jong ki briew; kum ka jingpyntieng pynen baïam khyllung, "en noh, khun en, ïoh wan rong u suidtynjang ne ka kit-tylli briew"; ne ka long ka pharshi ki tymmen ban pyni ïa ka jingbymïashaniah jingbymïatylli para Khasi. Kumno ki longshuwa manshuwa jong ngi kiba long kita kiba tipbriew tipblei kiba don ka niam ka rukom kin lah mo ban leh kum ïa kane ka kam mrad ban pynïap ïa u para mynsiem; haba ki kheiñ sang wat tang kum padiah palat u thylliej ruh; sa ka pynïap briew lei lei ym lah mutdur. Hynrei ngim lah ban ai ka rai la ka long kaba shisha ne kaba lait; ka jingpyrkhat briew kam lah ban kynjoh lut. Kumba don ka jingbha, ka jingsniew ruh imat ka ïaid ryngkat ryngkat naduh mynkulong kumah haduh mynta mynne.

Katno jait ki sangkhni ki don ?

Don arjait ki Sangkhni; ki Sangkhni ba kylla maïa da ka rngiew jong ki briew bad ki Sangkhni khlaw. Baroh arjait ngi lah ban ong ba ki dei ki jait bsein. Ki im ha ki wah bad hapoh krang khyndew ba la sam hi. Baroh arjait ki leh ki juh ki kam; ki kam ban pynïap briew da kaba ring ha ka por ba kam lyngba ka wah ha ka por lyiur, tangba kim lah ban leh donbor halor u khun bynriew khlem ka hukum. Ki ap ka hukum na ka 'lei *Sam* ban shim noh ïa ka jingim jong uno uno u briew uba la leh pop leh sang palat.

Ki Nongtrai kum kiwei kiwei ki para Khasi Khara nalor ka jingtip kyrteng ïa U Blei kum u Nongbuh Nongthaw, u Nongsei ka longrynïeng etc. ki tip ruh da ka kyrteng ka 'lei Sam bynta 'lei Buh bynta. Ki shait khot kyrteng lyngkot pat da ka ***'lei Sam***. Ka ***'lei Sam*** ka don ka bor ban pynroi pynkha ïa ki jingthaw ne ban pynshitom ïa u bym kohnguh hukum jong ka. Ka jingpynshitom kaba khraw tam bad kaba khatduh ïa u bapynlah hukum, ka dei da ka jingphah pom pyrthat. Bun ki Sangkhni ki la shah pom pyrthat namar

ka kam pynïap briew khlem ka hukum jong ka *'Lei Sam*. Ki Nongtrai **ki ïathuh ba uta uba shah pom pyrthat badang shen ha Riangsih, ha u bnai lyiur jong ka snem 2002 u dei u Sangkhni, ha ka dur jong u Bseiñ. Ka jingjrong jong u ka don kumba 38 phut bad ka jingheh** la **kat ka met u muid. Ban pynshisha ïa kata wat ka kot khubor** Khasi ***U Mawphor*** ka la pynmih ïa kane ka khubor. Sniew bok ba une u Nongthoh u la ïoh khubor dier por, hynrei la dei ban shon dur bad buh sah jingkynmaw ha kane ka kot.

Ka jingngeit na ka jingkylla maïa ka rngiew jong u briew

Ka jingngeit jong ka jingkylla maïa ka rngiew jong u briew katba u dang im ka don ha ki Khasi. Ki ngeit ba ka rngiew jong u briew katba u dang im ka lah ban kylla mrad. Don kiba kylla khla, dngiem, dkar, ksih, bad wat kiba kylla bseiñ bad kumta ter ter. Ha ki katto katne ki jaka kum sha thaiñ ri War haba kim ngeit ïa ka jingkylla mrad ka rngiew, ki ngeit pat de ïa ka snap kylla rngiew batang bapung ki nongri thlen. Ki Nongtrai ki ong ba bun napdeng jong ki, ki kylla khla, sangkhni bad shwar.

Ïa kane ka bormaia ha kaba ka rngiew ka lah ban kylla mrad ki Nongtrai ki ngeit ba u briew u ïoh na u Blei namar u ngeit ba u wan beit na U Blei. Ka bor tynrai na u Blei ka hiar ha u. U Blei u ai kane ka bor ha u briew na ka bynta ka jingbha bad jingmyntoi ïa u hi. U briew haba u kylla khla, uta u khla u lah ban pyllait im ïa uta u trai, ki bahaïing hasem bad ki paralok jong u na kti ki nongshun. Hynrei haba u briew u pyndonkam bakla ïa kata ka bor bamaia, ka kylla long pynban ka jingjot bad jingtim ia ka longbriew manbriew jong u bad kylla ïashun ei bad kiwei ruh.

Ki briew ba kylla khla teng teng kim ju ïohthiah bha, ha ka por ba thiah ka met jong ki ka khih ka ksar, ki lynga pisa namar ka rngiew ka kylla khla, ki bun kam ha ka beh mrad. Hateng hateng ki sieb dap lyer ka kpoh ba kum bam ïa ki mrad ba la sma iwtung basah la bun bun sngi. Ïa ki kur ki kha la jong ki ju wan paw ha ka

jingphohsniew bad maham ban nym sem jaiñ rong saw ïoh ki ithuh bakla ba dei ka skei namar ki lah ban kynrup pynmynsaw ne pynïap. Ki khla ki ïateh kur para khla, lada jia ba ïap u briew ba kylla khla, kiwei kiwei ki para khla ruh ki ju wan pynkhuid da kaba bam ïa ka metïap jong u. Kumta haba ïap uba kylla khla dei ban da pahara bha da ki sum ki wait ïoh ki para khla ki wan rong tuh ïa ka met ïap.

Kumjuh kito kiba kylla sangkhni, ha ka por lyiur ba jur slap ki khih pisa namar u Sangkhni u shang sharum shaneng ban trei ka kam la jong. U ju pyntwa ïa ki '*pyrnon*' (jingkieng wah) kiba la mana lypa da uta u briew uba kylla sangkhni bawit ha lynti ba-ïaid ma u. U ju ring ïa ki briew kiba shongsang ne leh sang ha ka por ba kum kita ki briew haba ki kam lyngba ïa ka wah. U pynjulor wat ïa ka shnong ka thaw lada ka don kano kano ka sang ka ma, ka pyllah hukum da ki briew jong ka shnong.

Ka kyntien 'Sangkhni': Lada ngi pyrshang ban pharia kyntien ia ka kyntien '**Sangkhni**' ka kit ar jingmut, lada ring jingmut ngi lap ïa kane ka jingbatai: (i) '**Sang**' ka mut **ka sang ka ma**. '**Khni**' ka mut '**kñi**'. Ki tymmen ki ïathuh uba shah ring nyngkong eh ha u Sangkhni dei ïa u Adynga, u kñi uba shongsang ïa ki pyrsa ka Gyrjei bad ka Ajei Ha kata ka jingjia kaba phylla ba la shah ring ha u Bseiñ ki ïalap khana pynban ïa ka jinglong basniew jong u Adynga (kñi) ba sa ïoh ïa ka kyrteng jong u nongpynïap u Sangkhni.

(ii)Ha kawei pat ka jingphiah kyntien ïa ka jingmut '**Sangkhni**' ka long kumne: "**Sang**" ka mut **ka sang ka ma**, "**Khni**" ne "**Khani**" ka mut "**kha-roi, kha-bun**". Kita kiba kha-roi ki dei ki kha ki man bad ka kur ka jait la jong ha la ka kynhun kynhun. Ka dei ka sang lada shongkha ne lehbeiñ lehkhoh ïa ki kur ki jait bad ki kha ki man. Hooid, ki Garo ruh ki tip da ka juh ka kyrteng. Lehse ki shim kylliang na ki Nongtrai namar lada phiah kyntien ha ka ktien Garo '*Sang*' ym don jingmut ei ei. Ñiuma '*khni*' pat ka ïasyrïem bad ka '*kni*' ha ka ktien Garo kaba mut u 'shñiuh', hynrei kane ruh kam kit jingmut ei ei. Ka don ka krem ha Garo Hills kaba tip kyrteng ka Sangknigiri

kaba mut "Um don Sangkhni shuh". Ki Garo ki ïathuh ba kane ka krem ka dei ba la sam da u Sangkhni ha ki por hyndai hynrei ym don Sangkhni shuh ha kine ki sngi. U mih u phet shaei? Na ki khana pateng ki tymmen ki ïathuh ba u la wan sha ka dong Nongtrai bad u la rieh khop ha ki wah ki phud jong kane ka thaiñ. Kumjuh kiwei kiwei ki sangkhni na kylleng ka ri Garo bad ri Assam ki la wan tuid sha kane ka thaiñ. Ki tymmen haba ong ba wan tuid ki sangkhni sha kane ka thaiñ ki mut ban siat pharshi ïa ka jingwan tyllep ka umsaw jong ki jingsniew bahar rukom.

Haba batai shaphang u Sangkhni bad ki kam jong u, kaba dei ka jingring ïa ki briew ba leh sang, la sngewdei ban wanrah hangne ïa ka jingmut jong ka sang.

Kaei ka sang ?

Ka sang ka dei ka tam ka palat, ka jingpyrshah ïa kaba la khang, kaba la pynshong nongrim ba ki dei kiba sniew katkum ka jingngeit jong ki briew. U parad Sib Charan Roy Jaitdkhar u batai ba ka sang ka "mut ka basah ka ang ka lait ka palat ha khmat u Blei uba nang tip nang ïohi ba ngi leh lada habar ne harieh, ka thew de ïa kiei kiei ki jingleh kiba ym don hukum na khmat ka hok ka sot"[1].

Ka dei namarkatta ka jingpynkheiñ ïa ka "ymbit", ka "mana", ka "adong" bad ki jingsngew napoh ba ym dei kiba bha. Namar ba ka pyllah ïa ka hukum briew ka pyllah ruh ïa ka Hukum Blei bad ka pyllah de ïa ka sengkhan sengpyrkhat (Philosophy) u Khasi: (i) ka Tipbriew Tipblei (ii) ka Tipkur Tipkha bad (iii) ka kamai ïa ka Hok.

Ka jingmut jong ka kyntien sang ka long namarkata kaba ïar haduh katta katta bad lada ngi buddien ïa ka, khamtam ha nongkyndong; ha bun ki khep ha ka jingkren bad jingleh, ïa ka kyntien sang ki shait pyndonkam. Khnang ban sngewthuh kham bha ngin pynbynta ïa ka jingmut jong ka sang ha ki lai bynta. (I). ka sang sla (ii) ka sang ka pap bad (iii) ka sang ka ma.

(i) Ka sang sla ka dei ka jingpyrshah ïa kaba la khang ba ki dei kiba sniew katkum ka jingngeit jingtip jong ki briew ha la ki juk ki por.

Ka lah ban kylla na ka por sha ka por, ka lah ruh ban duh noh ban long sang. Ka dei ka jingngeit tang na sla kaba khlem don nongrim ban kyrshan ïa ka. Ka jingwan jong kiwei kiwei ki jaitbynriew, ka jingstad saïan, ka jingkylla niam khristan, ka jingpule bad ka jingkylla jong ka por hi, ki lah ban dei ki daw jong ka jingduh noh jong ka. Ha ki bun ki bynta jong ka jingkren bad jingleh ngi ju pyndonkam ïa kane ka jait sang. Kum ka jingong "suki sang", haba suki than ban leh ïa kano kano ka kam, "sang ban bam doh masi", "sang ban kam ïa u bathiah", "ym bit ban ong ai shun ynda la sep ka sngi", "ym bit khap tyrsim ne sad shñiuh mynmiet, ym bit ban leit mih sha ba ïapmynsaw ïaptyrut kaba armet, "sangeh shiphang haba kam lynti ka miaw-ïong ne kum jynthut ka kjat", "ym bit ïathoh shongkurim ha u bnai Ïaïong", "ym bit ïaleh mukotduma shikur shikha", "ym bit ring saiphla da u duhjait u pongka", "ym bit pynmih dorbar ïa ki kynthei. etc. ki dei ki sang sla lane ki sang tang na sla.

Na ka kyntien 'sla' ngi sngewthuh shai kdar, kumba long ki sladieng, ki don ki baneh bad ki bun hi ki hap ki slor ynda la dei ka aiom, kumjuh ka sang sla ruh ki don kiba dang bat hynrei bun hi kiba ym kheiñ sang shuh. Kum ka jingngeit ba ym bit ban khap tyrsim ne sad shñiuh mynmiet u babun hi um kheiñ sang shuh. Ha ki por mynshuwa wat mynta ruh ha ki nongkyndong kat bym pat don ka bording elektrik ka jingshai ka ap tang na ka ding pyrha ne na ka lyngwiar, kumta ka jingshai ka duna. Artad ym pat don ka jingkhap tyrsim, ki shu ot tang da ka tari ne ka wait. Ki kmie ki kpa ha ka jaka ban hikai ïa ki khun ban nym khap tyrsim ne sad shñiuh mynmiet ïoh kum khap sa ïa ka doh ne kum leit u shñiuh ha ka bam ka dih namar ba dum, ki pyndonkam da ka pharshi "wat khap tyrsim, wat sad shñiuh mynmiet ïoh ïap kloi ka kmie u kpa". Ha ka jingshisha ka don jingïadei aiu ka khap tyrsim ne sad shñiuh bad ka jingïap ka kmie u kpa jong u ne jong ka. Ki khun ki sah lyngngoh khlem ïoh

jingpynshai balei ka long kumta, wat ka kmie u kpa ba-ong ruh ym peiphang ïa kaei kaba ki khang. Hynrei ynda la peiphang la ïoh jingpynshai kum kine ki sang ki jah noh. Dei na kane ka daw ba sa ong ka sang sla.

Ka jingong ba ym bit ban leit mih sha ba ïapmynsaw ïaptyrut kaba armet ruh ka long kumjuh. Katno ngut ba dang kheiñ sang ïa kane?. Lada ki dang kheiñ sang, haba puid nongpang u doktor bad u nongpang u ïap noh, kumba ka ïapmynsaw ïaptyrut ka mut ka ïap pjiar snam bad kumjuh ruh haba puid u doktor khlem pep u nongpang u la pjiar snam ha shuwa ba un ïap; katno ngut shuh ki nongwan kha khyllung, ki nongtrei Aspata (Hospital) bad ki nongwan peit nongpang kiba armet ki la ngat sang?.

Kumjuh ka jingong ba ym bit ïathoh shongkurim ha u bnai Ïaiong kam don nongrim ei ei. Kumno u bnai u leit dei bad ka ïathoh shongkurim jong ki briew? Ka jingshisha ka long tang namar ba la sdang wan u 'nai slap bad lada pynlong hapoh une u bnai bad kiwei kiwei ki bnai slap ïoh thut ka khawai dawai.

Kumjuh kiwei kiwei ki jait jingong bad jingkren kiba long kum kitei, ki don kiba neh bad ki don kiba duh noh na ka jingngeit jong ki briew. Lada ym jah ruh ka nang tlot bad nang lngaid noh na kawei ka por sha kawei pat.

(ii). **Ka sang ka pap :** Kane ka jait sang ka dei kaba mih na u briew uba leh ïa ki kam sniew kam jaboh. Kita ki jingleh jong u ka pynbampong ïa ka mynsiem bad ka jinglong babha jong u shimet bad ka pynsniew de ïa kiwei kiba u leh pyrshah. Uba leh u hap ban ai jingkheiñ hakhmat ka Hok ka Sot uba dei U Blei bad ki para briew, "ki pap kiba jem ki khuid da kaba shu ïamap markylliang ruh"[2].

Ka sang ka dei ka pap. Ka pap ka kit ar jingmut. Ha u mynbarim katba dang duna ka thok ka shukor, ka tuh ka thiem, ka pynïap briew, ka kyntien pap ka thew kham bunsien ïa ka jingshem

jynjar ka jingim. Ka jingduk, ka pang ka jhia, ka jingshahlehbeiñ ha u tnga ki dei ki jingshempap. Kumta ba sa don ka jingong, "ka 'riewshempap".

Kawei pat ka jingmut jong ka pap ka thew ïa u briew uba la leh palat ha ka jingim. U briew uba im tang ha ka thok ka shukor, ka tuh ka thiem, ka klim, ka batbor, ka pynïap briew etc. Kum uta u briew ynda u khlad na kane ka pyrthei un poi sha "Khyndai pateng ñiamra" ne "ka nurok ka ksew".

Ha ka jingngeit Khristan pat ka pap ka thew ïa ka (i) ka pop Tynrai kaba hiar pateng na u Adam bad ka Ïm (Ka Kitab Jingstad 2.23-24, Rom 5:12 bad (ii) ki kam sniew pyrshah ïa ka jingïatiplem (Mt 5:29-30, Rom 1-5). Hynrei lyngba ki jingaiei jong u Blei, ka Baptisma la pynkhuid ïa ka pop Tynrai bad da ka jingïap bad jingmihpat u Khun u Blei u Jisu Khrist la jop thiaw bad la pyllait ïa u khristan na ka jingteh jingkhum jong ka pop bad U Trai Jisu U buh de ka dak ka shin ban pynthymmai bad pynkhuid borabor ïa ka jingim lyngba ki Sakrament ka Ïukharist, ka Jingpyniasuk ne ka Jingkylla ka bamut ne ka Jingphla pop (Mt 26:26-28, Rom 5-8, Ïo 20:20).

(i) Ka sang ka ma : Ka long ka juh kum ka sang ka pap tangba ka tam ka palat ka jong u briew kam ap haduh ka bishar blei ynda khlad noh. Naduh na pyrthei ki briew ki kynshi kyneh, ki lap sniew bad bishar lypa ïa ka jingim jong u. U im jah burom ym tang ïa lade shimet hynrei kynthup ruh ïa ka longïing longsem, ka kur ka jait bad ka shnong ka thaw. Kaba sngew shyrkhei ka long ba ka ap de ka ma na ki bor ba shalyndet wat lada u dang im ha kane ka pyrthei; un shah pom ha u pyrthat, shah dait ha u khla, shah ïap ha ka um ka ding bad shah ring ha u Sangkhni. Wat ki khun lada ïoh kin ïoh ki khun biej khun anna. Ka nuksa kaba shai eh ka dei ka shongsang jong u Adynga ïa ka Gerjei bad ka Ajei.

Hooid u Khasi u kheiñ ba ka shongsang ka dei ka sang kaba khraw tam bad kaba shyrkhei tam na kiwei kiwei ki jait sang baroh. Dei na kane ka daw haba kren shaphang ka sang ki jingmut ki jingpyrkhat jong ngi ki phai beit sha kane ka bynta. Ban sngewthuh kham bha ïa ka 'sang ka ma' ngin batai kham bniah ïa ka shongsang. Baroh ngi tip kaei ka shongsang? Ka dei ka jingshongkurim sang kumba shong u kñi ïa ka pyrsa, u hynmen ïa ka para, lane u kur ïa ka kur, u pyrsa ïa ka synken, ka tnga u kñi, ka para u kpa, shipara kha, ka kmienah kmiesan, ïa ka tnga u hynmen para, ïa ka khunruit etc. Ka pynhap khun, ka bret khun ruh ka dei ka sang ka ma. Kiba leh ïa kine kin ioh la ka bainong, kaba long ka jingtim na u Blei bad kan wan ka por haba ki kwah ïoh khun kim ïoh shuh artad

Ha kane ka juk mynta ka mih sa ka jingshongkurim kynthei para kynthei bad shynrang para shynrang. La don ki kynthei kiba shim ïa ka jinglong shynrang ryngkat ka jingpynkylla ïa ki bynta ki dkhot met kum ka jong u shynrang lyngba ki stad saïan jong ki doktor. Ki la don ruh lehse ki shynrang kiba shim ïa ka jinglong kynthei ryngkat ka jingpynkylla ïa ki dkhot met ban long kum ka jong ka kynthei. Ka dei ka sang kaba khraw ha khmat briew khmat Blei. Ka long ka jingleh pyrshah ïa ka saiñdur jong U Blei. U Khasi u tieng bad kiar raidieng raimaw ïa ka shongsang namar kan long kaei kaei kaban shah tim ha u Nongthaw bad ha ki briew.

"Kynja kiba la hap ha ka sang, ki da tait-kur noh shisyndon, kim bit ïabam-ïadih shuh haduh pateng-la-pateng. Ka jingkñia - jingkhriam kim ïadei shuh. ïa ka shyieng kita ki shongsang bad haduh ki khun pateng jong ki ruh, kim ju ïathep lang shuh, ïa ka nongtymmen nongsan ruh kim ju ïoh bynta shuh; kaba hiarpateng na ki kiaw-ki-kmie ki duh noh syndon baroh"[3].

Kitei haneng ki dei kita ki jait sang bad ngi kheiñ ba ka shongsang ka dei ka sang kaba khraw tam, hynrei ngim ju poi pyrkhatba don sa kaw ei ka sang kaba kham khraw ban ïa ka shongsang, kata ka dei ka shongsang ka kmie u khun Khasi Khara. Haba shah knieh

noh ka khyndew ka shyiap ha ki bar-ri bar-jylla, wan longtrai noh kiwei ha ka jaka jong ngi bad u trai jaka trai muluk u shong syier ka la dei kaei kaei kaba palat sang. Ka dei ka *sangkhni* ne *sangkhani* ne ka sang pyrshah ïa ka nongkha nongpynroi kaba dei ka Ri - ka Meirilung Meirisan – ka Ri Khasi. Ka kmie briew ka lah ban kha tang ïa u khun briew, ka mrad ka lah ban kha tang ïa u khun mrad, u jingthung u lah ban pynmih tang ïa u jingthung thymmai hynrei ka Meirilung ka kha lut ïa kitei baroh. Ka pyndap ka pynbiang, ka ri ka kdup, ka ker ka da ïa u khun u ksiew ka jaitbynriew, ki mrad ki mreng bad ki jingthung jingtep, ki dieng ki siej, ki um ki wah bad ki khñiang ki bsiah baroh. Kumta, lada duh noh ïa ki bynta bynta ka Ri ngi la leh sang.

Haba dkhat noh na ka metbah ki bynta jong ka khyndew ka shyiap ka Ri, haba ki leit noh shawei bad long trai noh da kiwei; ka jingduhnong ka long kham palat ban ïa ka jingduh noh ki baieid bathoin jong ngi.

Ka jingïakynduh u Stepïong bad ka Ñiangriang (ka para u Sangkhni)

Ha kawei ka sngi, ka Ñiangriang ka la mih shang pyngngad sha ki lum bamaijan, ha kata ka jingleit shangkai jong ka, ka la leit poi pynban sha ka lyngkha rep khynraw u Stepïong. Ka la kum ibang ïa ki jhur bad ka la kum kheit lut ïa u *ji-iang* (u jhur kum u tyrso) bad u sohbaingon. U Stepiong haba u la wan wad jhur na lyngkha u khlem ioh ei ei shuh. Kumta u la bitar lep bad la pynlong ka jingapthap la bun bun sngi ban ïoh kem ïa u nongtuh.

Ka repkhynraw ka mut katba u shynrang um pat leit ïingbriew, katba u dang don ha ïingkmie u don ka lyngkha rep marwei jong u nalor ba u ïarep lang bad ki hynmen para bad la ka kmie u kpa. Tangba, tang uba smat uba sting u lah ban leh ïa kane ym baroh ki shynrang ki lah ban leh. Ïa kum une u briew ki khun kynthei ki briew ki ïabeh ban ïoh shongkurim bad ka pyrthei ka ïaroh ka pyrto ïa ka jingsmat jong u.

Hadien katto katne sngi, haba ka sahit bneng ka khuid kdiar kdiar bad ki sim ki doh ki rwai sngewtynnad, ka Ñiangriang ka la wan wad jhur biang na kata ka lyngkha. "Katai", la shat ki khmat jong u Stepïong ka long kaba bhabriew bad um pat ju ïohi kynthei *kum ma ka*. U shñiuh la kum ban tap lup ïa u kba u krai ka lyngkha u Stepïong. "Wow !" kyndit u Stepïong. "Ngan kem ne ngan khroh" Sor u par nadien bad u kyllaiñ ïa u shñiuh jong ka ha ki tynrai dieng sohbaingon. Ka Ñiangriang kam ïohi ne ïohsngew tad haduh ka por ba ka mut ban leit phai noh ka sngewthuh ba la wit ki shñiuh jong ka

"Ngan pom ïa pha khun ka myntuh". Leh men dumok u Stepïong tang ban ïoh ïa kren. Khlek phalang ka dur jong ka Ñiangriang kumba phalang ka sngi, jan kylla lyndang u Stepïong "Ish ka da bhabriew shisha, ka dur bapynshoh biej ïa nga, ka met ka phad kaba ilup bad ka rynïeng ryniot kumba da thew" u pyrkhat ha lade. "Balei pha tuh lut ki jhur jong nga?" "Map ko kynrad, pyllait im ïa nga, nga la kum ibang eh ïa ki jhur jong phi; shah ïa nga ba ngan leit khot shuwa ïa u hynmen ba ngin ïa kren pynbeit."La jubab ka Ñiangriang. "Hangno uta u hynmen jong pha?. Ïalam! Ngan bud ïa pha haduh tyngkong ïing tangba ngam treh rung sa ka ïing nongtuh", phai ktien u Stepïong. Namar ka la kyrpad eh ka Ñiangriang ban pyllait, u Stepïong u la law ïa ki jingkhum bad u la pyllait ïa ka.

"O! sha, nga la klet kylli, kaei ka kyrteng jong pha? Pha shong pha sah ha kano ka shnong?," kylli u u Stepïong. "Ka kyrteng jong nga ka dei ka Ñiangriang bad nga shong nga sah ha Rdiak", jubab ka Ñiangriang . "Kaba sngewtynnad ka kyrteng, kata ïa ngin leit noh sha ïing jong phi bad ngin ïa-ïaid kham sted ïoh lap ba mïet ïa nga namar nga hap leit phai sha ïing ban nym pynkhuslai ïa i mei i pa". "Ka kyrteng jong phi pat Bah?," la kylli sa ka Ñiangriang . "Ki kmie ki kpa jong nga ki la ai kyrteng ïa nga u Stepïong, nga shong nga sah ha Nongmylling", jubab u Stepïong. Ki sa ïa-ïaid artad.

U Stepïong u kren halor ka riti shongkha shongman u Nongtraï

Katba ki dang ïanoh arsut na lyngkha sha wah Rdiak, u Stepïong u mutdur ha lade; "Hangne te nga la ïoh ka lad ban leit shaduh ïing jong ka, ngan leh don akor, ngan kren da thew ban pyni ka maiñ jinglong rangbah jong nga. Ngan ïathuh khana ruh ba nga smat nga sting ha ka thung ka puh khnang ban khring jingmut ïa u hynmen jong ka, ba un wan kylli pyrthew bad pan ïa nga na i mei i pa jong nga ban ïashongkurim bad ka para jong u". "Lada ka don kñi, kata lei lei ka nang bha eh, lada kam don kñi ruh kam pher ei ei, ba la don u '*burang*' rangbah u ban long kum u ksiang kumba ka la ïathuh". (*burang* = Ki kynja kñi bad ki hynmen - para shynrang jong ka kynthei). Ha bun ki jingïateh shongkurim ïa u ksiang te ki da jied kyrpang da u briew uba don burom bad uba tip ka nia ka jutang. Ban pynbeit nongksiang ka dei ka kamram ka liang kynthei. "Khlem pep i mei i pa kin kylli jingmut na nga ruh la nga mon ne em ïa ka. Ki kmie ki kpa jong nga kin ïoh ka bai kiew ïing na u *burang* jong ka kumba shi khoh u kba kat kum kane ka por".

"Hadien ba la dep ïamynjur baroh arliang kur te kan sa don ka jingleit peit ïa ka kynthei bad ha kata ka sngi kan don ka jingbam '*Yiarkhap*' (*yiarkhap*. ka jingot ïa u syiar buh ïà na ka bynta ka sngi pynhiarsynjat lator). Ha ka sngi pynhiarsynjat lator baroh ki lok ki jor jong nga, ki kur ki kha bad ki para shnong para thaw kin ïaleh sngewbha, kin ïashad ïakmen ryngkat ka khawai dawai da kaba pynïap syiar pynïap sniang. Kan don ruh ka duwai ka phirat na ka shyntur u longkñi na ka liang kynthei, ba ka shongkha shongman kan bha kan miat, kan ïaineh shkem, kan shongprah shongshang, ba ngin im pahuh pahai bad ki khun kin roi parum pareh. Na ka liang ka kynthei kin ai ïa i mei i pa ka *bei* '*jaiñbah*' (*jaiñbah*:ka jaiñ-it babah khun, ka jingai kum ka bai shitom ka kmie u kpa ha kaba pynheh pynsan ïa u nongleit kurim) da uwei u

masi lynraw kat kum ka kyrdan jinglong smat jong nga ha ka trei ka ktah".(Ka juk mynta ki ai da ka pisa kumba san spah tyngka, ne shi hajar tyngka kat kum ka kyrdan jingtrei kam jong u nongleit kurim)

Ka 'Bei Jaiñbah'

Kane ka '*bei jaiñbah*' ka dei kum ka kynja leh dawri ki dkhar malu mala. Haba ngi kren shaphang ka dawri ngi kum phai beit tang sha ki dkhar. Hynrei pleng ka don wat hangne ha ri Khasi ruh. Kumno kane ka wan rung thngiat tang ha kane ka bynta kaba rit eh. Haba, ha kiwei kiwei ki thaiñ jong ka ri Khasi ym don. Tangba kynmaw ka dawri Nongtrai ka ïapher na ka dawri jong ki dkhar. Kam long kaba teh haduh ban da siew dep ne oh dor kaba heh. Kam long haduh ba lada ym siew dep ki kiaw kurim kin pynshitom laiphew jait ne poi sha u pud ban shoh pynïap

Kane ka '*bei jaiñbah*' ki Nongtrai ka sdang ha ki por ba ynda u shynrang u hap ban leit shong leit sah noh ha ïing ka tnga bad ym don nongkamai shuh ha ïing kmie. Ka wan ka jingstad ha ki katto katne ngut ki rangbah ba dei ban ai ei ei ïa ki kmie ki kpa na ka bynta ka bai shitom ha kaba pynheh pynsan ïa u. Te mano ban ai ïa kata ka '*bei jaiñbah*'? Ki '*burang*' jong ka kynthei ki lum synñiang ha ka jingïakynduh lang. Kane ka jingïakynduh lang ngi ju tip kum ka '*khyllur syngkdok*'.

Ha ka '*khyllur syngkdok*' ki wan, ym tang ki '*burang*' trai, ka kur ka jait ruh ka wan, wat kiba ïateh kur bad ki para shnong para thaw ruh ki wan shim bynta lang. Ka don ka jingkhawai kaba heh bha. Na ka liang ka kynthei da ka jingkyrshan bor jong ki '*burang*' ka ai ka bam ka dih, ka pynïap sniang, pynïap masi, pynïap syiar ban ai bam ïa ki nongwan baroh. Na ka liang ki kmie ki kpa jong u shynrang ruh ki wanrah la u bynta da u sniang. Ha kata ka miet ynda la dep bam dep dih ki sa lum u synñiang na ki '*burang*' bad na ki lok ki jor ba wan ai sngewbha. Khlem pep ka jingai jong ki '*burang*' ka kham heh ban ïa kaba ai sngewbha u luk u lak. Kat kaba mih na ka synñiang ki ai kat kaba ïakut ne marshiteng sha ki kmie ki kpa jong u shynrang. Shiteng pat kan sah ha ka kynthei. Kham bunsien hi kim ïakut ïa ka dor jong ka '*bei jaiñbah*'.Ki pdiang sngewbha kat kaba ai sngewbha na ka liang jong ki '*burang*' ka kynthei.

Dei na kane ka daw kumba la kdew haneng ba ka dawri Nongtrai kam long kaba teh ne oh dor. Kam long ruh kaba pynshitom ïa ki kmie ki kpa jong ka kynthei namar ki '*burang*' ki bah khlieh ïa ki jingdonkam baroh. Ban kren shaphang ki kam jong ki '*burang*' hapoh ka kur ka long kaba maïan shisha. Ki dei ma ki, kiba kit ba bah ha ka ïap ka im jong ka kur. Kumta ki '*buthei*' (ki kur kynthei baroh) ki burom bad tieng ïa ki '*burang*' kat ïa U Blei. Ki '*buthei*' ki hap ban kren dathew ne jubab dathew ha khmat ki '*burang*'. Kim nud ban shongsang shongma ne ban shu ïaïoh tnga khlem ka jingïatiplem jong ki. Wat ïa u briew ba kam ithuh haba ki '*burang*' ki la buh ba un long u kurim jong ka, ka hap ban shim la ka shim ïa u.

Shisien pyrkhat te, ka dustur shongkha shongman u Nongtrai kam man ïaryngkat kyrdan satia hapdeng ka kynthei bad u shynrang; ka i kumba la khñiot jubor na ka liang ka kynthei. Naduh basdang ithuh ithaw haduh da dep ka pynhiar synjat lator ka jinglut halor ka jinglut na ka liang ka kynthei; kam kut tang hangta, wat hadien ka jingiap ruh. Lada ïap u tnga, ka tnga ka hap ban ai ka '*beilet*' (*beilet:* ka jingsiew na ka bynta ka jingpynlong briew manbriew bad ka jingpynroi ïa ka kur ka jait kiwei da u longkpa) sha ki kmie ki kpa jong uba ïap. Lada jia ba ïap shuwa ka kynthei ruh ka kur jong ka, ka hap ban ai ka '*beilet*' ïa u shynrang, lada ma u, uṃ kwah shuh ban shong lang bad la ki khun ne u kwah ban ïoh briew biang da kawei. Hynrei kumba la kren sha khmat ki dei ki '*burang*' kiba kit ba bah ïa ka lyngkor jong ka kynthei. Ha kane ka rukom kam da don jingktah eh ïa ka jinglut jingsep jong ka.

Haba phai biang sha ka khana, ka Ñiangriang ruh kumjuh ka kynmaw ïa ki ktien kyntu jong u hynmen uba la ong ïa ka shisien: "Hep phi la biang ka rta ban ïoh la u jong u kurim, ban tei la ka jong ka longïing longsem, ban ïoh noh u soh u pai bad ban ïar u tnum u tyndai. Lada phim ïoh ha kane ka por badang phuh u syntiew ïoh yn ym don ba treh shuh ynda la kham lip rong. Phim lah ruh ban shu shong samla sah, nga ruh ngam lah ban bsa shilynter ka jingim jong phi. Phi wad noh da u jong u nongbsa u nongbtiah, u nongri u nongsumar, khamtam ban

lait na ka jingshah lehraiñ ka jinglong lyngki jong phi. Nangne na ka pyrthei 'poh-ramew jong ngi te hep ngam kwah ba phin ïashongkurim badno badno ruh. Nga kwah ba phin ïoh u kurim uba nangtei na ka pyrthei kaba haneng (ka mut ïa ka pyrthei jong ngi ki briew, namar phin sa lap ha ki sla kiba shadien hangno u Sangkhni bad ka Ñiangriang ki sah) namar ngin ïoh bun ki jingmyntoi.

Lyngba ka jingshongkurim jong phi bad uta u briew nga ruh ngan ïoh ka lad ban pynurlong ïa ki jingthmu barieh jong nga. Phi la heh la san, la kynjoh ka rta jinglong samla kaba pura, nga tharai ngam da donkam shuh ban ngan da batai bniah ïa phi, phi la sngewthuh hi ïa kaei kaba nga mut ban ong. Nga mut ban ong ba phin peit bad jied hi la u jong u thnieng u tnaw u ban pynpur bad kyllaiñ lang bad ka jinglong marwei jong phi khnang ba phin sngewshngaiñ bad skhem ka jingim ha kane ka pyrthei. Ynda u la mon ïa phi te sa ïalam kai ïa u shane keiñ hep, ïa kaei kaba donkam ngan sa leh sa manga".

Ha lynti kat nangïaid ïanoh arsut sha wah Rdiak, wat la kim ïabun ktien namarba ka Ñiangriang ka sngewlehraiñ bad ïam rem ïa ka jingleh bakla la jong. U Stepïong uba dang bud-kjat dien ïa ka Ñiangriang, um lah khlem da peit lorni ïa ki khohwah balieh shoit shoit bad bawandur bha. Ka riam ka beit jong ka ruh ka long kaba pynskuiñ ïa ka jinglong rangbah jong u, ka long tang *shisyrtap, ka phong tang ka* soptipoh bad ka sem tang shiwat ka jaiñsem na syngkai kaba kot tang haneng khohsiew. Kumba marshiteng ka lbong ruh ka paw shabar. Tang ki sla kjat jong ka, ki i khyllah; ki phai markhongpong ïa ka *jinglong ki sla kjat* jong u Stepiong. La katta ruh u sngew ïa lade kum *u syiem ba-ïaid ha ka lynti* ba la sar pynkhuid itynnad bha, namarba ki *shñiuh jong ka Ñiangriang ki noh rymphum kumba noh ka kshaid bad* sar lut ïa ki ñiut ki ñier ha lynti ba-ïaid ma ki.

Ka jingngeit ki Nongtrai halor ki 'leilum 'leiwah

Ban tip ïa ka longïng longsem jong ka Ñiangriang kaba dei ka para jong u Sangkhni ngi hap ban tip ruh ïa ka jingngeit jong ki Nongtrai halor ki 'leilum 'leiwah. Ki Nongtrai ki ngeit ha kaba sdang, ha ka pyrthei mariang la shong la sah tang da ki blei rit ha la ki jaka jaka bad ha la ki kyrdan kyrdan. Ha ki wah u shong u 'leium u Sangkhni bad ka para jong u ka Ñiangriang, ha lum u shong u 'leilum u Basa. Nalor kine don sa ki purilum puriwah. Ka 'lei *Sam* ka dei ka blei kaba la pynlong pynman bad la pynbynta ïa ki. Ka ïohi ba ki blei rit ki sngewkynjah ban sah tang para ma ki, kumta ka thaw sa kiwei kiwei ki jingthaw ban long paralok bad ki. Ka thaw ïa ki dohum ban don ha wah, ïa ki mrad, ki sim bad ki khñiang ki bsiah ha ka mariang. Ka thung nongsynshar; u Sangkhni ha ka um bad u Basa ha ki lum.

U Basa u dei u syiem jong ki lum bad ki jingthaw bapar bad baher jong ka mariang. U shong u sah ha ki katto katne ki lum kiba kyrpang bad ki Nongtrai ki kheiñ kyntang ïa kum kita ki jaka bashong basah u Basa. Ki tieng ban leit leh kulmar ïa kata ka khlaw ka btap, ban pom dieng pom siej ne wat ban pyrta jam ruh kim nud, ïoh ba ïohsngew u Basa. U ju shoh u ju sympat ïa kiba leit leh kulmar ïa ka shnong ka thaw jong u bad u wan paw ha ka dur jong ka jingpynkem pang.

U 'leilum u dei ka dur jong ka 'lei mariang tynrai, ka thew ïa ka khlaw ka btap ka bym pat ju don ba leit ïuhkjat mynno mynno ne shah ïuhkjat hano hano. U trai jaka trai muluk u lah ban leit namar u don ka akor kren; "Pyllait ho, nga kam nga ïaid ïa ka shnong ka thaw jong phi" ne "wat *kuh* (pynkem pang) ho". Ïa u dkhar u lynkien te u shoh u dat shisha, u pynbymgïe ïa ki khmat ban ïohi ar-ar, lai-lai ki lynti haba ïaid bad teng teng u bakla lynti, u hap pynban sha riat.

Ki jingthung jingtep, ki jait jingthaw ba-im bapar bad baher jong ka khlaw ki don hapoh ka jingsumar sukher, jingker jingda jong u Basa. Ki mrad khlaw ki imsuk imsaiñ, ki im pahuh pahai ha ka khlaw bashong basah u Basa. Ki nongbeh mrad kim ju nud leit beh mrad sha kum kine ki khlaw. Lada ki leit siat mrad ruh kim ju ïoh siat satia ne lada ki la ïoh siat na kawei ka jaka bad ynda ka mrad ka la wan poi ha u lum bashong basah u Basa wat ki syrwet jaw snam ki shu jah la ka jah. Ki dak bapei u khnam ne u kuli basiat u nongsiat mrad ki shu dam la ka dam. Ka mrad ka shait ka khlaiñ biang.

Ka jaka shong jaka sah u Basa

U lum Langïu hajan Nongjri u dei uwei na ki lum bashong basah u Basa. Ki briew jong ka thaiñ Nongtrai ki ñiewkor bad kheiñ kyntang ïa une u lum khlem pep ka dei ka jingtieng ïa u Basa ïoh u shoh u sympat ba kim ju nud ban leit pom dieng pom siej na kane ka khlaw. Kim ju nud ruh ban kren beiñ ïa kiei kiei ki jong ka khlaw. Ki briew bashlur ki da leit beh mrad khnang ha kane ka khlaw hynrei ki ju wan phai thylli, pynban u Basa u wan ha ki jingphohsniew ba u dom u bitar shla bad u mana tyngeh ba lada ki leit biang sa shisien un shoh un dat ïa ki.

Ki Nongtrai ki ïathuh u Basa uba hakhlieh tam ha ka thaiñ dei u Basa Dubir, u lum uba don ha kane ka thaiñ. U long u syiem halor kiwei kiwei ki basa bad u Basa Mawkylla bad Basa Agreng ki dei ki Myntri. Kiwei kiwei ki Basa ki dei tang ki paid ki raïot jong u Basa Dubir. Ha ki por hyndai u Basa Dubir u ju wan paw ha ka dur briew bad u pan jingkñia da u blang, u sniang bad u masi, ma u pat un ai ka koit khiah bad jingman bha ka rep ka riang. Ki Nongtrai ki kñia bad pynïap mrad bad ai ha u Basa Dubir khlem bam ïa lade namar lada ki bam u Basa Dubir um pdiang shuh ïa ka nguh ka dem kaba ai ma ki.

U don sa uwei u lum Mawirang hajan Nongkharai (Nongmyndow), u lum basah nam na ka kyrteng u Irang Jaraiñ, une u lum pat u dei u lum bashong basah ka *Purilum*. Ha ki khyndiat snem shuwa ban wan ïuh kjat ki phareng ha ri jong ngi, ka don ka jingjia ha kaba u Irang Jaraiñ na Nongkharai u la jah na ïing da ki bun bun bnai haduh ba la pynlong ïa kiba haïing hasem, ki lok ki jor bad ki para nongshong shnong ban wad ïa u. Ñiuma ka jingwad jong ki ka long bijai ei. Ïa u Irang Jaraiñ ym lap haei haei ruh.

Hadien kumba shisnem shiteng na ka jingjah ïing jong u Irang Jaraiñ, kyndit ha kawei ka sngi u wan poi tiap ha ïing. Ka jingwan phai jong u ka la pynkmen ïa baroh bad ka don ka jingkylli na kiba haïing hasem bad ki lok ki jor ba shano u jah?. U Irang Jaraiñ u sdang ban ïathuh kumne: "Ha kato ka sngi nga mut ban leit peit jaka shyrti lyngkha ha khlaw u lum badon hajan, hynrei kyndit kynsan nga ïakynduh ïa ka theisamla kaba bhabriew; ka la pynbor ïa nga ban shongkurim ïa ka bad ka bor jadu aiu re ba ka don ka la pynshoh biej ïa nga haduh ba nga ruh nga bud ïa ka, kat sha ba ka ïalam".

Shuh shuh u Irang u ïathuh "Ka ïalam ïa nga shapoh ka krem jong u tai u lum bad hangtai ngi la ïashong ïasah, bad ngi la ïoh uwei u khun shynrang". "Ko mei" , u phai sha ka kmie, "lada phi mon nga kwah ban wan ïalam pyni khun ïa phi ha kawei ka sngi". "Kata keiñ khun kaba ngi da kwah eh, ka dei ka rukom jong ngi ki Khasi, haba phi la longïing longsem phi dei ban wan pyni pyrsakurim bad wan pyni khun ba ngan ai ka jingkyrkhu kyrdoh, ban shait ban khlaiñ u khyllung, ban bha ban miat ka longïing longsem bad ban roi ka kamai ka kajih". Phai ktien ka kmie u Irang.

U Irang Jaraiñ u maham ïa ka kmie bad ki para. "Tangba, ha ka sngi ba nga wan ïalam pyni khun phi dei ban kynmaw ïa kane kawei, ïa u synsar dei ban buhrieh sha kyndong bad ym dei ruh ban ber mluh ne sohmynken ha ka jyntah". Ka kmie bad ki para jong u ki la mynjur ban leh kumba la bthah ma u.

Ynda la poi ka sngi ba la ïakut ban wan ïalam pyni khun u Irang Jaraiñ u la wan ïalam ïa ka kurim bad i khun, ka long kaba bhabriew bad ka bym don da kawei pat ka samla shnong ban ïakop dur bad ka. U khun ruh uba sngaid lymphuiñ bad uba dap tang da ka jingphuh samrkhie ha ka dur khmat bapaw jong u.

Ïa u synsar la buhrieh sha kyndong, hynrei ha ka jyntah la ber sohmynken tuh da ki paralok jong u, ba ki kwah ban lehkai byrngia, aiu kan jia lada ki ai sohmynken ha ka jyntah?. Namar ka ju dei ka rukom ki Nongtrai kim ju nang ban shet jyntah khlem u sohmynken ha ki por ba kham mynshuwa. Mar ïabam, ka tnga u Irang ka la kyllon kram ha madan tyrpait. U Irang wut wut u bah ïa u khyllung shadien, u rah kynthum ïa ka tnga bad u phet bak. U ong artad. "Naduh mynta ka sngi phin nym ïohi shuh ïa nga bad ngan nym wan phai shuh sha phi". Hynrei don ki briew kiba dang ïohi ïa u bad ïa ka tnga jong u ha kine ki khyndiat snem ba la leit. Katkum ka jingjlan ka rta jingim briew te ym dei shuh ban dang im, lehse ka bormaïa jong ka *Purilum* ka la pynjlan ïa ka jingim jong u. Imat ka *Purilum* ruh ka la jem na kata ka jingpang sat sohmynken.

Ka jingïashem u Stepïong bad u Sangkhni

Ynda u Stepïong bad ka Ñiangriang ki la poi ha kawei ka thwei jong ka wah Rdiak kaba ngi tip kum ka thwei Stepïong na ka kyrteng jong u Stepïong, ka Ñiangriang ka la ong, "kane ka dei ka ïing jong nga, ïa ngin rung shapoh". (Kawei na ki thwei ka wah Rdiak, ka don ha khap Nongjaslar bad Nonglangsaw; ka long ka thwei kaba jylliew bad ingiew ban peit). U Stepïong u peit shane shatai um ïohi ïing haei haei ruh. Haba ka Ñiangriang ka ïohi ba u ïeng lyngngoh kumta ka la bat ïa ka kti jong u. "Ale rung", jlang ki ngam shapoh thwei. U sngew kum ha ka jingphohsniew ba u la poi sha kawei pat ka pyrthei . "Wow! shane ki briew ki long kiba riewspah bha, ki ïingmaw ba-itynnad bad kiba da oh dur bha bad ki jingbuh jingsat baryntih shrak. Ki syntiew babun rong ki phuh suhsieng ha phyllaw , shabar ka pyntha kaba ïar bad ki phlang bajem ha madan.

Ki sim babun rong ki rwai da ki sur bapher bapher bad basngewtynnad. Kitai ki sier ki skei ki mareh kynthong kynthong ha madan phlang".

Katba u Stepïong u dang peit kai byrngia kumne, kyndit la kyrpad ka Ñiangriang , "Sngewbha ap shiphang ba u hynmen jong nga u dang thiah thait". "Ym lei lei phi," jubab u Stepïong. Katba ki dang shongkai ki la pur khana shane shatai bad kyndit ka Ñiangriang ka la phla. "Wat sngew ei ei ba nga la shim ïa ki dohkha bapynap '*tangwar*' (shrip) jong phi ha wah Rdiak".

"Pleng dei ma phi ba shait khyllied tuh ïa ki '*tangwar*' jong nga, ba ynda nga wan wad ngam ju ngat dohkha shuh, balei phi leh ïa kine kiei kiei , u hynmen jong phi um ju pynbiang ka ja ka doh ïa phi?". Kren dom u Stepïong. "Em, ngam mut kumta nga shu pynsalia kai ïa phi". Kren jem ka Ñiangriang . "Phim sngew long pop, haba pyndik ïa u duk u raitoi kum ïa nga?". Ban ktien biang u Stepïong. "Ngam banse ban leh kumta namar…". "Namar balei ?", Kylli kyrkieh u Stepïong. "Namar nga kwah ban ïakynduh bad phi bad nga leh kumtei khnang ba phin *tang* (ap khmih lynti) ïa nga. Nga ïathuh hok ba nga ibha bad itynnad ïa phi. Ka jingbha briew bad ka jingsmat ka trei ka ktah kum ma phi ka pynshoi ïa ka mon jong nga ban leh ïa kitei kiei kiei baroh. Nga kwah shongkurim ïa phi, phin long u syiem jong nga bad ma nga ka mahadei jong phi. Mynta ka shong ha phi, phin ong kumno; lada phi kyntait ne pdiang ïa ka jingtyrwa jong nga, lada phi kyntait ka bha ba ngan leit noh ïap noh. "Em, wat rai jyndat kumta ïa ka jingim". Kren pynkut u Stepïong.

La shai ki jingmut jingpyrkhat u Stepïong. "Pleng ka la don jingmut ïa nga la kham slem bad nga nang pyrkhat ba dei u myntuh ba tuh dohkha ba pynap shrip ma nga hynrei dei pynban ka myntuh dohnud jong nga. Nga la buddien, la thong ïa u nongkhyllie shrip hynrei haba nga bud ïa ki dienjat bajhieh ha ki maw bad ki dienjat ha u shyiap ngam lap kem satia ba ki sla kjat jong ka, ki long markhongpong kumtai, nga la buddien bakla".U pyrkhat ha lade.

Katba u dang pyrkhat kumne, ka Ñiangriang ka la leit kyrsiew thiah ïa u hynmen, hadien shiphang ki la wan mih ha ka kamra ba don u Stepïong. U Stepïong u la her syrngiew mar ïa-ïohi ïa u hynmen ka Ñiangriang; ka dur kaba imaiñ bad itriem rangbah - u dei pynban u Sangkhni. "Khublei Bah", ong u Sangkhni. U Stepïong u la ïeng kyrkieh bad u jubab kyrkieh. "Khublei". "Nga la ïohsngew na ka para bad nga la jyrwait shkor ïa ka, ba balei ka jrong kti ïa ki jingthung jingtep jong phi?. Kumta nga pan map na phi na ka bynta ka para jong nga bad nga kular ban ïateh lok bad phi lada phi dang map".

U Sangkhni u kular ïa u Stepïong da kaba ong: "Nga kloi ban ïarap bad shakri ïa phi ha kano kano ka por ba phi donkam jingïarap bad jingshakri jong nga, tangba nga kynpeiñ (challenge), kynmaw ba phim dei ban leh ei ei ïa kaban pynjot pynpra ka ïing ka sem jong nga ne pynïap beiñ pynïap pathar ïa ki shakri ki mraw jong nga. Kynmaw ruh ïa ki *'kharynñiaw* (*'kharynñiaw*· ki dohkha bamih tdong kum ka jong u sim rynñiaw, kine ki jait dohkha ki lap tang ha ka wah Rdiak ha ki por hyndai ha kane ka thaiñ hynrei mynta pat um ju don shuh ba lap) ki shakri kyntang jong nga, phim lah ban shim noh ïa ka jingim jong ki bad lada phi leh kumta ngan takor kylla khlem jingmap namar nga iriang ka jinglong bad ngan buh 'ingtyrkhong ïa kiba pynkheiñ hukum. Da ïathuh ha ki briew baroh ïa kane ka jingïateh jutang bad da mana tyngeh ïa ki ban ym bit pynkheiñ hukum lano lano ruh". "Nga ruh nga kloi ban ïateh lok bad phi bad nga pdiang bad burom ïa ka kular jong phi". Jubab kem tieng u Stepïong

U Sangkhni u ong shuh shuh; "Hynrei ïa kane ka kam ïateh lok ngin sa pyndep la shai mynstep ryngkat ka jingdon lang ka *'lei Sam*, ngan phah ktien bad pan Hukum shuwa na ka, ba kan long ka sngi khraw ka sngi shong shit. Ma ka, kan long ka nongsakhi ïa ka jingïateh jutang jong ngi bad ban sah ka jutang ngin thung da u maw

sah jutang ryngkat ka kñia ka khriam bad ka khawai dawai; ïa myntu ngin phai sha kawei ka bynta kaba ïadei bad ka longïing longsem jong phi bad ka para jong nga. Nga aiti ha ki tyrpeng bakhlaiñ bor jong phi ba phin shim ïa ka para jong nga kum ka kurim jong phi".

Sngang ïakynduh mawsiang u Stepïong ïa ki jingtyrwa u Sangkhni. La u mut ban ong kumno kumno ruh um nang shuh. Ha kaba kut u lait ban kren tait tait, "phi mut ba ngan jahmiet, em, ngam long, la miet la ïong, la rang ne slap nga dei ban poi sha ïing i mei i pa". "To seh bah Step sah bad ngi tang shi miet, phi dang tieng kmie tieng kpa seh haba la heh la san katne ruh?, kyrpad sa ka Ñiangriang. "Em, ym dei kumta, nga khlem da kynjoh ktien lypa na ki te kin sa sah ha ka dum ka lyngngoh keiñ shano ba nga la jah". Namar ba la ïai kyrpad eh u Stepïong u rai ban sah la ka sah shimiet. "Um rad da lei lei ngan sa pan map na i mei i pa ïa ka jingtam sneng jong nga". U kren hapoh mynsiem. "To, ngan sah miet". U Stepïong u la jubab.

Katba u Stepïong bad u Sangkhni ki dang ïapur khana rangbah kum ka jingïakop pynap shrip, khwai dohkha, siat mrad bad riam 'yiarkhlaw, ka Ñiangriang ka la leit shet jingshet, ka pynkhreh da ki jingbam bakyrpang bad babang na ka bynta u Stepïong. Ka sei ki dohkha ba-im bad ki dohkha batyrkhong bad ka shet jyntah ha ki bun rukom. Ynda ka la dep pynkhreh ka la khot ïa ki ban wan ïabam noh "Wow, ka jingbang ka ja ka doh, phi nang bha mo ban shet". Kren ïaroh u Stepïong ia ka Ñiangriang. "Wat ïaroh than seh, ka kam kynthei te hap nang hi, lym kumta sa shah rkhie beiñ ha ka kynthei ka khynnah". Phai ktien ka Ñiangriang.

"To, ai noh ïa nga ïa kato ka jubab kaba nga la tyrwa ha phi lada phi mon ne em ïa ka para jong nga ban long ka kurim jong phi. Ma ka te, ka mon eh ïa phi kumba ka la ïathuh ïa nga, na kane ka daw ka shait leit mih sha lyngkha jong phi tang ban ïoh ïakynduh ïa phi; ka shu long ba im nud ban ïakynduh ïa phi markhmat ba sngewlehraiñ". Kwah tip thikna u Sangkhni ïa kaba la tyrwa shisien. "Ïa kane ka jingtyrwa jong phi ruh nga hap ban da kylli shuwa na i

mei i pa bad ki kñi" jong nga. Phai ktien u Stepïong. "Wow! Ka dustur aiu kaba kat kata, ïa ka kam shimet ruh da pynkhih win sa ïa ka kur ka jait bad ka shnong ka thaw". Kren daini u Sangkhni. "Yn leh kumno Bah ka dustur jong ngi ka dei ka dustur tipbriew, tipblei, tiphok tipsot, tipkur tipkha te. Lada ngi lyndet ïa ki kmie ki kpa, ki kur ki kha ngi lyndet ïa U Blei". Pynshai u Stepïong.

Mar ïadep bam jamiet u Sangkhni u leit noh sha kamra thiah la jong ryngkat ka jingpun ka jingdom shikpoh, hynrei um kwah ban pynpaw ha u Stepïong. "La nga mut ïa kano kano ka kam ruh une u briew um lah ban ai ka rai mynta mynta. Nga pat nga dei u bym lah ap. Ngan leh kumno, nga hap ap shitom ïa ka jubab jong u haduh ba un da ïoh ktien na ki kmie ki kpa jong u kumba u la ong, ka jingïateh jutang paralok ngan pyndep hi khnang ba un sngewjan".

Ka jingïateh jutang hapdeng u Stepïong bad u Sangkhni

Kumta ban sah ka dak ka shin, ka sakhi satar ka jingïateh jutang ki arliang mamla ha ka sngi kaba bud ki la pyndep ïa ka kam, ryngkat ka jingdon lang ka *'lei Sam* kum ka nongsakhi baradbah. Ki la thung maw mar uwei marshiliang ka wah Rdiak, ryngkat ka suit ka shor ka kñia ka khriam, ka '*teiñ nia*' ka '*teiñ jutang*' (*teiñ nia teiñ jutang*: ka jingkren ki ktien kyntang, ka kular bashikyntien ka bym lah shuh ban bakla) bud sa ka dih 'yiadja, ka khawai dawai, kaba ishongkun ha kaba baroh ki shakri ki mraw jong u Sangkhni ki ïa don lang bad ka shad '*ai-ïaw rei*', '*ai-ïaw rei*'. (*ai-ïaw rei, ai-ïaw rei*: ka dei ka jingshad pynjem jingdom, kiba ïadom ki kdup iwei ïa iwei pat bad ki ïaikynnoh ïa kitei ki ktien haduh ba kin ïasuk ïabha biang).

Khatduh khatwai ki ïa ai la ki jingkyrkhu kyrdoh, ka kitbok kitrwiang iwei ïa iwei ha shuwa ban leit noh u Stepïong. Ka Ñiangriang kam lah khlem da pynsong ja ïa u Stepïong ba un bam ha lynti ïoh lap ka thngan. Ka Ñiangriang ka bthah ruh ba un phler ka jasong bad bam tang harud wah haba don shyiap.

Ynda la poi ha shnong, mar mar u Stepïong u la leit ïakynduh ïa u tymmen (Rangbah) shnong. U tymmen shnong u la kyrpad ïa u sangot ban pyrta dorbar shnong kyrkieh. U Stepïong u la ïathuh lut ïa kaei kaba la dep ïateh jutang bad u Sangkhni ha ki paid nongshong shnong. Ki rangbah, ki kynthei ki samla ruh ki la mynjur ïa kata ka jingïateh kular ban ïalong lok bad u Sangkhni. U tymmen shnong u la ban jur bad mana tyngeh ïa ki ba ki dei ban bat ïa ka kular bad ban ïathuh pateng ha ki khun ki kti ki jong ki.

Ha ïing, ka kmie u Stepïong ka la plied ïa kata ka ja song jhur song bawan song u Stepïong bad ka lap pynban da u shyiap bad ka snepdieng. "La biej une u khun jong nga! u wan song sa ïa ka shyiap bad snepdieng." Kynhied ka kmie. "Em te mei ka da bang shisha haba nga bam ha ïing ka Ñiangriang , ka ja basma iwbih bad ka jyntah dohkha babang ki ai ïa nga". Jubab u Stepïong. "Haba kumta, kaei pat kane, peit, kam dei ka shyiap kam dei ka snepdieng?".Ong ka kmie. Kumne ki ong ki tymmen, haba ai ja, ai jhur ki blei-um blei-wah. Ha khmat jong ka blei-um blei-wah lada phi bam, ki dei ki jingbam babang hynrei lada phi rah sha lyndet jong ki phin lap pynban ba dei ka shyiap, ki mawria ne ki snepdieng.

Ki tymmen ki lah ban don ei ei ha lyndet da kaba ong kumtei, kum ka jinghikai ïa ngi ki longdien. Ka lah ban dei kum ka jinghikai ïa ngi shaphang ka jingkordor jong ka khyndew ka shyiap, ki mar poh khyndew bad ki jingdon ha khlaw, ki dieng ki siej bad kiwei kiwei. Kumba ngi lap mynta ba u shyiap u long uba donkam ban thaw ïingmaw bad kiwei kiwei ki jait jingtei. Ki don ki jait snepdieng ba long dawai bad shna rong.

Naduh ka khyllipmat ba-ïohi ïa u Sangkhni, u Stepïong u suhjer ka met ka phad bad king ba-iong ka khlieh. U sngew kumba ïoh kem pang. Ha ka step kaba bud u Stepïong um lah khie shuh na jingthiah, u la ïoh pang jur. Kane ka pynlong ïa u kñi rangbah ban khan bad ban wad ïa ka daw ba balei u Ryngkew u Basa u *kuh* (pynkem pang) ïa u? U la leh bakla la leh palat aiu ïa u Ryngkew u Basa?

Hadien ba la dep khan la dep ñiewtang ïa ki lum ki wah ba u ryngkang ha ki sngi ba la leit bad ynda la khem pylleng u pynkup bad lap ba dei ha wah Rdiak ba u la kyndit tyngeh bad la jem rngiew. Ka dawai ban pynjem ïa kata ka jingpang ka dei tang lada ïoh dih ïa ka um jong ka wah Rdiak hi, ka jaka ba pynkem pang ïa u. Ïa ka um dei ban leit tong dang step phyrngap khlem bta khmat ne kren briew uba dei ban leit tong. Hadien ba la ïoh dih ïa kata ka um u Stepïong u la ïoh biang ka met ka phad kaba koit ba khiah.

Ki jingmutdur jong u Stepïong ïa ka jingbhabriew jong ka Ñiangriang bad ki jingphohsniew ban shongkurim ïa ka ki shu pulom ei namarba ki kmie bad ki kñi jong u kim suk. "Kumno me u briew men ïashongkurim bad ka 'leium 'leiwah?. Ong uwei na ki kñi rangbah jong u Stepïong. Ngim tip ka riti ka dustur jong ki. Ngim tip ruh kaei ka ban jia ïa phi ban leit sah sha lyndet ka pyrthei?." U Stepïong ruh u la sngewïahap jingmut ïa ka jingsneng jingkraw jong ki bad um ju leit mih shuh sha wah Rdiak ne sha kata ka lyngkha ban ïakynduh bad ka Ñiangriang. Kumta u khlem ïapoi kha bad ka Ñiangriang bad um ju ïakynduh shuh ïa ka hadien habud.

U Sangkhni bad ka para jong u ka Ñiangriang ki ïai-ap bad khmih lynti ba u Stepïong un wan phai ha kawei ka sngi ban shim ïa ka Ñiangriang kum ka kurim jong u hynrei la ki ap da ki bnai bad da ki snem Stepïong um wan mih lano lano ruh. Kane ka la pynbitar lep ïa u Sangkhni. "Khun ka thok ka shukor, u kheiñ jakai kat ïa nga. Nga la bakla ban ïateh jutang bad u. Lymda, ym don ka jutang ngan jin da la pynhiar kput ïa u mynta mynta, hynrei ngam lah ban leh khlem ka Hukum, nga tieng ïoh ka *'lei Sam* ka phah pom pyrthat ïa nga La katta ruh ngan duwai ba u briew un liat ha ka jingpynshoi ban pyllah jutang. U tang shu pyllah jutang , ngan khroh ngan kjor ïa ka *'lei Sam* ban ai hukum ba ngan pynhiar kput ïa u".

"Ngan phai dien biang sha ka jingïateh jutang kaba la ïateh bad u Stepïong harud ka wah Rdiak, la ki don ne em ki mana ki adong kiba nga la buh hakhmat jong u", ong u Sangkhni. "Hooid, ki don

nga kynmaw bha; ba ym lah ban lehbeiñ lehkhoh ïa ka ïing ka sem jong nga bad pynïap bein pynïap pathar ïa ki mraw ki shakri jong nga bad khamtam ïa ki 'kharynñiaw kim lah ban pynïap ne bam doh lano lano ruh". U Sangkhni u duwai pyneh rngiew ïa lade. "A! *'Iei Sam*, pynngop ïa u briew ha ki jingpynshoi ba ngan ïoh daw ban pynhiar kput, ym tang ïa ka jingim shimet u Stepïong hynrei ngan pynïap naphang, ngan pynjot ïa ka shnong ka thaw, ngan knieh ki jaka puta, ka spah ka phew bad ki jingri jingdup baroh. Ngan phah ka kur ka jait jong nga ban shong shnong ha man ki wah kiba don ha ka thaiñ Nongtrai. Haduh mynta nga dang poi tang ha wah Rdiak kan sa poi ka por ba ngan poi lut sha ki lum ki wah kiba don shaphang shatei ryngkat ki kam - ka jingpynhiar kput".

U Sangkhni u puson dien trai ïa ki jingleh u briew halor jong u bad u kren sat kumne: "Baroh shikatto te, u briew u ibeiñ ïa nga, u ju sin kyrteng poh ïa nga, u ju khot ïa nga da ka miaw, da u bseiñ, da u muid, hynrei kim tip bapli; nga la ïoh lut ka dur bad ka jinglong jong kitei ki mrad, nga sian kum u bseiñ, jem jai jai kum ka miaw bad nga khlaiñ kum u muid. Nga don ki bniat banep har har kum ka jong ka miaw, ki khmut bakhlaiñ ban pyrsad pynmeh ding lep lep kaba pynpei lyngba ïa ka met u briew bad pynkyllon ïap hajuh palat ïa u thylliej jong u bseiñ ne jong u lakjakor bad ka borbah palat ïa u muid. U muid u lah tang ban tan dieng, hynrei nga pat nga lah wat ban pynpei syllar ïa ki lumbah lumsan bad ban kit ban rong ïa ka khyndew ka shyiap bad ban pynlong ka ri la jong".

U Sangkhni u pynkut ïa ki jingsngew jong u da kumne: "Ai ba ki jingsngew jong nga kin neh hapoh jong nga, kam pat poi ka por ba ngan pyntrei kam. Ïa mynta nga hap ban pyni ki dak jingïarap kumba la kular, hynrei ngan leh ïa kita tang na sla khnang ban nym paw ka jingthmu barieh jong nga. Une u briew pat namar ba u khlem ïohi jngai kumba ïohi ma nga u shaniah tylli tyllan ha nga, u ieid u kdup ïa nga, u ai lut kat kaba nga kwah".

Ka jingim tynrai u Nongtrai

Ka *Suhkyrhoi* (phawar tynrai u Nongtrai) ka dei ka phang pdeng ha kaban ïoh bad lap lut ïa ka tynrai u Nongtrai. Ka kren bad ka thir ka thaiñ ïa ka jingsdang pynlong pyrthei, ka jingwan longbriew bad ka jingwan rung u phnieng u symbai ha u bynriew. Ki tymmen mynnor ki ju *suhkyrhoi* ha ka por ba *thurwet* (thiew kynbat lyngkha) ha u Naitung jong ka snem hadien ba la ïoh lum u krai namarba ha kita ki por ki rep tang u krai bad u sohriew. Ha kane ka *thurwet* uno uno u briew uba kham ïoh kham kot u khot ïa ki paramarjan ban wan trei ïarap bad u ai ka bam ka dih. Ha ka *Suhkyrhoi* u don u nongteinsuh (rangphawar) ba la jied kyrpang, ma u um trei hynrei u ïaid hashuwa *hashuwa ki nongthiew kynbat* kiba la wan ha ka trei ïarap sngewbha. U sdang phawer na lyngkha naduh basdang trei baroh shisngi haduh ban da poi ha shnong.

Hangne ngin wanrah lyngkot ïa ka dohmet jong ka *Suhkyrhoi* ha ka dur ka thoh khana namar lada wanrah ha ka dur ka phawar kumba dei long ka jrong bad shem jingeh ban sngewthuh La katta ruh kum ban lamkhmat ba kum kano kata ka Suhkyrhoi, ngin ïapeit shilaiñ arlaiñ;

Nongteiñsuh: In di pyrdi suhphit, in di pyrdi suhphaiñ;
(Dang don hapdeng u sohpet, dang don hapdeng u thied);
In pyrdi lyngngit, in pyrdi lyngngaiñ.
(Don hapdeng ka dum, don hapdeng ka lyngngoh).

Nongthiew kynbat: Oho, ho, oho, ho, oho.

Nongteiñsuh: In di u mawsuhpah, in di ga dewsuhphup;
(Dang don u mawsaphret, dang don ka dewsaphret);
In di u mawsyrtap, in di u mawbitlum.
(Dang don u mawsyrtap, dang don u mawpnahlum).

Nongthiew kynbat: Oho, ho, oho, ho, oho

Nongteiñsuh: O! Suhpha Suhphir, wan hai ïadon suhphat;

(O! Basa Bakhraw wan ban ïadon ryngkat);

O! Basa Dubir wan ïadon ryngkat.

Nongthiew kynbat: Oho, ho, oho, ho, oho.

Nongteiñsuh: Saiphat khatar gi suhphaw, saiphat khatar gi suhphat;

(Khatar ki saiteh, khatar ki saikhum);

Kyrkait khatar kharaw, kyrkait khatar khyllot.

(Kynhoi khatar khynraw, kynhoi khatar khyllud).

Nongthiew kynbat: Oho, ho, oho, ho, oho.

Nongteiñsuh: O! Basa Suhphir, ei re haw ñiong pom ñiong thait;

(O! Basa Bakhraw wat ai ka jingthait jingjrem);

O! Basa Dubir ei re haw ñiong jhei ñiong jrait.

(O! Basa Dubir wat ai ka jingpang jingshitom).

Paitbah. Oho, ho, oho, ho, oho.

Ka dohmet jong ka Suhkyrhoi ka dei kata, ha kaba sdang ha ka pyrthei um don ei ei, ka Meiïawlong (Ka jait tit basma iwtung kumba sma pyut ka metïap) ka pynlong ïa ka um. Ïa ka khyndew la shu phah wan kit shi mohkhiew ha ka Jaton (tham stem) na ka Meikharbah kaba don ha bneng, la krad pynlong lum long wah ha ka Khroit (jait sim ba ïasyrïiem bad ka lyngdkhur) bad la kyrsoi pynïar bad pynpoi kylleng kylleng da ka Kyreit Bangñiang (jait khñiang kum ka 'ñiang kyntur eit).

Ha ka pyrthei jong ngi mynta ka Ïawlong, ka Jaton, ka Khroit bad ka Kyreit Bangñiang ki dei tang ka tit pyut, ka tham kyntait, ka sim bym dap doh bad ka khñiang kyntur khyndew bym don dor ei ei; tip mo ha kaba sdang ka pyrthei ki dei kiei, kiba lah ban leh kat ïa kitei ki kambah. Don ei ei kaba ki longshuwa manshuwa ki mut ban pashat ha ngi kum ki pharshi?.

Ka Meiïawlong ka la kha ïa ka Sngi, u Bnai, u Wadlyir (lyer) bad ka Ding. Kumba ju long ha ka rukom u Nongtrai, uno uno u khun shynrang uba kham don ka lad u ja ai ka Eideit (ka jingai khawai ïa ka kmie u kpa), u Wadlyir ruh u la ai. U la phah ïa u kñi jong u, u Khuidlong (u klong) ban leit wad thied sniang namar ha ka Eideit dei tang da u sniang u nongai u hap ban wanrah, u khaw u kba te la tip hi ka kur. U Khuidlong ha ka jingleit wad sniang um ïoh uba bit ba biang ka rynïeng ka rynïot bad ka jingsngaid nangno nangno ruh lait tang na kawei ka tymmen, ka Ïawsamthg (Ñiangrah). Ma ka ruh, ka la mynjur ban ai hynrei ka sngewsahnud ïa u sniang ba ka la ri la bsa la bun bun snem. Ka la pyrkhat ban leh ei ei ban pyllait im ıa u. Ka la kyrpad ïa u Khuidlong ban sahmiet bad sa kem ne siat da ka ryntieh ba u la wanrah ha ka step kaba bud.

Ha ka step kaba bud ka Ïawsamthg ka la khot "chuit, chuıt, chuit" bad u sniang ruh u la wan. U Khuidlong u la ima ban ïohi ıa ka jingheh u sniang la kat ka jingheh u lum Dubir ne lum Shillong bad halor ka met jong u la mih ruh ki diengjri. "Kem noh" ong ka Ïawsamthg. U Khuidlong u shim ïa ka ryntieh bad u khnam bad u tur kham shajan ban siat hynrei hamar bamut ban khun, ka ryntieh ka la kheiñ namarba la bam ñiangrah baroh shimiet ka Ïawsamthg U sniang ha ka jingkyndit bad sngewpher ba don bamut sniew ïa u, u la dom bad la nguid tylli ïa u Khuidlong. U Wadlyir u la sngewsıh ban ïohsngew ïa kane ka khubor, u la leit pan jingïarap na u Thawsimsngi uba don ha bneng. U Thawsimsngi u la sngewlem bad pynthaw da ka ryntih nar kaba khia khatar mon bad u khnam uba khia san mon. Da kata ka ryntih bad u khnam u Wadlyir u la ïoh ban pynïap ïa u sniang jong ka Ïawsamthg. Wat la ka Ïawsamthg ka la shrut baroh shimiet pynban ka shu at tyn-tur-tur la ka jong ka shyntur namarba dei ïa ka nar.

Ynda u Wadlyir u la wanrah ïa u sniang sha ïing bad puid la lap ba u kñi jong u, u Khuidlong u dang im hapoh kpoh u sniang, u dang thaiñ kriah thaiñ shang.

Hadien bun bun snem ka Meiïawlong ka la khlad noh na kane ka pyrthei. (Kumba ka longbriew manbriew haba don ka jingsdang ka don ruh ka jingkut, kumta ki Nongtrai ki pynkut ïa ka Meiïawlong da ka jingïap, hynrei ka pynpyrkhat ïa ngi ba ka Meiïawlong kam don jingsdang, ka dei kaba shu long – ka dei ruh ban nym don jingkut – namar ka dei ka Blei). Ki khun jong ka la pynthiah bha ïa ka metïap bad pynkup itynnad da ka jaiñsala ba long kum ka jaiñmusari. Mynsngi mynsngi la shong ap kylliang kylliang iwei hadien iwei i dkhot jong ka ïing katba kiwei pat ki dang leit bri leit lyngkha. Kat nang iaid ki sngi katta nang jur ka jingsma iwtung haduh ba kim sngewlah shah shuh ban shong ban sah hapoh ïing. Ynda dei ka pali ap kmie jong ka Ding kaba dei ka khun khatduh, ka la pyrkhat ha lade ba balei ban shu pynsah ei kumta, ka rai ban bam noh ïa ka kmie.

Ynda la wan ki hynmen na lyngkha bad haba ki kylli ba shano ka la leit buh ïa ka kmie, ka ïathuh ba ka la bam namar ka ong ba lada ieh sah ka jingsma ka nangjur bad kan poi ka por ba kim nud snuh ban rung hapoh ïing. Ki hynmen shynrang ki la dom tyngeh bad ki ong ba ka Ding ka la leh ïa ka sang kaba khraw. La rai ban beh ïing noh shisyndon ïa ka, hynrei ka Sngi kum ka hynmen kaba ïeid thoiñ thoiñ ïa ka para kam ïahap jingmut ïa kata ka rai. Pynban ka la phet lang bad ka Ding sha khlaw bah sha krem Lamet Latang.

Haba ka Ding bad ka Sngi ki la phet, ka pyrthei baroh kawei ka la lynga na ka jingkhriat, ka pjah slam slam bad ka dum ïongngaiñ tliw. Kumta ki laiphew jait jingthaw ki la shong dorbar ban ïoh pyrkhat kumno ban khot ïing biang ïa ka Ding bad ka Sngi. Ka dorbar ka la tyrwa ba mano ba biang ka nia ba khraw ka jutang ban leit khroh leit kjor da ki ktien jali jaum ban pynkohnguh ïa ka Ding bad ka Sngi ba kin wan phai biang.

Napdeng ki khraw pyrkhat dorbar la ïeng u Simprongsngi (Kokarang) da ka kular ba un leit khot leit pun ïa ka Ding bad ka Sngi Hynrei ynda poi ha ïing jong ka Ding bad ka Sngi bad haba u ïohi ïa ka jingbhabriew jong ka Sngi u la sdang ïaluh samla pynban ïa ka Ka Sngi ha ka jingsngewdom ka la shim ïa ka lyngknot ksiar jong ka bad ka kawang na khlieh u Simprongsngi. Dei na kane ka khana ki ong ki tymmen ba u shyrtong jong u Simprongsngi dei baneh sah ka prongsngi ne phengdongsngi ne lyngknot ksiar ba kawang ka Sngi U Simprongsngi u la sngewlehraiñ ba la don dak bad khlem wan phai shuh sha ka dorbar.

Sa shisien ka dorbar ka la shong pyrkhat biang ba mano ban kloi ban leit khroh leit kjor ïa ka Ding bad ka Sngi ba kin wan phai biang. Napdeng ki laiphew jingthaw la ïeng donakor u lymboit u lymbiang, uta u dei u Syiar. Ki laiphew jingthaw ki la ai la ka riam ka beit malu mala tang ban lait ka jinglehraiñ ban leit mih hakhmat ka Ding bad ka Sngi.

U Syiar u la shang ïa ka pyrthei baroh kawei bad ha kaba khatduh u ïakynduh ïa ka Ding bad ka Sngi ha krem Lamet Latang U Syiar da ka jingsngewrit, jingdonakor bad da ka sur kren bajem jong u la pynum hin-ly-hin ïa ka dohnud jong ka Ding bad ka Sngi bad ki la kular ban wan phai. Ka Sngi ka ong ba kan da sum da sleh shuwa bad kan wan bad poi ïing ha ka step kaba bud bad ka bthah ruh ïa u Syiar; "Kumba phi la wan wad shitom bad dei na ka akor bad ka jingsngewrit jong phi ba ngi kohnguh ban wan phai, kumta ruh kum ka dak ban sah khana pateng pakit ba ynda la shai phi la kynih laisien laiwat ngan sa wan mih". Ka Ding te ka wan bud noh ïa u Syiar ha kata hi ka sngi khlem sum khlem sleh. Dei na kane ka khana ong ki tymmen ka jingshai jong ka Ding ka duna namarba ka khlem sum, ka Sngi pat ka phalang khrek ïa ka pyrthei baroh kawei namarba ka la shut bha ïa ka tngit.

Ha shuwa ba ka Meiïawlong ka wan hiar sha pyrthei ha bneng te ka la thaw briew khathynñiew ïing ne trep. Ka wan hiar

khnang sha ka pyrthei ruh ba dei tang na ka bynta ban pynkhreh jaka ïa ki briew ïoh ki kwah wan rep. Hadien ba la dep pynbit pynbiang ka ïathuh ha ki khathynñiew trep shaphang ka pyrthei bad ka jingitynnad jong ka bad ma ki ruh ki kwah ban ïohi ïa kum kata ka jaka baphylla.

Kumne ki kiew ki hiar lyngba kawei ka jingkieng ksiar kaba kyrshan da ka Diengïei bah kaba ïeng naduh khyndew bad kynduh haduh bneng. Uwei napdeng kita bawan hiar nyngkong sha ka pyrthei u dei u Thawsimkhyndew uba shi *marchong* (para nongshongkha) bad u Thawsimsngi uba shong ha bneng. U Thawsimkhyndew u wan hiar da ka jingthmu ban sah noh syndon ha pyrthei namarba u ïapher jingmut bad u marchong. U Thawsimsngi ruh u la tip ïa kane ka jingthmu barieh jong u. Kumta ïa ki symbai ba la khreh song u Thawsimkhyndew, la sdieh tuh u Thawsimsngi ha ka karai. Kita ki symbai ynda bet u Thawsimkhyndew ha ka pyrthei ki khlem mih jingthung ei ei shuh. U Thawsimkhyndew u la sngewsih shibun ïa ka jingleh u Thawsimsngi.

Hynrei da ka jingïarap ki lok kiba don ha ka pyrthei kum u Shrieh, u Tngaw bad ka Huleng u la lah ban ïoh biang ki symbai. La ong ba dei ka buit sianti jong u Shrieh ha kaba u la leit kiew sha bneng bad leit sha lyngkha u Thawsimsngi bad kbum man la u symbai ha ka kyndong tyngam jong u ba sa lah ban ïoh symbai biang u Thawsimkhyndew. Wat la u Thawsimsngi u la kem bad pharep tuh ïa ki hynrei la ïoh knieh noh tang na u Tngaw bad ka Huleng. Ïa u shyieng sohmynken pat namarba sat palat u Shrieh u sei noh na ka tyngam bad u mut ban thep haei haei ruh ym lap jaka, ba la jan lap ïohi u Thawsimsngi u leit thep pynban ha ka jaka leit bar. Hangta ruh ka sat bad u shong kyrshut ha ki maw ki dieng ka lyngkha u Thawsimsngi ba sa sah dak sohkhylliang saw ka jingshong jong ki shrieh haduh kine ki sngi ong ka khana. Na ka bynta ka jingleh shitom ban pynïoh biang u symbai, u Shrieh u ong; "Nga dei ban mad nyngkong ïa ki soh bad lada u bynriew u khang ruh ngan tur beit". Ha kine ki sngi ruh u shrieh u dei u mrad uba tur tam ïa ki jingthung jong u bynriew.

Katba dang ïeng ka Diengïei ki briew ki ïakiew ïahiar katba mon. Hynrei ha kawei ka sngi katba dang bam ja sngi kawei ka tymmen ha phyllaw, ka hap ptuk ka eitkhlieng ha ka ja jong ka bad ha ka jingsngewkynjing ka song bad tynsat noh ha kyndong. Hadien katto katne sngi ka wan ka jingsma iwbih na kata ka ïing bad ynda ki wad la lap ba dei na ka jasong ba don ka eitkhlieng. Ka jingsma iwbih phylla ka khring ïa ki ban mad ïa ka. Ka jingmad ka pynpyngngad met bad pynthanda jabieng.

Ka jingbam phylla ka pynbor pynban ban thong ban ïoh eitkhlieng kham bun hynrei ka khlieng kaba shong halor ka Diengïei ka ong; "Ko briew phi biej shisha, phi bang sa ïa ka eit jong nga, katno lei ka doh jong nga; phim ïoh pat ban pynïap ïa nga lymda phim pom pynngat ïa kane ka Diengïei. Nga ong khnang kumta na ka bynta ka jingbha jong phi namar kane ka Diengïei lada phim pynngat kan nangheh nangheh bad kan poi ka por ba kan tap lup ïa ka pyrthei baroh kawei bad phin sah ha ka jingdum bad ka rep jong phi ruh kam seisoh shuh". Ki briew ruh ki la sngewïahap jingmut bad ka jingong jong ka khlieng. Kumta ki la sdang pom ïa ka Diengïei hynrei ynda la pom baroh shisngi kumba shikti ha ka sngi ka babud ka krang pom wait ka la dam la ka dam.

Kumta shi kumta bad dei tad ha kawei ka sngi katba ki nongpom ki dang ïakren ïa ka jingjia ka wan ka Khnai; "Oh! Sa kum ïa kata ruh, bawan jliah u Khla keiñ ba sa dam biang ki dien pom jong phi, lada phi pynap da ki sdie ki wait sa shah siah u thylliej bad un um wan jliah shuh bad phin sa pom suk". Ki la leh kumba la bthah ka Khnai, ki la pynap da ki sdie ki wait ha ka krang dieng bad ha ka sngi ka babud la lap shisha ïa ka snam ba bit ha ki wait ki sdie.

Naduh kata ka sngi ki la ïoh pom suk haduh da pynkhyllem ïa ka Diengïei bad ka khlieng ruh kumba ka la kular ka la sha kem suk Ki la ïasam ïa ki dkhot ki dkhai ka doh jong ka khlieng bad la ong ba na ka dohkhlieng la kylla longthiat ban shet kyiad.

Phewse ka jingkhyllem ka Diengïei ka la pynïakhlad wang ïa ka Bneng bad ka Khyndew bad kim lah shuh ban ïakiew ïahiar. Kiba sahkut ha ka pyrthei ki don hynñiew trep bad ha Bneng ki don khyndai trep. Ki hynñiew trep ki sdang ka rep ka riang bad khnang ban bha ban miat u krai u sohriew ki khun hiarpateng u Thawsimkhyndew ba ngeit ki dei ki Nongtrai ki dwai ki kyrpad ha u Thawsimsngi ba un kyrkhu kyrdoh na Bneng namar dei na u, u Shrieh u la ïoh tuh symbai.

Hadien bun bun snem na ka pateng jong u Thawsimkhyndew da ka jingïalam lynti jong u Maw ki khun hiar pateng jong u Thawsimkhyndew ki la wan shong shnong ha kane ka thaiñ Nongtrai. Ka khana ka ong ba ynda la ñiar u tnum u tyndai kita ki hynñiew trep ki la shem jingeh ban ïoh jaka rep kaba seisoh. Kumta ki paid Nongtrai ki la dwai ha ka Meiïawlong ban pyni jaka bathymmai ba kin ïoh rep bad shong shnong. Ka Meiïawlong ka la bthah ïa u Maw ba un ïalam lynti ïa u paid Nongtrai. U Maw u la sdang tyllun suki suki bad ki paid Nongtrai ki la bud ïa u. Ha kaba kut u sangeh dngat ha kawei ka jaka kaba sah kyrteng ka shnong Mawkyllon haduh kine ki sngi. Nangne la hiar sharum bad la kiew shaneng u paid Nongtrai bad hadien bun bun snem sa wan ka jingjia ha Nongmyllng.

Ngin phai biang sha ka khana shaphang ka jingim bathymmai u Stepïong. U Stepïong u la im da kawei pat ka jingim, u la klet noh ïa ka Ñiangriang bad u la shongkurim ïa ka Rympha. U la longbriew manbriew, u imsuk imsaiñ bad ki khun ki kti ki jong u. Ki khun jong u Stepïong ki la roi parum pareh, ki shong ki sah ha Nongmyllng ha kjat u lum Dubir. Ki im da kaba shyrti lyngkha, ki rep shisnem hangne bad shisnem hangtai (jhum cultivation). Ka jaka ka dang pahuh ban rep kynriah. Ka khlaw ka rben da ki diengbah diengsan bad ki siej, ki rthaw bad ki shken.

Ka mariang kam da don jingktah ha kane ka por namarba ka dang rben bha, lada ki la rep shisien ha kawei ka jaka, haduh ba ki dang kynmaw kim treh leit shyrti shuh ïa kato ka jaka. Haba thang

shyrti ruh ka ding kam pur sha ki safiium namarba ki safiium kim bun lait u prut hangne hangtai. Kumta ka jingjulor ka mariang ka long tang shi jaka, kata, ka jaka shyrti ha kaba la pom lut ïa ki dieng ki siej.

Ki mrad khlaw kum u *Ïawbah* (hati), masiprud, skei, sier, bthong, ynnai da jer kyrteng ïa ki mrad rit sa ki sim ki syiar khlaw ba laiphew jait ki bun kyntiah ha kane ka jaka. Lada shem ba u khla, u *ïawbah* ki don ha ka lynti ba-ïaid u briew, u briew u shu kren bad ong; "Pyllait lynti ho ï'u khun bynriew". U mrad khlaw u la kynriah hi sharud 'lawbah. Ha lyngkha ban sumar ïa u kba u krai ruh kim donkam ban da ap miet, ki shu pynmeh ka ding harud lyngkha. Tang da ka jingsma ka tdem ding ruh u mrad bam kba kum u ïawbah, u 'ñiangbri ne u mrad bam pathaw kum u diengkhied kim ju shlan ban tur sha lyngkha. Ki sngewthuh ba dei ka bhah jong u khun bynriew

Teng teng ki nongrep ki shu teh tang da ka '*langkyrdong*' (Ka jingteh lang jong ki ktang siej bad haba beh ka lyer ki ïatyngkhuh bad sawa jam) bad ki mrad khlaw ki kynriah hi sha khlaw tang da ka jingsawa ka sur bariew dong dong jong ka. Ki mrad bad ki briew kim ju pyndik iwei ïa iwei pat. Ki ïaid la ka jong ka jong ka lynti, pynban ki ïarap mar kylliang.

Kumba ong ka khana, uwei u *Ïawbah* u ud pang jur ba la ksam u '*namla* jong ka spar. (u khnam ha ka riam siat). U wei u briew ba dei ïaid lynti nangta u ïoh sngew sur ud shitom kumba khot nongïarap. U la leit sha jan bad u shem ba u '*namla* u sah kut ha ka kjat jong u *Ïawbah* bad um lah ban phut hi namar u la pait pharia, tang uba rit bad ba nep har har u sah kut hapoh. Uta u briew u la phut ïa u '*namla* bad la pynsop dawai kynbat bad la sop la spaiñ da ka shikat ka jaiñ slieng jong u.

U *Ïawbah* u la sngewnguh eh ïa ka jinglehbha jong uta u briew, kumta u la kyntiew ïa u briew shalor met la jong bad la ïalam ïa u sha wah Rdiak bad na ka thwei u Ïawbah u la ngam bad la sei shi lymbung ka '*agor*' (jingiwbih barem dor bha) bad la ai sngewbha ïa uta u briew. U briew u la kmen um don pyrthei shuh. U la leit die ïa kata ka '*agor*' bad u la ïoh pisa shikit.

Ha kum kita ki por ki briew bad ki mrad kim ïakynat iwei ïa iwei pynban ka don ka jingïaleh sngewbha kum ka jingïakop ha ka mareh thong. Ka don ka khana kaba ong ba u briew, u khla bad u sniang ki ïakop bor ba mano ba kham stet ha ka jingmareh. Kumne ki la rai ban ïamareh thong bad ki sdang na Mawbibra ha Nonglangsaw bad shisynjam ki poi haduh Mawsnahñiangrait hajan ka shnong Mawkhar, ka jingjam kaba ar ki poi ha lum Agreng (Lumshyieng) bad ka jingjam kaba lai ha Mawrude hajan Umsohpieng. Ka jingjngai na kawei kawei ka jaka ba ki jam ka don kumba hynñiew mer ei ei. Ngi lah ban lap sakhi ïa kane ka jingmareh thong jong ki lyngba ki dienjat jong u briew, u khla bad u sniang kiba sah dak ha ki maw ba long madan ha ki jaka ba la jer haneng. Ki dienjat bapaw shai ka dei ha Mawsnahñiangrait hajan Mawkhar. Ha u lum Agreng ka kham paw bha tang ka dienjat jong u sniang, ka dienjat jong u briew bad u khla ki paw malu mala. Ka khana ka ong ba ha kane ka jingïamareh thong dei u sniang uba la jop namar ki dienjat bapaw ha Mawrude ka dei tang ka jong u sniang.

Ki dohum dohwah kum ki dohkha ki dang long kum ki briew, ki lah ban shong wat ha ka thwei kaba don hajrong ki mawsiang. Ki dang kren briew bad ki kylla dur kynthei babhabriew ha ki 'riewdonbok ba ïakynduh bad ki bad ki ïashong kurim lada u briew u mon, wat lada ym mon ka ai kat kaba u briew u pan, lada dei ban ïoh span ne ïoh jingstad. Hynrei kine ki dohkha ki kylla maw noh hadien ba u briew u la pynkheiñ jutang bad u Sangkhni ba sa sah kawei ka kyrteng jong ka shnong kum ka Mawkumkha (ki maw kiba long kum ki dohkha).

Ha kum kata ka juk ym dei tang ki jingthaw bakhih baksar ki long paralok bad u briew wat u maw ruh u kohnguh ïa u briew. U don uwei u Maw u bapyllun bad baheh tang harum khohsiew uba khia tang sawphew ser ei ei; lada khlem lap ïa ka kyrteng jong u lah ban rah suk na ka jaka ba u don, uba don halor uwei u mawsiang. Hynrei tang shu lap kyrteng – Mawjiej (u maw balah ban rah) wat lada rah katno katno ngut ruh um lah rah shuh. Lada um lap ïa ka kyrteng jong u lah ban rah suk tang marwei hynrei wat lada rah na ka jaka ba

u don hadien katto katne por da leit peit biang u la don biang ha ka jaka ba u don mynshuwa. Wat lada une u maw um don shuh ka sahnam pat kawei ka shnong kum ka nong Mawjiej haduh kine ki sngi.

Ha ka por ba dang suk ka pyrthei la duk ne riewspah ym don ba tuklar. Pynban ka don ka jingkheiñ kor bad burom ïa uba riewspah tam. Ha kane ka por mynta pat lada duk ruh shah ñiew poh ha kiwei bad lada riewspah ruh sa don ba wan dawa pisa jubor. Ha ka por mynshuwa pat ynda u briew u sngew ïa lade ba u la bit la biang, la riewspah bha, u pynkyntang ïa lade da ka '*basir*'. Ka mut thung sner syiar ha ka jaiñspong jong u. Da kaba leh kumta la pynkup burom bad pynbna paidbah ba u la riewspah bha.

Ban leh ïa kata u buh ka sngi ka ïa, u khot u wer ïa ki parakher paramer, ki lok ki jor bad ki khun shnong khun thaw baroh ban ïawan. U ai ka bam ka dih, ka khawai dawai khlem duna. Ym bit ban duna ha kano kano ka liang jong ka khawai dawai, u dei ban pyndap pynbiang katba donkam ïa ki nongwan; ïoh shah kynnoh ba u shu kwah ïoh nam riewspah khlem da kot ka bor ka iktiar.

Shisien ba la '*sir*', ka kur ka jait bad ka dong ka thaiñ ki ñiew bad burom kyrpang ïa u. Ki burom bad kohnguh kham bha ïa ki jingsneng jingkraw jong u. U kylla u lyngdoh rangbah ka kur ha ka niam ka rukom bad u ksiang nongpynbha ha ka imlang sahlang. Ban ïoh bat kat ïa kane ka kyrdan ym ju kham don koit, lait tang lano re. Ka don ka dustur ruh u briew uba la ïoh pdiang ka nam '*sir*'um dei ban khap shñiuh shisnem kynthih. Kane ka kynthup ruh ïa ki khun shynrang jong u baroh.

****

1. *Charan Roy Jaitdkhar, Sib, Ka Niam-Ki-Khasi Ka Niam Tip-Blei-TipBrieu, reprint 1979, pg.iv*
2. *Ibid*
3 *Costa G. Ka Riti jong ka Ri Laiphew Syiem (Bynta ka ba-ar)*

BYNTA — III

Naduh ka por ba u Sangkhni u la kular ban ïarap bad ban shakri ïa u bynriew u shait leh ïa kata ha kano ma ka por kaba u briew u ïakynduh jingeh bad haba um lah kot bor shuh na lade bad tang shu khot bad lap ïa ka kyrteng jong u, u Sangkhni u wan paw ha ka dur bym lah ithuh. La jia kumne ïa ki lai ngut ki nongleit jingleit ki ba dei *spat* (kam lyngba) na shiliang shaliang ka wah Rdiak haneng ka thwei San. Namar ba la heh palat ka um, artad ba wan ka umsaw. Ki shong ap hangta harud wah haduh ban da lap sa ka miet. Ki kynmaw ïa ka nam bad ka iktiar jong u Sangkhni bad ki la khot jingïarap na u. Mar kumta hi la wan '*hoid*' (wan tuid u dieng ha ka um) u diengpun ba long kum u '*pyrnon*' na shiliang sha shiliang wah bad ki la ïaid suk na u, sniew bok tang u ba-ïaid nadien duh namar basnoh u thliem, u mut ban daiñ tyllan ha u diengpun, phewse u la kylla wak, *ba sngew syier ka met u Sangkhni U nongïaid lynti u la ngam jyllop* shapoh um.

U Sangkhni u ïarap ïa ki briew kiba bha bad pynshitom ïa ki briew kiba sniew ba arsap. La jia kumne ïa u nongpom dieng, katba u dang pom, ka *waitbah* (wait heh ba pyndonkam haba pomdieng heh) jong u ka la sloit noh na ka sping bad ka sied sha thwei. U nongpom dieng u la shong pyrkhat khuslai hangta harud wah bad um sngew don lad shuh ban ïoh biang ïa kata ka waitbah.

Katba u dang shong pyrkhat kumne la wan mih kynsan u Sangkhni napoh ka thwei bad u kylli ïa u briew. "Balei phi shong hangne?. Balei phi leh sngewsih?". U nongpom dieng u la ïathuh lut ïa kaei kaba la jia baroh. U Sangkhni jlang u ngam shapoh thwei bad u wanrah kawei ka waitbah ksiar. "Ka dei kane? "Em, ym dei". Jubab u briew. U ngam biang . Ha kane ka kynti u wanrah sa ka waitbah rupa. "Ka dei kane ka waitbah jong phi?". U nongpom dieng u jubab biang. "Em kam dei, ka jong nga". Ha kaba khatduh u Sangkhni u wan rah ïa ka waitbah jong u hi bad u kylli. "Ka dei kane ka jong phi". U nongpomdieng u jubab. "Hooid, khublei shihajar nguh ïa phi kynrad, phi la ïarap ïa nga".

"Em, nga dei ban sngewnguh manga ïa phi". Ong u Sangkhni. "Namar phi la kren ïa ka jingshisha, phim kwah ïohei ïa kaei ka bym dei ka jong phi. Ngan ai ïa phi ym tang ka *waitbah* jong phi, ka *waitbah* ksiar bad ka *waitbah* rupa ruh ngan ai lang". U nongpom dieng u la kmen shibun bad u la ïathuh ha ki lok ki jor ïa kaei kaba u la ïoh.

U wei u briew uba dei na ka juh ka shnong, haba u ïohsngew bad ïohi ïa kane, ma u ruh u la leit sharud ka juh ka thwei bad u la leh kumjuh. U la pynhap ïa ka waitbah shapoh thwei bad u shong ap thapiur hangta. U Sangkhni u la wan mih bad u la kylli. "Phi leh aiu hangne? Phi ap ïano?". "Nga la kum pynhap ïa ka waitbah shapoh thwei bad ngam nang leh kumno kumno ruh ban ïoh biang ïa ka". Jubab uta u briew. U Sangkhni u la ngam jlang shapoh um bad u la wanrah ka waitbah ksiar. "Ka dei kane ka waitbah jong phi". U briew u jubab. "Hooid kato ka dei ka jong nga".

U Sangkhni u la tip ïa ka jingkwah rhah jong u ba u kam ïa ka bym dei um ai shuh ïa ka *waitbah* jong u ne ka *waitbah ksiar*. Pynban u Sangkhni u la dom tyngeh bad u la pynngam ïa u ha um haduh ba u la kyiuh that that ba dei artad ha ka por tlang. Uta u briew u la tieng la kyiuh ym don pyrthei shuh. U la leit phai sha ïing da ka jingsngew ïamrem.

Ka Nongmyllng ka pynkheiñ ïa ka jutang u Sangkhni

Ha kawei ka snem ki khun hiarpateng u Stepïong ki la leit shyrti lyngkha harud ka wah Rdiak. U kba, u krai, u sohriew, u pathaw, u sohkhia, u *ji-ïang*, u sohbaingon, u sohmynken ki plung ki jyrngam bha. U kynbat um don lad ban jyrwit ne kjab ïa ki jingthung namar ba ki dohkha na wah Rdiak ki shait wan phut ha ka por bajur slap. Dei tad ha kawei ka sngi ba u Jang bad ka Jynnam kiba dei shitnga ki leit lyngkha, ki da mut ban leit wad sohkhia bad wan kit *ji-ïang* khyndiat ba ki sa ïohi ïa ki *'kharynñiaw* ba ki dang minot phut kynbat ha lyngkha. "Jang! Ale wan peit kloi" kaweh kti ka Jynnam.

U Jang u don kham pajih na ka. U wan mareh bad u ïohi ïa kita ki dohkha badang bun kam. Kduk riew u 'tangnguid, ba nguid umbiah ka Jynnam, "Jang, kem seh ngan shet bang, ngan '*psim*'(shet ha ka ktang siej tang da ka dohkha bad ber mluh bad sohmynken) ruh de". U Jang um kwah ba ka tnga jong u kan sngewsih, namar ba ka la armet. U kwah ban pynhun kat kaba ka ikwah bam.

Kumba ka dei ka jutang ba ym bit ban kem bam doh ïa ki '*kharynñiaw* u Jang u la pyrshang ban pynsngewthuh ïa la ka tnga. Kumta u la pan hukum kyrpang ban kem ïa kita ki dohkha. U Sher (Shersyngkai) bawan bud kit jasong ïa ki '*kharynñiaw* u la mareh wut wut ban leit ïathuh ïa kaei kaba u briew u kwah. Ngon, nguh u Sher ïa la u jong u kynrad bad u ïathuh artad "Ko kynrad ki briew ki pan ïa ki '*kharynñiaw* na lyngkha ban kem bam doh bad ai......" "Em!" kynhied u Sangkhni. Horkit hordang kim bit pyndik ne pynïap ne bam doh ïa ki namar ki dei kiba kyntang bad kyrpang tam jong nga, nalor ba nga don sa tang kito. Da lei lei ruh em. ym bit pyllah hukum jong nga, ïoh nga sat, ngan takor kylla haduh ba kin duh lut ka jingim". U Sher u la nguh ngon ïa la u kynrad bad bran u la mareh biang sha lyngkha. U la ïathuh lut ha u Jang ïa kaei kaba u kynrad u la mana tyngeh. U Jang u la dum ka buit ka stad ba u Sangkhni um ïamynjur bad ka jingkwah jong ka tnga jong u. Katba ka tnga jong u pat ka dang pynbor shi pynbor ïa u ban kem bad kynshew ïa ki dohkha ha ka khoh kaba ka dang kit.

Ha shuwa ban rai ma u ïa ka ïap ka im ka Jynnam ka la da ***uh*** (pom da ka khmut waitbnoh) ïa ki khlieh dohkha bad baroh ki la ïap. U Sher mar ïa-ïohi ïa kane bran u phet, lada ym lap baphet imat ma u ruh un shah ***uh*** lang. U ïam sngewsih na ka bynta ki shakri kyntang u Sangkhni kiba u kheiñ hynmen bad u jaw ki ummat brup-shi-brup haduh ba u la jhieh lut baroh shirynïeng bad haduh mynta mynne ki tymmen ki ong ba ki dak thoh broiñ ha ka met jong u ki dei ba sah dak ki ummat jong u hi mynhakata ka por. Namarba u la ïam palat bad la sohkdiah khah khah um lait kren shuh haba poi ha khmat u kynrad, u la kyllon kram ha madan.

Ka jingkthang u Sangkhni

U Sangkhni u la sngewthuh ïa kaei kaba la jia na ka dak ka shin ba la paw ha u Sher bad wat lada u la ap katno katno por ki *'kharynñiaw* kim wan phai shuh wat tang iwei ruh. Ma u ruh u la sngewsih jur bad la ïam pait dohnud dohnam. Mar mar u la hukum ïa ki shakri ki mraw baroh ba kin shah shkor bad pynlong kam ïa kaei kaba u bthah. "Nga pang jur ka mynsiem, u briew u la shet kylla ïa nga, u la kylla jutang kaba la dep ïateh bad u Stepïong u kpa tymmen jong ki, ha wah Rdiak. Ki la kem bad la pynïap lut ïa ki *'kharynñiaw*.

Namarkata ngan pynhiar kput ïa u. Ïa ka Jynnam ngan pynïap pongding bad ïa u Jang ngan pynlwet kumba pynlwet *'pulieh'*(*pulieh*= dung pynlwet kpu ïa u khaw). Ïa ka Nongmyllng ngan pynkylla *myllng* (pung) noh bad lada dang don shuh kano kano ka shnong kaba la don bynta ha ka jingbam ïa ki shakri kyntang jong nga, ïa kata ka shnong ruh ngan leh kumjuh. Wat ïa kito ki bym don bynta ha ka jingbam ïa ki shakri kyntang jong nga, ïa ki ruh ngan pynshitom suki jai namar nga la isih ban peit kat ïa kiba phong da ka dur briew. Kumba ka met jong nga ka lyter, ka jwat, bad khlem shyieng kum ka thit, kaba lah ban pynjrong pynlyngkot, pynrit pynheh ngan kyllaiñ kat ïa uba lap uba shem, ngan khñiot ngan ksih ïa u haduh ba un da dkut mynsiem syndon".

U Sangkhni u phai sha u Areiñ. "Me, men long u nongïalam ka kynhun jong me, katba nga, ngan nang khang pynheh ïa ka um ka wah, namar ka met jong nga ka lah ban pynsieb bad pynthem, me, men nang ring suk ei ïa u khun u briew katba u dang kam wah". U kdew kti sa ïa ki shakri kiba la ïam sngewsih naduh ka khyllipmat baïoh khubor na u Sher, ka jingjia basngewsih ïa ki hynmen jong ki, ki*'kharynñiaw* bad wat la ban ka jingsngewsih sa ka jingsngewsat ïa u dusmon, ki khmied krew ki khmat sha u kynrad. "Phi ki shakri batlot jong nga wat ïam than, pynthanda ka jingsngew dukha mynsiem jong phi namar phi ruh phi don ka bor ban shim kput ïa u briew. Ynda la shah ring ha ki mraw bad u briew u la ïap jyllop, phi, phin nang shrut ïa ki dkhot met bajem bajem jong u".

U Jang bad ka Jynnam pat ki la sngewkmen ba la ïoh kit dohkha sha ïing. Ki la shet la bam ha ban da hun jrut. Ki la ai lem ïa ki bahaïing hasem bad ki kadiang kamon. Ki briew baroh jong ka shnong ki la bam-tyllan ïa ki *'kharynñiaw* bad ki la ïoh mad ïa ka jingbang phylla jong ki *'kharynñiaw* kaba kim pat ju ïoh mad mynno mynno ruh. Ki la tah 'yiad-um ruh da ka doh ka *'kharynñiaw*. Kaba phylla ka long ba ka mraw tymmen ka khlem bam ïa kita ki 'kharynñiaw.

U Sangkhni ha shuwa ban sdang ka kam pynhiarkput jong u ia u khun Nongtrai u la phah biang ïa u Sher. "Khie leit syntiat katno ngut ki la bam ïa ki *'kharynñiaw* bad dang don ne em ba lait namar nga la raikut ban pynïap mardor ïa kiba la bam bad ïa kiba khlem bam pat kin mih suk na shnong ïa mynta shipor hynrei kan wan ka ïa ba ngan pynshitom suki jai wat ïa ki ruh namar ka raibi ka paw tyngkreiñ ha ka dur khmat jong u briew uba la pynisih ïa nga. Khie, khie leit syntiat kloi, katba nga bad kiwei kiwei ki shakri ki mraw jong nga ngin leit pan hukum na ka *'lei Sam*, ngin da kyrpad kyrpon tyngeh na ka bad pynpaw ki daw sngewsih bad ïam tuid ummat jop jop ba ngi la duh noh ïa ki kur ki kha bad ki lok ki jor jong ngi ki *'kharynñiaw*". Ka khana ka ong ba wat ka *'lei Sam* ka la sngewsih eh ïa kane ka jingleh khlem kheiñ snep u briew ïa ka jutang bad ma ka ruh ka la ïam rangbah rangsan. Ka ïam sngewlem na ka liang u Sangkhni bad ka ïam khuslai ba aiu kan jia ha u khun Nongtrai ha ki sngi ban sa wan.

U Sher ryngkat bad ka jingtieng ïa ka jingjia ba u la ïoh mad ha lyngkha ïa kaei kaba ka Jynnam ka la leh ïa ki *'kharynñiaw* u la her tieng lypa hynrei um long ban kyntait ïa ka hukum u kynrad, u la leit mih haduh umtong jong ka Nongmyllng. U Sher u ïohi ïa ki nongwan tong um bawan iwei hadien iwei khlem sangeh. Ka dei ruh ha ka por janmiet ba ki la wan phai na lyngkha, u shong rieh khop ha synrang maw ban peit-thuh ïa ki nongwan tong um bad u lap ba man kiba wan tong um ki klongum jong ki shu *Ingeiñ* (lati) bad per ka khleiñ *'kharynñiaw*. Hamar ba u mut ban leit noh ba la kynjah u ïohi

ïa kawei ka tymmen kaba wan tong um, u Sher u ipher ïa ka rukom wan jong ka, ynda ka wieh bad sait ïa u klongum ruh kam per khleiñ ne sma '*kharynñiaw* ei ei. U Sher u tur shajan ka tymmen bad u kylli jingkylli ïa ka. "Ko meirad kumno phi long?. Phi dei kaei, phi leh aiu?.

"Nga dei ka mraw bashah ring na ka daw bym lait siew dep ïa ka ram", jubab ka tymmen. "Ha ka por ba-ïap i mei-ieid, i mei i pa jong nga kim lah pynlong ka jinglehniam thang briew namar ki long kiba duk palat. Kumta ki la shim ram uwei u masi bad katto katne khoh u kba na i mei-ieid jong ka Jynnam ban pyndap pynbiang ha kata ka jinglehniam. Namar ba i mei i pa kim lah siew ïa ka ram ha ka por ba la ïakut ki la rai ban aiti ïa ka jingim jong nga ban leit longmraw noh ha ïing jong ki nongairam. Ha kata ka por ngam pat kynmaw ei ei, ngam pat tip ïa ka jingleh jong ki, ngam tip ka duh ka dang, ka duk ka shitom bad ka ïap ka im". "Kumno Meirad, ka don seh kum kata ka jingleh ha ka jaitbynriew tipbriew tipblei, tipkur tipkha jong phi?" U Sher u kylli, ban tip kham bniah ïa ka riti ka dustur ringmraw.

"Ka jingong jong phi kaba dei", kylliang ktien sa ka tymmen, "hynrei ka jaitbynriew jong ngi ka long ruh kaba bat ïa ka kular ka shikyntien, haba ka por ban siew ïa ka ram ka la kut kiba donbor ki lah ban leh kat kaba ki mon. Sa kum ma nga ka khun baduk bad ka kur ka jait ruh kiba duk suda mano keiñ ban wan pyllait ïa nga. Ka nusib jong nga ka la kut hangne, ha ka jingshisha ka don sa kawei ka lad ba ngan lait na ka jinglongmraw; ha ka por ba nga dang phuh dang samla, uno uno u briew uba kwah shongkurim ïa nga u lah ban siew ïa ka ram bad pynlong ïa nga ka tnga jong u.

Ngan jin da la nguh la dem ïa u, ngan jin da la ieid la burom ïa u kum ïa u syiem u blei jong nga. Un jin da la longbriew manbriew namar u shim tnga kum ïa nga kaba la kyntait ka pyrthei. U Blei Un jin da la kyrkhu kyrpang ïa kum uta u briew, un khraw ka kamai kajih, ka spah ka phew, un im tymmen bad roi ki khun shi-dymmiew bad shi-rngi ki lum Nongtrai".

"Sa kawei ka jingkylli meirad, ïathuh seh ïa nga, katno ngut kiba la bam ïa ki *'kharynñiaw* bad katno ngut kiba khlem bam"? sdang twad jingtip u Sher, "namar u trai ki *'kharynñiaw* u kwah ban tip". Ka tymmen ka la ïathuh hok. "Ki briew baroh jong ka shnong ki la bam, wat kawei ka briew kaba wan kai na kawei ka shnong ruh ka la ïoh bynta lang la ka *rongsong* (haba song jingsong da ka sla) *'kharynñiaw* lait tang ma nga keiñ kaba khlem bam". "Balei phim bam?". Kylli tohkit u Sher. "O! phim tip seh nga bat triang ïa ka kular kaba la dep ïateh u Stepïong bad u Sangkhni hyndai hynthai bah keiñ, ba ïa ki *'kharynñiaw* ym bit bam doh".

U Sher kumba la bthah u kynrad ba kiba khlem bam ki dei ban mih suk na shnong, u la bthah kumne ïa ka mraw tymmen. "Kata phi dei ban mih noh la shai ka sngi dang step phyrngab tang shu kynih u 'ïarnyngkong bad ym dei ban ïathuh hano hano ruh; namar u kynrad un sa pynkhyllem noh ïa ka shnong bad baroh kiba la bam ia ki *'kharynñiaw* kin ïap lut khoit. U kynrad u la sam krang lynti thliew naduh wah Rdiak haduh Nongmyllng bad ïa ka dewbah ka Nongmyllng la dep sam synrang lypa napoh ramew bad mynta ka shnong ka shu shong kynrong bad neh tang ha ki jingshan ki païa khyndew ba pynsah khnang hangne hangtai, u la trei shitom hi miet bad sngi da kaba sam naduh wah Rdiak haduh ban poi hangne ha shnong wat la ka don ha kynjang lum ruh".

Ka Jingphet ïap ka Mraw tymmen

Kumba la bthah u Sher, ka mraw tymmen ka la leh kumjuh, ka khlem nud shuh ban thiah, ka shong peit pyrman baroh shimiet. Ka la khreh la khrum bad ka ap sa ïa ka por tang lano ban ïoh krad noh na kata ka shnong. "A! Blei ba ngan da lah, nga la kwah eh ban krad noh mynta mynta hi, tangba ngam ïoh lad ban mih. Nga sngew phieng ka khlieh ban ïohsngew na u Sher ba yn sa pynkhyllem noh ïa ka shnong. Kine ki briew ruh ki dang ïashad ïakmen, ïarwai ïarisa, ïalehrong ïaleh sngewbha".

"Nga tieng ruh ïoh ki kynrad ki pynleit ïa ka jingim jong nga lada nga phet tuh bad ki lap, namar nga la ju shah lehbeiñ lehkhoh man ka por. Ki pyntrei shitom ïa nga, ngam ju don por ban thiah ban dem ne wat ban jahthait shikhyllipmat ruh. Ki shoh ki sympat, ki tied ki bom ïa nga, wat haba nga pang nga shitom bad kim ai lad ïa nga wat ban sumar ïa ki jingpang. Ki ai ka jajah ka jasma khlem jyntah ne wat u ktung tyrkhong. Kim pyrwa wat la nga la tymmen, la kdor syngkai, la ran ka sniehdoh bad paw lut ki reng ngab bad ki thied ki jaw shabar, ki ai ki kam kiba khia, kum ka kit diengïap, ka dung kba bad phah tong um".

Ynda la kynjah ka pyrthei bad ki briew ki la ïohthiah bad la jan dei artad ka por kynih u 'ïarnyngkong, ka mraw tymmen ka la khie joit bad sor ka la leit shim ïa u khyllung jong ka kynrad kaba la ri la sumar bad ka da ieid eh. "Ngan rah lang ïa ine i khyllung, bapli i dang ïoh thiah kynjai hapneh jong ka kmie badang ïohthiah lyngngai, u long uba iskuiñ, uba isyllar ka dur ka dar, bapli um tip kaei kaba long kaba man, ka wanlor ka wanhap, um pat tip ïa ka pap ka sang, ka sniew ka smeh, ka duh ka dang, ka ïoh ka kot". Kumta ryngkat bad uta u khyllung ka la phet noh bran kumba la dep maham lypa da u Sher.

Ka kput u Sangkhni ïa ka Nongmyllng

Mar ïalait ka mraw tymmen bad u khyllung na shnong ka ïohsngew ka jingsawa jlew basngewtriem bad kam lah kan khlem da phai dien ban peit sa shisien ïa ka shnong bad ka ïohi ba ka shnong ka la kylla dewsaw haiñ baroh kawei. "Khlem pep u Sangkhni u la dom tyngeh ïa kine ki briew namar ki la pyllah ïa ka kular, wat la ka kular ka dang pasiaw ha ki shkor jong ki lyngba ki jinghikai pateng jong ki tymmen, u la khynñiat ïa kita ki païa khyndew kumba la ïathuh u Sher bad la ngam lut ka shnong ka thaw kumtai", ud sngewsih ka mraw tymmen. "Wow! ka shnong halor lum ruh ka la kylla pung noh, nangno la wanhap wantuid ka umbah kattai kattai". Kane ka Nongmyllng kaba la pynkhyllem u Sangkhni ka don hajan ka shnong Porla - Sepngi ha kaba la sah tang kum ka pung halor lum.

"Shano kato ka '*Slieh*' jong ki samla shynrang. Ka la dei katai imat kaba la ngam shapoh ktieh ba ïohi sa tang ki rishot diengsal shrong ba ïeng hapdeng ka pung, imat kine kin neh bad sah dak sah nam ban ïeng sakhi ïa kaei kaba la jia. Ka *slieh* ka dei ka ka ïing ha kaba ki samla shynrang jong ka shnong ki ju ïathiah lang. Ka ju dei ka rukom jong ki Nongtrai bad haduh ki snem 1940 ruh dang ïabat ïa kane ka rukom. Man uwei pa uwei u khmat shynrang uba la kynjoh ka rta jinglong samla, um ju thiah ha la ïing (hynrei tang ki kynthei kiba ïathiah ha la ïing). Man ka janmiet ynda la wan na lyngkha bad la dep bam ja miet ki ju ïakynduh lang khrui ha kane ka ïing. Ki ju ïamir jingmut ruh kumno ban tei ïa ka longbriew manbriew, ka jingroi bad ka jingmyntoi ka shnong ka thaw. Dei hangne ruh ki ïoh jinghikai ban '*kynduh*'(tied) '*Singkhrum*', put '*Tangsuma*'(besli), put '*lyhir*'(ka jingput ba shna da ka reng muid), ka *thod khonblei* (ki jingïathuh khana kum ki khanatang, khana pateng, khana puriskam-purinam, khana parom bad kiwei), ka *suhkyrhoi* bad ka rwai ka siaw baroh"

Ka sngew sangpap ruh ïa u khyllung badang shisnem ka rta, ha kaba ki kmie ki kpa jong u kim don shuh. "Kane ka la dei ka bhah jong nga ban peit bad sumar ïa une u khyllung, ban pynheh pynsan bad ban hikai ïa u ïa ka tiphok tipsot, tipbriew tipblei. Nga pdiang bad shim ïa kane kum ka kamram kmie jong nga ban bahkhala kitkhala wat la ha ka jinglong tymmen jong nga ruh. Nga sngew sahnud ïa ka shnong ka thaw kaba nga la shong la sah la bun bun snem. Ka mynsiem jong nga, ka dung da ki jingsngew shaiong kumba thar ki shiah *sohblin* (u jait shiah uba nep bha). Nga sngewtmang sngewkynjah shano ngan leit shano ngan phet, daei ngan ai bam ïa ine i khyllung?".

Katba ka nang pyrkhat khuslai kumne kyndit kyndit ka wan ka mynsiem bashynrang ha ka. "Ngan ïaid pukir noh kat sha ba poi, ngan im katba ri isynei U Blei Nongbuh Nongthaw". Ka ïaid thoit thoit shaphang ka liang ba kham kynjang lyngba ki riat ki ram u lum Dubir bad ki them ka wah Randi. Ka ïakynduh bun ki jingeh

ka lynti bakhohruh khohram ba dei kad ïa ka khlaw basañium bad kam lyngba ïa ki wah ha man ki khep; ka dei artad ha ka por lyiur, ki thliem ki snoh syrtap bad ki mrad khlaw ki pynkyndit ha man ka teng. Sa u khyllung, u ïam namar bathngan, ha ka jingkyrkieh ka khlem da khreh lypa ka bam ka dih ïa u. Ha kat kane ka kutlad kam banse ban shu pynen da i buiñ stait la jong.

Ka tip ba ym don shnong haei haei kaba hajan lait tang kawei kaba ha jngai kaba don ha jrong u lum uba noh sha ka pyntha baïar tam jong ka wah Randi. Ha kaba khatduh ka poi ha kane ka shnong ha kaba ynda ka khmied ki khmat sha bneng ka ïohi ïa ka sngi ka ïeng ha shiteng bneng Kata ka shnong ka ïoh da ka kyrteng jong kane ka mraw tymmen, ka Ganda bad mynta kata ka nong-Ganda ka la jah noh, ym don ba shong shnong shuh hadien ka jingjia kaba shyrkhei Ka nong-Ganda ka don haneng ka nong Umkap

****

BYNTA — IV

Ka kput u Sangkhni ïa ka nong-Ganda

Ka jingthmu ka ba-ar jo"g U Sangkhni ban hiar thma mynta ka long sa ïa ka shnong Ganda, namar kawei ka briew kaba ngi tip kyrteng kum ka Synnup ka ïoh la u *rongsong 'kharynñiaw* kumba la ıathuh ka mraw tymmen ïa u Sher. "Ko raïot jong nga", ong u Sangkhni. "Ngam shym la shong thait naduh kato ka sngi ba la pynkhyllem ïa ka Nongmyllng, nga ïaibteng ka jingsam ramew jong nga naduh Nongmyllng shaduh nong-Ganda. Nga la thait la jrem, la pang ka met ka phad, la katta ruh nga hun ka mynsiem namar nga la ıoh ka kabu ban pynhiar kput ïa u briew". Kane ka shnong lei lei ka don ha jrong ki lum kiba kynjang, ka don haneng ka shnong Umkap. Ka jingjngai na wah Rdiak sha Nongmyllng ka don kumba ar mer bad na Nongmyllng sha shnong Ganda pat ka don kumba hynriew mer ei ei.

Ka Synnup ka dei ka briew kaba sarong bad kaba khapnap. Ka kloi ban shim hynrei ka eh pat ban ai kylliang ne ai ei ïa kiwei. Kumta ïa kata ka *'kharynñiaw* ruh ki ïabam tang shiïing shisem sop sop khlem ai *rongsong* ïano ïano ruh. Ka ïathuh khyllew pat ha ki lok ki jor; "phi la ïoh bam ka doh ki *'kharynñiaw*?. Ade! Ka jingbang aiu phi kaba da bang shisha te bad ka bym pat ju don jyntah ka jingbang kum ka". "Nangno phi ïoh?. Kylli ki lok. "Nga ïoh bhah na ki kur na Nongmyllng ei." Jubab khyllew ka Synnup.

U Sangkhni u ïa kynduh mawsiang shibun ban poi sha kane ka shnong. "Ngam pat shem shitom katne katne ha ka jingim jong nga", ong u Sangkhni. "Ka jingeh satar ban sam krang thliew ïa kane ka 'dewbah ba don kine ki mawsohriew, ki mawiong, ki mawleiñ, ka lynti thliew ruh ka la jngai palat. La katta ruh ngan amsia da ka jingatnud, jingsatnud ban ïoh pynjulor lko-pom ïa kane ka shnong ruh. Ha kaba kut ka jingtrei shitom, nga la jop ba nga la poi ha nong-Ganda".

"Ngan sam thliew lyer hangne hangtai tang ban ïoh jingsma. Ha kane ka khrum hek hek nga sma '*kharynñiaw*. U kynrad u ithuh ïa la ki jong ki shakri, u tip ïa ka dur ka dar, ka riam ka beit, wat hadien ka jingïap jong ki ruh u kynrad u tip bha". U Sangkhni u kren atlukhi ïa katei ka ïing kaba don haneng khmut jong u. "Ngan ap ynda la prem-miet bad ngan 'da wad jingtip shuwa ba baroh shikhun shikti, shikmie shikpa kiba la bam ïa ki shakri kyntang jong nga ki dei ban don hapoh ïing, bad ngan sa kynthet kynsan ïa kine ki païa ba nga la pynsah hangne hangtai bad kin ngam bad briew bad ïing ryngkat ki jingdon jingem bad wad u ksew bajliah slaja bad ka miaw baktha shiah '*kharynñiaw* ruh ngan nym ieh".

U Sangkhni u la siew matkylliang ïa kane ka longïing ruh, u la pyntwa bad la pynhap thlum shapoh ramew ïa ki briew ryngkat ki jingdon jingem bad ki jingri jingdup ki la ngam jlang shapoh khyndew. U tymmen shnong u la leit jurip ïa kane ka jingjia bad la ïohi ka jingjia kaba kthang kaba la wan hap ha ka ïing jong ka Synnup.

Ka jingjlew basngewtriem ka wan napoh ka krem bad u tymmen shnong u suhjer baroh shirynïeng. "Wow ka pap ka sang aiu ba ki la leh ba wat halor lum ruh mih ka pung kaba jylliew bah kat kane", kren bynñiaw u tymmen shnong. U ïoh khubor na ki briew ka shnong ba dei na ka daw ba ki bam ïa ki '*kharynñiaw* ba wanrah na Nongmyllng, ba sa long kumta. Ka nong-Ganda ka la kylla pung bad ka dang sah haduh mynta mynne tangba ym dap um shuh kumba dap um mynshuwa.

Mynhakata ka por la ka dei ha ki bnai lyiur ne bnai tlang kane ka pung Ganda ka dap um smam smam haduh rymmiang bad u shong u Sangkhni kylla briew jong ka trai bashong basah ha Umkap. Hadien ba la ïap kane ka briew, u Sangkhni ruh u la jah rngai bad ka um pung ruh ka la rngat. Ki briew na Umkap ki ong hana une u Sangkhni u la leit phai kylla sha wah Rdiak bad ka um na pung baroh ka la tuid sha wah Rdiak, lyngba kata thliew krang ba la sam u Sangkhni hyndai.

"Katto nga la hun jrut, nga la dep ai jingkheiñ kaba biang ha ki nongleh dusmon ïa ki shakri kyntang jong nga", kren pynkut u Sangkhni. "Ka sah sa tang ka deiti jong ki nong-Ganda ban pyndep ïa ka phur ka siang ïa kito kiba la ïap".

U Sangkhni u kren halor ka lehniam thang briew u Nongtrai

"Khlem pep", ong u Sangkhni. "Kin pynlong ka jinglehniam thangïap tyrut, namar ba ki la ïapmynsaw ha ka kti jong nga". Ïa kine kiba ïap tyrut ym dei ban pynrung ha ïing jongno jongno. Dei ban thang dep ïa ki ha ka jaka thang kaba don harud ka '*thyrnang*'(ka lyngkhason jong ka kur). Ym dei ban pynïap syiar pynïap masi ne ban lehniam. Tangba hadien katto katne por, kin pynlong ka jingkñia lehniam sait tyrut bad sa lah ban lum ki shyieng na *thyrnang* kiba ïapmynsaw bad thang biang ha ka *thyrnang* kur ka jong ki. Hadien kane kan don ka jinglehniam kumba ju long ïa ki nongïap baroh, namar ba la pyndep ka jinglehniam sait tyrut.

Ka thang briew ki Nongtrai, haba ju dei rukom te ka don arbynta, ka *thang phyllaw* bad ka *thang khlaw*. Ki Riangtim, Rashir, Borchugrei, Nachugrei, Swanggrei etc. ki dei ki jait thang phyllaw bad ki Nongpuiñ, Ñianglang, Mawlieh, Dkhar, Tyrsa etc. ki dei ki jait thang khlaw. Haba ïap ki kur ki jait jong kiba don khyndew don shyiap ka jingthang ka dei ban long ha phyllaw la jong bad lada ïap kito ki bym don khyndew don shyiap ka jingthang kan long ha khlaw, ha ka jaka ba la jied kyrpang.

Haba ïap briew ka jait ba thang khlaw la ki sah jngai katno katno ruh ki wan kit bad thang ha ka *thyrnang* kaba la buh kyrpang. Ka don ruh ka kpep harud ka *thyrnang*; hynrei ha ki Nongtrai ki ju lum ïa ki shyieng bad ka dpei jong ki nongïap ba la dep thang. Kiba thang phyllaw pat kim don kpep hynrei ki don ka kper rit ba la shna na phyllaw ha kaba la tih thliew ïa ka khyndew bad thep ïa u dpei bad ki shyieng ki shruh bym ing lut. La khot ïa kane ka jinglum thup ïa ki shyieng ki shruh jong u nongïap, ka '*Rinei*'(buh bha khop).

Hadien katto katne por ki thang noh ïa kata ka kper ha ka lehniam *Lynniang*. Haduh ban da thang ïa ka kper ki trai ki ju wah kawei ka '*khyrnei*'(khoh rit) bad ha kata ka *khyrnei* ki buh u soh ka kait bad wah ki *ngab* (tyngam) masi kat kaba pynïap doh kata ka ïing. Ki Nongtrai ki ngeit ruh ba wat ki rngai jong ki nongïap kiba don ka khyndew ka shyiap la jong ki kwah hi ban don ha la ki jong ki jong ki jaka, ka mut ha phyllaw ïing la jong.

Hynrei u Nongtrai um ju thang mar mar; ki buh por, ki ap haduh ban da long ka kyiad ka um . Ki rai ban pynlong ka jinglehniam hadien katto katne bnai ne wat hadien shisnem. Ïa ka met ïap ki ieh sah ha ïing. Ki buh kawei ka nongap ha ka por mynsngi, katba kiwei kiwei ki dkhot jong ka ïing ki dang leit sha lum sha lyngkha. Ki buh ja buh doh ha syndah u nongïap, shuwa ban bam ïa lade. Kane ka jingbuh metïap hapoh ïing ka la kylla noh kham hadien habud. Ka daw namar ba bun ki briew ki ïoh pang na kaba ring mynsiem ïa ka lyer bih ba sma ba mih na ka jingpyut jong ka met, khamtam ka nongap lei lei ka ringswai ringsdot. Kumta ki la rai ban shna kawei ka '*thylliang*'(ïing trep bashna tang da ki siej kaba kynjang bha) harud ka shnong. Man ka por ba ïoh kba thymmai ki leit buh shuwa ha trai ka *thylliang* u nongïap khnang ba un kyrkhu kyrdoh, nang pynroi ka kamai kajih bad nang pynseisoh ïa ka rep ka riang ka jong ki.

Ynda la long ka kyiad ka um bad la ïoh lad ban ai ka bam ka dih ïa ki nongwan thangïap baroh, ki ai khubor ïa ka kur ka jait bad ki kadiang kamon ïa ka sngi ba la pynbeit. Ki nongwan thang briew baroh ki hap rah la u jong u jong u khaw u kba namar ka don ka dustur ba haduh bym pat lah ban ïoh rung u nongshad stieh uba dei u kur rangbah jong uba ïap pyrshah ïa u kur rangbah jong ka kurim u nongïap, uba ap khang lynti ha jingkhang jong ka ïing ba buh met ïap; ki nongwan thangïap kim pat ïoh ka bam ka dih. Ka jingïakhun ka long para stieh ha kaba ïatalaiñ taiñ-shi-taiñ. U kur jong

uba ïap u dei ban ñiat ïa u nongap rangbah jong jingkhang haduh ban ïoh rung ïa lade shapoh ïing sa lah ban ïoh rung ki nongwan thang briew baroh. Lada dei uba tlot bor ka shim por ban jop bad ban ïoh rung.

Ynda la ïoh rung u kur rangbah jong u baïap u iaid tawiar laisien laiwat ïa ka met ïap ryngkat ka shad stieh bud sa ka ïasong kwai, ka dih 'yiad-um bad ka kren '*beilet*'(ka bai longrynïeng jong u nongïap). Haba ym pat lah ïakut ïa ka dor jong ka '*beilet*' ki trai ïing kim pat ai ka bam ka dih ïa ki paidbah. Kane ka rai '*beilet*' ka lah ban poi sha ki bun bun sngi bad sha ka jingïaphoi ruh teng teng.Ynda la dep rai ka '*beilet*' ki sa sdang ka lehniam thang briew, ka pynïap masi bad ka thaw '*thyrnang*'.

Ka Phawar ïam ïap briew

Haba ïap briew nalor ba don ka jinglehniam ïap briew bad thang briew ka don ruh ka phawar ïam ïap briew. Ïa kane ka phawar iam ïap briew ki khot ka '*Lu iap bru*' ha ka ktien Nongtrai. Ki longkmie bad ki kynthei kiba la ïaw ka rta ki dei ki nongphawar. Ki dei ban nang bha ka rukom kynnoh ki kyntien phawar. Lada ym nang ban kynnoh bha ki kyntien ba don dor te kam dei shuh ka phawar bapaka. Ka nonghawar iam iap briew ka kynud sur kumne;

A-iaw! Khon, ynjet bu mi ra chong ket ai na
(A! ko khun khlem ma phi bad no shuh ngan shong ngan sah)
Buh rongkhi khnang la dei mi ra chna.
(Phi la ieh lyndet mo ia nga)
Hu, hu, hu, hu

Phah chah braiñ la dei mi ra chna ra
(Phi la pynlehraiñ sha mo ia nga)
Hu, hu, hu, hu

A! khon pyrdei ynjet ngow ynjet khnang a.mi chna
(A! khun phim ieid phim peit shuh mo ia nga)
Chna ra buh ronghang buh rongkhow la dei mi ra
(Ia nga phi la ieh thylli ieh lyndet mo)
Hu,hu,hu,hu
Bang ja kwah jet krin bru kwah jet la dei na ra
(Ban bam ngam kwah, kren briew ngam kwah shuh)
Hu, hu, hu, hu
Ai-iaw khon er mi sngap jet sngew jet
(Ko khun, balei phim sngew phim sngap shuh)
Cha ñiong kyrsu cha ñiong khot bna ra
(Ia ka jingkyrsiew ia ka jingkhot jong nga)
Hu, hu, hu, hu
Dih longkha wan longkha wa chyn ai ei na
(Leit lyngkha wan lyngkha ruh bad no shuh)

A! khon wan bu mantera wa pyllait bai chna
(A! ko khun mano ban pyllait ia nga na u riewsniew)
Ynjet bu mi ra khon pyrdei jong na
(Ym don shuh ma phi khun baieid jong nga)
Hu, hu, hu, hu

Aiaw khon lei yndang wan yndang breh ho mi
(Wow! khun wat leit marwei wat wan marwei ho)
Ma wan rangkat ma dih rangkat bad ki hynmen hynbow ho
(Sa leit ryngkat sa wan ryngkat bad ki hynmen para ho)
Hu, hu, hu, hu

Ka '*lu-ïap-bru*' ka long kaba sngewmyllung bad kaba ktah shisha ïa ki dohnud jong ki nongsngap. Ka sdang naduh ba dkut *mynsiem haduh* ban da dep lehniam thang ïap. Haba kynmaw

tympang ïa uba ïap haba kum ïohi ïa ki matti bad ki kam jong u, ki dang '*lu*'wat hadien da ki bnai bad ki snem ruh. Ki kynud sur bad ñiewtang ïa ki kam babha kaba u nongïap u la leh. Ki pynpaw ruh ïa ka jingsngewblaw ban shong ban sah bad ban leit lum leit wah khlem don lang shuh uta uba la ïap. Man la ka kynthei ka dei ban nang ban ïam ïap briew. Ki da pyrshang bad ki kmie ki hikai ïa ki khun kynthei kumno ban ïam ïap briew bad ban kynnoh ïa ki kyntien phawar kiba shongkhia bad ba dondor. Ki 'riewhyndai haba ïam ïapbriew kim ju kynnoh lamler ïa ka kyrteng U Blei hynrei ki briew ka juk mynta pat ki sngewthuh bakla da kaba *teiñ* (kynnoh) pap sa ïa U Blei.

Ka shad mareh 'singkhrum' ha ka ïap briew

Hynrei kaba kham ishongkun bad iphylla ka dei ka shad mareh '*singkharum*' (shad mareh ksing, ka ksing rit). Ka iphylla namar ba ha ka jaka ban ïasngewsih ba iap briew pynban ki ïashad. Ka ishongkun pat namarba ka don ka jingmut sha lyndet jong kane ka jingshad. Ki shad namar ki ngeit ba ka mynsiem jong u nongïap ka la poi sha dwar u Blei. Katba ka met ïap ka don hapoh ïing, ïa ka shad mareh '*singkharum* ki pynlong ha phyllaw. Ki nongshad ki dei kiba la jied kyrpang bad kiba la ju mlien. Ki kieng mar kawei kawei ka *singkharum*, ki tied bad shad ïa-ïaid pyllun pyllun bad rah shiliang kjat hateng hateng, kynjih kynjih bad kynthih ruh hateng hateng.

Ban pynïahap sur shuh shuh ka don sa ka sur balung jong ka '*tangsuma*'(besli) bad ka sur bangiew jong ka '*lyhir*'(Ka jingput ba shna da ka reng muid). Ka jingriew tiang tiang jong ka '*wiang*'(Ka pliang mong ka barben) ka ïahap sur bha bad kitei ki jingtem. Ka jingsawa jam jong ka '*narlong* (ka suloi khyndew) ka long kum ka jingpynbna ha shuwa ba man ba sdang ka jinglehniam ne ba la wan poi u kur rangbah ne ñiakha jong u nongïap. Haba shad mareh '*singkharum* kim ju rkhie ne halla; ki shad da ka jingpuson bad jingpalei. Ka pynpaw kum ka dak ba ka mynsiem jong u nongïap ruh ka poi da ka jingshad bad ka jingkmen sha ka ri jong ki nongïap, ka duwar U Blei; kaba ki ngeit ka dei ha *Balphagram*.

Ka bynta ka ba-ar jong ka shad mareh *'singkhrum*, ka dei ha baroh shilynter ka lynti leit on thang. Katba ïa ka met ïap la song bha ha ka krong bad bah sha khmat, ki nongshad mareh *'singkhrum* ki nang shad ïa-ïaid nadien ka krong bad bud sa ki paitbah.

Ka bynta ka ba-lai bad kaba khatduh jong ka jingshad mareh *'singkhrum* ka dei ha *thyrnang*. Shuwa ban pynkhuid ïa ka met da kaba thang ki pynlong shuwa ka shad mareh *'singkhrum* pyllun pyllun ïa ka *thyrnang* laisien laiwat. Nangta sa duwai sa phirat da u nongkñia. U nongkñia u pyndih 'ïadja shiskaw ia u nongïap. U nongkñia u shim sa ïa u *'yiarkong* kaba shu kawang na shiliang sha shiliang jong ka thyrnang bad na khlieh sha trai haduh ba un da ingkhong khait. Ïa une u *'yiarkong* ym don jinglehniam ei ei shuh, ki shu khyrwait ïa u syiar na ryndang bad kawang na shiliang sha shiliang ka *thyrnang* ha kane ka kynti u *'iarkong* u kylla noh u *'iarpadat*. U dei tang u syiar ap metïap uba la buh naduh ka sngi ba ïap harud ka jingthiah; ha kaba la teh ïa u da ka shikad rit ka jain tap metïap. La buh khnang ïa u hangta khnang ba un nang puh ïa ki skain bad ki ksaiñ ba bam ïa ka metïap, namar, kumba la ong sha khmat ki ieh sah da ki bun bun bnai ne wat da ki snem ia ka metïap hapoh ïing. Ïa ka *thyrnang* la shna da kaba kynton da ki diengïap. La ker sawdong da ki siej tylli ha kaba la pynshong uwei halor uwei kumba ker sem sniang ki Nongtrai. bad ha khlieh ki thung da u *diengkhiat* uba beit, uba jrong bad uba don ki sla jyrngam.

U masi kper ha ka ïap briew

U masi u dei kawei na ki bynta bakongsan ha ka jinglehniam jong ki Nongtrai. Uwei u masi ba kham sngaid bad wan dur bha ki buh kum u masi kper. Ki shna kawei ka kper ha phyllaw tang ban set ïa une u masi bad ynda u nongkñia u pynkup bor da ki 'tienblei 'tiendken jong u, une u masi un kylla u 'si-lam lynti ne 'si-lur lynti ïa ka mynsiem jong u nongïap ban poi suk ha khmat u Blei Nongbuh

Nongthaw, uba ap ïa u ha *Balphagram*. Ïa une u masi kim ju pom hynrei ki shu dung da u sum haduh ban da kyllon ïap. Ha shuwa ban dung ïap ki pynbam ja pynbam jyndem shuwa ïa u. Ïa ka doh jong une u masi kim ju ai ïa ki paidbah; ki ïoh bhah tang ki kur ki kha, u nongkñia, ki nongshad mareh *'singkhrum* bad ki nongthang. Ïa ki dkhot met jong u masi kper kum ki shkor, u tdong ki leit buh ha ki lynti bah. Kiwei kiwei ki masi ba wanrah da ki kur ki kha, ki khun ki kti ki shu pom da ka *waitbah* (wait pomdieng jong ki Nongtrai) na lyngthohdoh shisien pom.

Ka jingim hadien ka jingïap ka long mar khongpong ïa ka jingim bashisha kaba ngi mad ha ka pyrthei. Ha lyndet ka jingim u mrad kum u masi u long u nongïalam lynti ïa u briew, katba ha ka jingim pyrthei u masi u dei u shakri u mraw uba shah teh tyllai bad shah tan sha sem ha u briew. Kane ka jingbatai jong ki tymmen ka pyni ïa kata ka jinglong bym long ei ei u briew, u long uba biej bad u bym don bor ei ei, u mrad u kham stad pynban ïa u. Kumta ka jingsarong, ka spah bad ka burom ha ka por ba dang im kam wanrah jingmyntoi ei ei ïa u briew hadien ka jingïap. U kham poh pynban ban ïa u mrad.

Ka Lynniang

Lada phi kynmaw ha ka *thang phyllaw* ka don ka *rinei* ïa ki shyieng bad ka dpei jong u nongïap na ka bynta kaei? Ka dei na ka bynta ka Lynniang, katba na ka bynta jong kiba thang khlaw pat; ha ki kur ba ïoh ba kot ki thung pynsahnam da ki mawbynna.

Ha ka janmiet jong ka lehniam '*Lynniang*' ki don bun ki jingïalehkai tamasa, ka don ka jingshad *mawblei*, ha kaba, lada ka kur u nongïap ka dei ka kur A bad u nongshongkha u dei kur B; ki nongshad ki dei ban ïamih arngut ki kynthei na ka kur A bad arngut ki shynrang na ka kur B. Ki shad tawiar sawdong ïa ka kper ba la buh bha ïa ki shyieng jong u nongïap. Ki shynrang ki spong jaiñ ryngkat ka waitlam bad ka stieh ha ka kti. Ki kynthei ki shad hapdeng katba

nang tawiar narud da ki rangbah. Ka long thik kum ka shad suk *mynsiem jong ki* paradoh parasnam jong ngi.

Kum ban kynmaw biang sa shisien ïa ka dur jong ka metïap ki shna ruh ka lyngknot bad tap ïa ka da ka jaiñsala kaba long kum ka jingpynthiah metïap. Ki nongshad ki shad tawiar ïa kane ka lyngknot katba pynthiah ïa ka ha phyllaw. Ki nongshad kin long tang laingut ki kynthei bad uwei u rangbah uba ïalam na khmat ryngkat ka waitlam ha kti. Ha kane ka kynti kin pyndonkam tang ka 'singkmie kaba heh bad jrong bad ka wiang.

Ka don ka jongïakop phawar kaba jur bha. Ka jingïakynthih tyllai naduh u barit haduh uba la rangbah ruh ka don. Ki ong hana ki nongkynthih tyllai ki dei ban antad hi la ka bor bad ki dei ban lah ban kynthih. Lada jia ba ym lah, kam bha ïa ka ne ïa u bad wat ïa ka shnong ka thaw bad ka dong baroh kawei. Kan don lehse ka 'nemsniew ka ban ap ha khmat jong ki.

Ki phawar Lynniang ki long kumne:

Skum tongkhur kylla skum phreit,
(Skum lyngdkhur kylla skum phreit)
Sngi shad phylleit kda ka sngi jong ki kur.
(Ka sngi shad kmen jong no ka dei jong ki kur)

Thning phansaw tor ha baw jymmow
(Thnieng phan kyllaiñ ha u dieng)
Ka lot chep jaiñsaw ka du ka lon saw sow sow.
(Ka samla sem jaiñsaw ka dur ba ilup)

Ha ka sngi kaba bud jong ka miet, dang step phyrngab ki khreh ki khrum, ki bun kam ha ka pynïap sniang pynïap syiar. Ynda la dep bam dep dih ki sa pynlong ka jingthang biang sa shisien ïa kata ka lyngknot bad ïa ki shyieng ki shruh ba la *rinei*. U nonglehniam rangbah u ai biang sa shisien ka *'yiadtyrsaw* ba un dih u nongïap ban ïoh jahthait ha lynti bakhohruh bakhohram, bakiew

bahiar sha duwar U Blei Nongbuh Nongthaw. Ka kurim jong u nongïap ka lah ban shim lok thymmai biang tad haduh ba la pyndep ka jinglehniam '*Lynniang*'.

Kan don ruh ka jingïadkhat ksai steiñ lada ki '*burang*' jong ka kynthei kaba la ïap kim lah ai kurim bujli shuh da kawei ïa u nongshongkha. Ki ju ai da ka kynja para trai ne para arkmie jong kaba la ïap kum ka kurim bujli ïa u nongshongkha. Kumjuh ruh lada ïap u shynrang ki kñi jong u kin ai da u kynja pyrsa ban leit shim kurim ïa ka khun kynthei jong u kñi ba la ïap. Kumta lada don ban leit bujli kam don ka jingïadkhat ksai steiñ bad ka jingïadei ka dang ïai bteng.

Ka Ri shong neh kiba ïap

Ki Nongtrai ha ka niam *Rupyrthei* ki ngeit ba ynda u briew u la iap ka mynsiem jong u kan poi bad kan shong sah ha *Balphagram*. Ka Ïawbei bad u Suidñia jong man ka kur ki don bad ki ap ban lum kur lum jait ha Balphagram. U briew uba la im hok im sot, im bha im miat ha ka pyrthei un poi suk bad un shong suk shijunom hangne ha Balphagram.

U masi kper un ïalam ïa ka mynsiem jong uba ïap haduh *Balphagram* hynrei um don hok ban rung shapoh *Balphagram*, un shah teh ha uwei u *diengphieng* uba don ha shuwa ban rung sha *Balphagram*. Une u *diengphieng* namarba u la shah teh la bun tylli ki masi kper ne ki 'si-lam lynti, u la jyrit ka met ka phad jong u naduh trai haduh kliar. Ki dak tyllai ruh ki paw bad ki sah dak ha ka met jong u. Une u dieng u dang sah haduh kine ki khyndiat snem ba la leit.

Ka don kawei ka wah ruh ha shuwa ban rung sha khlaw Balphagram. Ki Nongtrai ki ngeit ba u nongïap u sait kti sait kjat, u bta khmat bad u sum u sleh ïa lade ha shuwa ban rung sha shnong ka blei ha kane ka wah; khnang ban khuid ka pap ka sang kaba u la leh

ha ka jingim briew jong u. Ki dak mong ba-ur bahap ne ba mynsaw basah sohkhylliang ha ka met u briew ruh ki jah noh ynda la sum la sleh ha kane ka wah. Wat ki khñiang jingpang bad ki jingshitom jong u briew ha ka pyrthei ki jah lngaid ba la sait kane ka um. U briew u klet lut ïa ki jingshitom ki jingjynjar jong kane ka pyrthei mar ïadep sum ha kane ka wah.

Ïa kane ka wah ki ju tip kum ka wah *Bylleiñ* (pynklet lut ïa kiei kiei baroh). Lada lap ba u khlem sum khlem sait ha kane ka wah ka blei kan shla tyngeh bad kam shah rung da lei lei sha ri jong ka. U don u nongai hukum ruh ban sum ban sait, une u dei u '*Yiarbri*. U dei u nongap pahara jong ka shnong *Balphagram*. Shuwa ban poi ha *Balphagram* u nongïap u hap ban kiew ruh ia ka *riat sohlaid* bad u *diengpun diengsohlaid* nalor ba u hap ban sum ha ka wah *Bylleiñ*. Ki tymmen ki ïathuh khana ba lada la tip ba u briew u la ïap hynrei jia kumno re kumno une u briew u poi ha ka *riat sohlaid diengpun sohlaid* u lap ba um lah kiew, u briew u wan phai biang bad lap ruh ha ka pyrthei ba u briew uba la ïap u khie im biang.

Balei ïa u Nongtrai sa shah kynnoh ba bam doh briew ha ki por mynshuwa ?

Ki Nongtrai ki ngeit ruh ba ka ding ka dei ban bam duh ïa ka metïap. Hynrei hana lada lap ba don kano re kano ka daw sahnud jong u nongïap kan don ka bynta jong ka dkhot met jong u, ba kan nym ing lut. Ynda la dep khot la dep jer kyrteng lut ïa kita ki jingsahnud jong u bad ym shem la lap bad ynda la lap ka miet ki nongthang kiba la ai da ka nong ki hap ban bam tah kyiad ïa kata ka bynta bym ing jong ka dkhot met jong u baïap. Dei na kane ka daw ba ha ki por ba mynshuwa ba sa shah kynnoh ne sngewthuh bakla ha kiwei kiwei ki para Khasi Khara ba u Nongtrai-Lyngngam u bam doh briew.

Kumba u Nongtrai u ngeit katba u briew u dang im ha pyrthei ka rngiew jong u ka kylla mrad. Lada ka rngiew ka kylla khla bad kum u mrad bam doh u lah ban kynrup bad pynïap briew ruh

Haba jia ba u khla u pynïap bad bam briew, ki Nongtrai kim kynnoh ïa u khla hynrei ki kynnoh ïa u briew ba kylla khla. Ki tip ïa kata namarba don kiwei kiwei ki briew ba kylla khla ki ïathuh ba uta u briew ba kylla khla u la pynïap ïa uwei u briew namarba don ka jingïakajia hapdeng jong ki.

Kawei ka daw ba balei la shah kynnoh ba u Nongtrai-Lyngngam u bam doh briew ka dei kane. Ka don kawei ka kurmynhyndai eh kaba la tip kum ka *Matsadu-Matsadei.* Kine ki briew ki long hi kum kiwei kiwei ha ka dur ka dar. Ki trei ki ktah, ki rep ki riang. Ki bam ja bam jhur, hynrei ki pher ba ki don tdong. Ki don tdong kum ka jong ki mrad. Ki kylla khla hateng hateng, khamtam ha ka por mynmiet bad por mynsngi badum slap. Haba ki don ha ka jinglong khla ki leh kum u khla, ki kem mrad bad bam im. Ki kynrup bad pynïap ruh ïa ki briew bad ki bam im. Kane ka kur ka la duh jait mynta. Ki la duh jait lehse ba la shah pynïap ha kiwei kiwei ki kur kiba kham khlaiñ bor *bad kham shai ba ki kheiñ ïa ki kum ki briew kiba* sniew ha ka imlang sahlang.

****

BYNTA — V

Naduh ba ka Nongmyllng ka la pynkheiñ jutang ba la ïateh bad u Sangkhni ka wan rung ka sniew ka smeh, ka klim ka ngat, ka shongsang ka shongma bad ki jingsniew bahar rukom khlem jingkut ha kane ka thaiñ. Naduh katei ka por u Adynga u briew uba kum u blei uba don ka bor maïa ban rah ïa ki mawlong mawteh na kawei ka jaka sha kawei pat bad ban rat ïa ki diengbah diengsan u kylla 'riewmadan ei, u la duh noh ïa ka iktiar ba la buh la tang da u Blei, haba u la ngat ha ka shongsang. Kumjuh ka wan rung ka longshwar ha ka thaiñ Nongtrai lyngba uwei u briew uba kyrteng u Agreng. Kane ka shwar ka pynkylla shwar sa ïa u briew bad pynlong ba un bam parabriew bad ym don 'radbah nangno nangno ba lah ban ïakhun lane pynïap ïa u shwar wat lada dung da u sum ne pom da ka wait.

U Adynga ba shongsang:

Mynhyndai eh la don uwei u briew uba kyrteng u Adynga, tang namar ba u ïohsngew ïa ka sur put mieng kaba sngewmyllung bad basngewkyndeh mynsiem haduh katta katta, u kiew halor u syntai lum uba don hajan Nongjaslar bad u pyrshang ban shat ki khmat shane shatai, u ïohsngew tang ïa ka sur mieng; um lah ïohi pat ïa u nongput namar ba kah ki diengbah diengsan bad ki sla babun syrtap jong ki. U kwah ban tip mano ba nang ban put sngewtynnad haduh katta katta.

U rah ïa uwei u mawlong baheh la kat ka *ïingpait* (ka ïing bashna bad ker da ki siej) ka ïing ki Nongtrai bad tynrong ha jrong jong uwei u mawlong baheh arshah ïa uta u mawtynrong, u don antad malu mala shihajar phut sawdong. La u kiew ha jrong uta u maw ruh, um pat lah ïohi satia ïa u nongput mieng. U phut sa ia ka diengjri kaba heh bad u pynïeng halor u maw ba la dep tynrong, u kiew soit ha jrong ka diengjri bad u sa ïohi ba don ar ngut ki thei samla, ka Gerjei bad Ajei kiba dei shipara ba dang shong syaid sngi bad put mieng marshiliang lum jong ka wah Rdiak kaba dei ha Nonglangsaw. Ki lum ba mar pyrshah bad ïajngai kumba ar mer ei ei.

Na jrong ka diengjri u ïohi kyndiang ïa ki thei samla. Ka jingnang ban put mieng jong ki baroh arngut ka la pynktik ïa ka dohnud jong u. U hiar noh na jrong kata ka dieng bad u pyrshang ban pynleit ïa ki jingmut jingpyrkhat jong u ha ka *em yncham* (riam 'yiarkhlaw) hynrei kata ka sur jong ka mieng ka sdien rdin ha ka *jingmut jingpyrkhat bad ka ïai kynud sngewthiang ha ki tyndong* shkor jong u *kat haduh ba um banse shuh* ban *leit leh jan leh jem* bad ki. Ka mieng ka shoh jadu ïa u ban jan bad ki borabor bad kata ka jingïajan bakhah khah ka ïalam pynban sha ka jingïaieid samla. Man ka *por* basawa ka mieng jong ka Gerjei bad Ajei, u Adynga u ju wan poi tiap ha kata ka jaka badon ma ki. Ka Gyrgei bad ka Ajei ki ïamon lang bad ïaknieh tnga ïa u bah Adynga bad kim ai lad iwei ïa iwei ban shongkurim ïa u. Ka jingkhlaiñ jong u ban lah tynrong kat ïa u mawlong bad lah ban phut kat ïa ka diengjri ka pynïap biej ïa ki. Kumjuh u Bah Adynga ruh; ka jingnang put mieng jong ki ban kynoi ki sur thiang ka pynshoh biej ïa u. Ka khana ka ong ba ka diengjri ka la khyllem naduh hyndai hynthai hynrei u maw batynrong u Adynga pat u la hap noh ha syndah jong u mawsiang tad haduh u Jumai bah ka Ri Khasi jong ka snem1897.

Ki ju leit shong '*dilongla*' (*dilongla*= ka jingsdien padoi da ì a jyrmi nub) kylleng kylleng. Ki teh '*longla*' na u lum Werang hajan ka shnong Serdubi bad haba ki padoi ka '*longla*' jong ki ka poi haduh Wahkiang; ka jingpadoi ka '*longla*' la jngai kat na lum Shillong haduh pung Umïam. Man ka por ba ki leit ïakynduh samla ki ju put mieng bad ki ju ieh ïa ki mieng ha kito ki lum. Kita ki mieng ki mih bad ki sah haduh mynta ha ka dur u '*baboit*' ('*baboit*'= u jait shken). U '*baboit*' u dei u jait shken uba mih tyngkhat hangno re. Ki briew kim ju nud pom ïa u *baboit* ban pyndonkam ha kano kano ka bynta namarba ki tymmen ki ong ba u Adynga u shongsang ïa ka Gerjei bad ka Ajei, ki dang dei ki kynja pyrsa bad u '*baboit*' u mih kum ka Adong jong kata ka jingshongsang jong ki, namar dei ka sur mieng kaba shna na u '*baboit*' kaba la pynshoh jadu bad

pynngat haduh u pud ka shongsang bad lada ki pom ka raibi shongsang kan sa hiar ha u ne ka nongpom. Wat ki mrad kum u masi, u muid kim bam ïa ki sla jong une u jait shken, ki ong hana, ba lada ki bam kin sa shah dait ha u khla ne shah pom ha u pyrthat.

Ka sang ka pynlong ïa u Adynga ban duh lut ka nam ka burom. U la duh ka borbah, ka iktiar-bah bamaïan kaba u ju don ha ki por mynshuwa kum ka bor ban lah tynrong ïa u mawlong bad ban phut ïa ka diengjri. U la shah tait-kur bad ki briew ki kynshi kyneh kat sha ba u leit. Wat ka kiaw kurim kaba dang dei ruh ka kynja hynmen jong u, ka ïap noh na ka jingsngew jah burom tang mar ïatip ïa kane ka shongsang. Ïa u Adynga ym don ba ai thied masi ban pynjaw ha ka jinglehniam thang kiaw. U hap ban leit thied na jngai na ka jaka bym pat bna ïa ka nam sniew jong u. U leit thied na u Ara, u paradoh parasnam uba shong ha kjat ki lum Khasi uba ri masi khuti. Na ka kyrteng u Ara ka sah ka kyrteng jong shnong Aradonga haduh kine ki sngi ka shnong kaba don ha khappud ka Meghalaya bad ka Assam Ha ka ktien Garo Aradonga ka mut u don u Ara ne la shong shnong u Ara, ka jingmut ka long ba ïa ka shnong Aradonga la seng ne shong shnong nyngkong eh da u Ara. Wat lada u Adynga u la ïoh masi ruh, uta u masi u la kylla runar mar ïaňiah shaphang Nonglangsaw, u ïaid sakma bad poi shaduh Nongkonghur bad dei hangne ba u Adynga u ïakynduh ïa ki nongwan thangïap ba ki lah da dep wan phai. U Adynga u la poi dier por bad um lah wallam masi ha ka por ba biang. U sngewdom tyngeh bad u pom ïa u masi ar lyngkhot na ryndang. Une u masi u sah ha ka dur u 'Mawmasi' haduh kine ki sngi harud ka wah Umpait ha lynti na Langdongdai ban leit sha Nongkonghur.

Da ka jingsngewrem u leit phai sha shnong hynrei ha lynti haba dei ban kam ïa ka wah Rdiak u Sangkhni u ring noh ïa u. Ia ka met ïap jong u la lap da ki briew ka Nonglangsaw hadien laisngi, hynrei ki dkhot met jong u, kum ka shkor, ki khmut ki khmat bad ki tyrsim la lap ba ym don shuh. Balei kine ki dkhot met ki jah, ngin sa tai kham bniah shadien. Kumjuh ka Gerjei bad ka Ajei ha ka por ba

ki '*dilongla*' u pyrthat u la pom ïa ki jymi nub bad ki la shah pawang khatar lum khatar wah. Ki dkhot met jong ki la sapra lyngkhot lyngkhai.

Ka Sang nalor ba ka pynpoh dor bad *pynhiar kyrdan ïa ka* longbriew manbriew u Adynga had ki tnga jong u, ki dak ki shin ruh ki sah ban ïeng sakhi kum ka jingmana ïa ka jaitbynriew ba ym bit ban shongsang. Kita ki dak ki shin ki long; ka ïing jong ka Gerjei bad Ajei ki dang sah haduh mynta mynne tangba ha ka dur jong ki mawlong bad kumjuh ruh ki thiar buh kba mar kawei, ki dang sah ha ka dur ki mawlong hi. Ka jingheh jong kine ki mawlong la kat ki ïingmaw ba saw kamra bad ka jingkynjang la kat ka ïingmaw ar-mala. Ki don ruh ki umtong mar kawei ha syndah jong kine ki maw, ha kaba haduh mynta mynne ki dang sah. Hapoh kine ki pukri ki shalynnai ki jngi kai ym don ba nud pynthut, namar lada don ba leit tong kin ïoh pang shongsang. Ki mih ki kba ruh harud ka umtong, ha ka jingshisha ym ju don ba leit bet kba hangne.

U Akreng ba kylla shwar

Kumba la ong shakhmat ki don ki briew kiba long kum ki shwar ne ki ksuid, kumta ngin ïapeit khyndiat ïa uwei na kum kita ki jait jingthaw; hynrei shuwa ban kren shaphang kane ka bynta sngewdei ban batai khyndiat shaphang ka jingngeit shwar jong ki Nongtrai. Ka shwar ka dei ka kynja ksuid rakot bam briew aiu re. Ka shong ha shiteng bneng. Ka long thik kum ka briew tang ba ka kham heh bun shah; ka don ka khmut bajrong bad bakhyrwong syrïem kum ka khmut tuta, ka don ruh ki tyrsim bajrong bad banep har har. Haba ka ïaid, ka ïuh tang ka khongdong jat bad ki tyrsim kiba ïakynduh khyndew. Ïa ki khyllung khynnah ka sop ha ka 'lakait bad ka bam kumba bam siarkait bad ïa kiba la heh la san ka shet tylli ha ka karaiïong kaba heh. Uno uno u briew uba la thaw sniew bok ha ki tyrsim jong ka lada u lait im ruh um don jingkyrmen shuh namarba ka bih shwar ka sah bad trei ha ka met jong u, un sa kylla shwar ha kawei ka por.

Kumta, ka jingsdang kylla shwar ha u khun bynriew la ong ba hyndai eh ka sdang na uwei u briew uba kyrteng u Akreng. U don san ngut ki khun bad baroh san ngut ki dei ki shynrang. Te há kawei ka sngi u ong ïa ka tnga ba u kwah ban ïalam thiah ap-kba lyngkha lang ïa u khun nyngkong. Kumta u la ïalam ryngkat ka rwai ka siaw bad ka siat sim artad ha lynti lynti, hynrei mar ïapoi ha lyngkha u kylla bad dur bad dar bad um tipbriew shuh. U la kylla shwar. U peit ïa une u khun kumba peit u khla ïa ka skei. U kynrup ñiat, u pied bad u bam im. Ynda la kynjat shai u kylla briew biang, u la babe bad u da ïam rangbah rangsan.

Kumta ban leit sha ïing ban ïathuh hok ruh u tieng ïoh ka kur ka jait jong ka tnga kim pynlait im ïa u. U la kyïuh that-that bad wan ki jingpyrkhat ba laiphew jait. Ha ka bakhatduh, ryngkat da shibun ki buit u rai ban leit la ka leit sha ïing. Ynda poi ha ïing, ka tnga ka kylli bad u la jubab; "Um kwah wan ïing shuh ba lap miet ka riam sim". Ha ka sngi kaba bud u ïalam sa ïa u khun ba-ar ban leit lang sha lum namar ba u ong; "Ban kham shngaiñ da don arngut shipara". Ka kmie bapli khlem ka jingsuba sniew ei ei ka la mynjur ïa ka jingong u kpa. Ha kane ka kynti ruh mar ïapoi ha lyngkha u kylla shwar biang bad khoh bam im sa ïa u khun u ba-ar. Ha ka step kaba bud u babe bad u ïam sngewsih. Kumta shi kumta u leh sa ïa ki lai ngut ki khun ba dang sah.

Ynda la kham bun sngi ka kmie ka la sngewartatien, la jia aiu ba ki khun jong ka ba ki khlem wan phai shuh sha ïing. Ka la leit peit ha kawei ka sngi ba khlem leit lyngkha u kpa. Mar ïapoi ha lyngkha ka sngewphieng bad sngewheh ka khlieh. Ynda la poi ha ka ïing ap-kba ka ïohi ha madan ba la lyngkien da ka 'namtyrkhong. Ka kyllon kram. Hadien katto katne por ka sa sdang tip briew pat, ka la tare da ka kti ban tian khyndew khnang ban ioh bor bad ban pyneh la ka rngiew. Ynda ka la ioh bor, ka la her wut wut sha shnong ban ïathuh ha ka kur ka jait bad ha u shnong u thaw.

Ha ka sngi kaba bud ki rangbah bad ki samla shynrang baroh ki la leit sha kata ka jaka bad ki la lap ïa ka jingshisha. Hadien ba ki la jurip bha ïa ka lyngkha bad ki rud ki kiar, ki lum ki wah *ki lap* ïa ki shyieng ki shruh jong ki san ngut shipara ba la bret kylleng kylleng. Ki wad ïa u kpa uba la leh dusmon haduh katne ïa ki khun, hynrei kim lap; ki la sat sia ia kane ka kam bymman bad ki la rai ban pynïap ïa u.

Ynda ki la kthong ïa u bun bun sngi, ha kawei ka sngi ki lap, ba u dang thiah thai ha jrong '*lengphan*' jong ka juh ka lyngkha. (*lengphan*= ka ïing ap-kba kaba kynjang ba shna da ki siej). Kita kiba la ïohi ki la leit khot mar mar ïa ki rangbah na shnong bad ki la ïamih kumba khatar ngut ki rangbatsum. Mar ïa-ïohi ba ki rah sum bad rah wait u la kylla shwar bad u kheiñ ïa ki kum ki khnai ha khmat ka miaw. U kynthih jling ha madan, "Wan", u ong. "Phi kwah ban ïakhun bad nga"?. Ka la long ka jingïakhun kaba shyrkhei, ka la neh shisngi kynthih. La kı '*syllor*'(dung da u sum) nangno nangno ruh um lei lei bad tang khala khala ki dien mong ki la dam noh.

Baroh ki rangbatsum ki la thait bad la duh jingkyrmen ba kin sa shah rem beit noh ha u shwar. Ki la mynsaw bad la mong lut ka met ka phad bad ki kti ki kjat ha ki tyrsim jong u. Ki shu lait im tang na ka jingkyrda-thaiñ da ki sum, lymda kumta u la pied bam im ïa ki ruh. Ynda la jan sep ka sngi uwei na ki rangbatsum u la ïoh '*syllor*' ïa u na u thylliej bad u shwar u la kyllon kram ha madan. Dei ha u thylliej ka shong ka bor shwar jong u. Ïa ka met jong u kpa ba kylla shwar la ot lyngkhot lyngkhai bad la bret kylleng kylleng ha ka ranab jong u lum. Dei na ka jingbret ïa ki shyieng jong ki khun bad jong u kpa ba sa sah nam uwei u lum uba don shaphang shatei jong ka Nonghawei kum u Lumshyieng (Akreng). Dei na kane ka khana ba haduh mynta mynne ki Nongtrai ki ngeit ba lada ïoh shwar, u nongpang u suh u thar ka kpoh bad lada ïoh tah da ka umbiah jong uba shah kynnoh ba don shwar na u sohpet jong u nongpang sa koit.

Ha ki dymmiew jong une u lum ki dap tang da ki mawlong mawteh ha la ki dur ki dur. Ki ong hana ki dei ki shyieng jong ki khun bad jong u kpa ba la kylla maw naduh mynhakata ka por. Hamar pdeng une u lum, don kawei ka maw heh kaba long madan harud ka lynti ïew. Halor maw, ki nongleit ïew (Gamrimara, Assam) ki ju buh rneng khyndiat na ki mar die jong ki ha shuwa ban leit die sha ïew. Ki ngeit ba kata ka bormaïa kaba lah ban pynkylla shwar ïa u Akreng kan pynkylla ruh ïa ki khmat jong ki nongthied ban pynibang pynithiang bad ban pynlah die ïa ki mar ki mata jong ki ha ka dor *kaba biang*. Hynrei mynta tang uwei ar na ki Nongtrai ba ki dang bat ïa kane ka rukom. Naduh ba ki khar Nepali ki wan buhai shnong sha kine ki thaiñ, dei ma ki ba ju buh rneng kumta.

Ka longshwar kam kut tang ha ka longrynïeng jong u Agreng hynrei ka la rung syndon kluk ha ka jait ka khong jong u kaba dei na ka jait Naphak, ka jait kaba la jah na ka pyrthei u Nongtrai Ki tymmen ki ong, haba ïapbriew na ka *jait Naphak dei ban* da teh da khum bha ïa ka metïap ha ka jingthiah namar lada ym leh kumta sa *khie Mangcha.* Kaba mut ka *metïap* ka khie im biang ha kawei pat ka *dur, ka dur jong u shwar. Haba ka khie, ka ïaid sharum shaneng bad ka bat katba lap, lada ka ïoh bat briew ka tyngkhap hapoh shyrkait la jong bad u briew uba shah tyngkhap sa kylla anna bad ym lait kren shuh.*

Ha ka longïing longsem ruh ka don ka jingïakajia haba don uwei na ki dkhot jong ka ïing ne baroh shiïing kiba kylla shwar ka rngiew. Kane ka la jia ha ka ïing ka sem jong u Kylla bad ka Pdim ha kaba ki la kylla ïashoh ïadat tang na ka daw ba u tnga jong ka Pdim u Kylla u la kylla bamut noh na ka jingmlien ban bam briew. Ka Pdim kam ïahap jingmut bad ka jingleh jong u tnga namar ka kwah ban bam briew man ka sngi. Kumne ki la ïakawang maw iwei ïa iwei haduh ba ki la mong la mynsaw bad ka Pdim ka la phet na ïing bad ka sah kham pajih na u Kylla. Kumne ba ong ki tymmen ba sa sahnam uwei u lum ba tip kyrteng kum u Lumkylla hajan ka shnong Musmai ha kaba u Kylla u la kylla Maw u don haneng katba ka Pdim ka don harum ha ka dur u Maw hi. Ka lynti baphet dom ka Pdim ruh ka dang sah haduh kine ki sngi ha kaba la long kum ka nurum kaba heh.

Haba ki briew ki la liat ha ka apot jong ka pynkheiñ jutang bad u Sangkhni ha kiwei kiwei ki liang ruh la long kiba tlot. Kim long shuh kiba tlem ha ka bat kular ka shikyntien. Ki mrad ki mreng bad ki sim ki doh ruh kim shaniah shuh ïa u briew, pynban lada u briew u pynthud palat u mrad u lah ban pynmynsaw ïa u. Kumjuh ki jingthung jingtep ruh ki ud ki diaw bad kim long bha shuh ka thung ka tep. Wat ki phlang ruh ki kylla khongpong ha kaba ki thied ki mih shalor bad ki sla ki noh shapoh khyndew kum ka dak ka jingïam sngewsih ïa ka pynkheiñ jutang u briew. Kumta ruh ba ïoh kyrteng ka shnong Langdongdai (langkhongpong) ka shnong kaba kham paw ha kane ka thaiñ.

****

BYNTA — VI

Ka kput u Sangkhni Marshak ïa ka Mynsiem briew

Ka jingthmu ka ba-lai jong u Sangkhni ban hiar thma ka dei ïa ki jingthaw ba shim ïa ka dur jong u briew namar u ong ba um kwah shuh wat tang ban ïohsngew. Naduh kata ka khyllipmat ba u la rai ban rat dyngkhong ïa ki briew ka thaiñ, u la kylla bad paw ïa lade ha ki dur bapher bapher kat kum ka jingdonkam. U Sangkhni u amsia ban shim kput ïa u briew bad u ong; "Ka raibi ka la hiar halor une u khun Nongtrai, ka lyer sma '*kharynñiaw* ka la beh bad ngam ha kylleng ka ri ka thaiñ, ym lah shuh ban sait da u slap lyiur bajur katno katno ruh; ka la rung ka la ngam haduh khleiñ shyieng jong u briew. Ngan ap ha ka por ba leit jingleit ki briew kiba hap ban kam lyngba ki wah bah, kyndit kyndit ngan pyntuid ka umsaw haba jur u slap ne ïa ki nongngam um, ki nongshoh dohkha dohpnat ngan ring bad pynïap ïa ki".

U Sangkhni u kren sat marwei marwei. "Shisien ba nga la mut ban pynïap u ne ka briew kim ju lait im satia; ha kawei ka sngi uta u briew u dei ban ïap ha ka kti jong nga". La jia ha bun ki khep ha kaba ki tymmen ki ïathuh ba bun ngut ki briew ki la shah ring ha u Sangkhni. Kumba la jia ïa kita ki kynhun rawon kiba leit khwai ha ka wah Kiang, ha kaba ki la leit da ka jingsngewbha bad jingsngewkmen ba la rang ka bneng synrai bad ba ki la pyndep ïa ki jingtrei jingktah jong ki; ki la ïoh sot ïoh lum u kba thymmai . Ki la wan song la ki jong ki jong ki jasong khaw kba thymmai basma iwbih hur hur, ka jyntah kim pyrwa namar kin '*psim*' da ki dohkha, ki song tang ka mluh bad sohmynken ban '*psim*' lang bad ki dohkha.

Hamar ba ki dang ïakhwai shongshit mar syndah iwei ïa iwei bad ka ngat dohkha khlem sangeh kyndit kynsan wan tuid ka umsaw, imat ba la ther u lappraw sha '*knei*'(tynrai)um.Baroh ki la phet sharud wah bad ki la kiew sha ki jaka bakham kynjang,

hynrei uwei napdeng kita ki rawon u Darok na Nongmyndong u la kum klet ïa ka waitbnoh jong u hapdeng ka wah. U hiar biang sha wah ban leit shim, hynrei la lap sieb ka um, ym lait phet shuh. U kiew halor u mawlong u bakynjang kumba phra phew pruh; wat u siej ruh la eh ban kot haduh tduh u maw. Ia une u maw ba kiew u Darok la tip kyrteng kum u Mawlongbuit bad ki khwai ha ka thwei Mawlongbuit hi. Ka um ka wan tyllep kynsan kynsan, shisien tyllep, arsien tyllep ka nangkiew nangkiew haduh laisien laiwat bad ka tap lup ia u mawlong bad wut ka kit ïa u briew uba don ha kliar u mawlong. Jar, kynjah ki lok kiba wan khwai lang bad sdang ban kem sa ka tieng.

Ki para rawon kiba la phet sharud wah ki ïohi ba uta uba shah rong ha ka um u rkhie pashait laisien laiwat katba u dang kie ha ka wah, u rah kti kumba ai ta ta ïa ki. Ki rawon ki la mareh kyrkieh sha shnong ban ïathuh ïa kaei kaba la jia. Ha ka sngi kaba bud baroh ki rangbah bad ki samla jong ka shnong ki la leit wad ïa ka met jong u. Hadien lai sngi lai miet ki sa lap ïa ka met ïap jong u, ka met ka phad te kam don jingmong ei ei lait tang ki dak ba ki tyrsim kti bad tyrsim kjat, ki dkhot met kum ki bynta ki khmat, ka khmut, ki shkor, u shñiuh la khlong khyndiat khyndiat. Kine ki dak kiba ju shem haba leh u Sangkhni ong ki tymmen.

Ka jingshah ring briew u Sangkhni kam dei ka khana shu thaw hynrei ka dei ka jingjia kaba shisha. Ban sakhi ïa kata ka Seiñduli ka shnong kaba don shuwa ban poi ha Riangdo na Nongstoiñ ka sah kyrteng syndon da ka kyrteng jong u Duli Singh u briew uba la shah ring ha u Sangkhni. La ïathuh ba u Duli Singh u leit khwai ryngkat bad ki paralok ha ka wah kaba don ha kane ka jaka. Hynrei kyndit kyndit ka wah ka sieb bad um lap phet shuh. Kane ka jingsieb jong ka wah ka dei ka jingleh u Sangkhni hi kumba la ong sha khmat namarba u lah ban pynrit pynheh ïa ka wah.

Ki khubor shah ring ha u Sangkhni ki shait bna ha man ki por khamtam ha ki bnai lyiur jong ka snem, ki don ki jaka jong ki

wah ba la mang lypa ban shah ring jan man la u snem. Kawei ka jaka ka dei ka lynti ba dei ïaid na Porla-Sepngi sha Nonglangsaw, ha wah Rdiak, kawei pat ka jaka ka dei ban ïaid na Mawkumkha sha Nongdyrbud ha wah Kiang. Ki nongleit lynti ki hap ban kam ïa ka wah da kaba jngi ne da kaba ïaid suki suki lyngba ka wah kaba jylliew bad kaba tuid lat lat. Ki nongshong shnong ki ong ba ban thaw *pyrnon* siej ne dieng ruh ym myntoi namar u Sangkhni u pynjot noh mar ïadep thaw.

Da kaba ong kumtei kam mut ban pyntieng ne pynma ïano ïano, ka dei ka khubor bathikna kaba la ïoh lum na ki tymmen. Ka jingshisha ka lah ban long namar ba lat lat bad ba khlaiñ palat ka bor tuid jong ka um. Ban lait na kita ki jingsyier baroh la dei ban pynïeng da u '*pyrnon*' nar ne dewbilat u ba skhem. Ka bor Sorkar ba dei khmih ka dei ban shim khia ïa kine ki jingdonkam u paitbah. Kam dei shuh ka juk ba kin hap ban ïaid kjat sah da ki hynriew hynniew kynta tang ban leit na kawei ka shnong sha kawei pat, la dei ban tieh surok ïaid kali noh.

Hangne ha Nongdyrbud ka don ka jingïaknieh pynthor hapdeng ki trai khyndew bad u nongrep. Ki trai khyndew ki kwah ban rep ei ïa lade ïa ka pynthor ba la rep la bun bun snem da uwei u briew. Une u nongrep u dei uba kylla Sangkhni, u sngewdom bad u mut ban pyntwa lut ïa ka pynthor baroh kawei. U la pyntwa la marshiteng ïa ka pynthor. Lada leit peit mynta ruh lah ban ïohi ïa kane ka jingtwa. Ka dei tang hadien ka jingkyrpad u Sangkhni ba kylla na ka rngiew jong kawei ka briew na Nongmawjiej, ba ka ong: "Wat pyntwa ïa ka khyndew ka shyiap, ka spah mariang namar kam don jingbakla ei ei da lade, wat buhnud ruh ïa ki trai khyndew namar ka kynthup ïa ka kur, ha kaba bun na ki, ki long ki babha, basbun ki dang ai jaka rep ïa ngi", ba uta u briew ba kylla sangkhni u sa sangeh ka jingpyntwa ïa ka pynthor. Lym kumta u mut ban pyntwa lut ïa ka khyndew ka shyiap.

Kiwei kiwei ki jingkylla dur u Sangkhni

Kumba la ïakren shakhmat hadien ba la pynkheiñ ïa ka soskular u briew, u Sangkhni u lah ban kylla dur katkum ki

jingdonkam. U lah ban kylla Bseiñ, Muid, Miaw, Diengpun bad kumta ter ter Haba u lah ban kylla ha kitei *ki dur khlem artatien u lah ban* kylla ha ka durbriew *ruh*. Kumta ki jingjot bad jingharam kiba la wanlor wanhap ha ka thaiñ Nongtrai ki lah ban dei na ka jingtrei radbah jong u Sangkhni.

U Sangkhni u kren umdum kumne: "Mynshuwa nga jaipdeh, nga shu thiah thai mynta pat ka mynsiem shun thlong mluh thlong sying jong nga ïa u Nongtrai ka pynkhie dew ban shim kput ïa u; ngan shang kylleng kylleng ki lum ki wah, ki khlaw ki btap, ki krem ki kroh bad ki madan ba-ïar bad ngan pynjot pynpra ïa kiei kiei kiba don ha ka mariang".

"Ngam sngew myntoi ban pynïap iwei ar kumne, kat nang pynduh katta nang kha. Ngan da leit peit-thuh hi ha man la ki shnong ki thaw bad wad kaei ka daw tynrai ban ïoh pynlong mraw ïa ki bad ban pynduh pyndam shisyndon ïa ka thaiñ bad kan long noh ka thaiñ jong nga", kren laitlan u Sangkhni. "Ade! kat nang kiew kham shaneng katta nang sngewpyngngad, ka lyer pyngngad aiu ba beh hangne, la dei kata ka 'erbatemon ba nga la ïohsngew la kham mynshuwa".

U Sangkhni u nongshalan mardieng

"Wow!" Jyllud tmaiñ u Sangkhni haba ïohi ïa kiei kiei ha ka jingïaid lynti palwan jong u, "ki jhur jyrngam babang bathiang, ki soh ki pai, ki um lei lei ynnai da ong, ka jingshyiam ban dih, ngan dih na man ki phud. Sa kine ki diengsal, diengphieng, diengrai, diengngan, diengsohpru, diengkreit, diengrsaw, diengsohsyut, diengsohmylleng, diengsohjidaw, diengsohsynnam, diengsohlymbaw, diengnob, diengphyllud bad kiwei kiwei ki jait dieng khlaw, sa ki siej, ki shken, ki tyra, ki rthaw, ki sba. Ki 'tiewdohmaw, ki 'tiewknup mawiang, ki 'tiewlyngskaw, ki 'tiewmationg, ki 'tiewlyngksiar ki 'tiewdieng ki 'tiewsla babun jait ki phuh pynitynnad ïa ka mariang bad her tang da ki jingsuhsieng.

Ki mrad ki ïatyngkhuh haba ïaid ha khlaw ne ha lynti ba ïaid. Ka jingkaw kaw daw daw jong ki shrieh ba lehbeiñ ïa ka *'rawrih*,(('rawrih: ka mraw jong ki shrieh, ka don kawei ka mraw napdeng ka kawei ka kynhun shrieh) ka jingpah huleng ha man ki lum bad ki sim bapar bad baher ki rwai bad ki pah da ki sur babun rukom".

U Sangkhni u peit ieid ïa ki dieng khlaw bad u ong: "Nga ibang eh ia kine ki diengbah, ngan leit sha rithor ban wan ïa lam ïa u heh saipan pnah thylliej. Une u nang bha ban kren jali ja-um ban pynbiej ïa ki trai khyndew, trai muluk ba kin die lut ïa ki diengbah diengsan na khlaw ba rben. U pynbiej da ki pisa kli ïa ki trai shnong ba baroh kin ieh ia ka kam ka duk la jong bad ban trei noh da ka kam pynot dieng shalan jong u. Un pyntyllun ïa ki diengbah kiba lada pynthiah ka palat *'jamei'* (shirynïeng briew ryngkat ka jingrah kti) briew nangne nalor lum shathie sha them ri thor bad khlem pep ki mrad khlaw balaiphew kyrteng kin hap ban syier ba baroh shi katta ki im suk kim ju pyndik namar ba biang ka bam ka dih ha khlaw, mynta kin tur kynsha bad pynjot lut ïa ki jingthung jingtep jong u briew. Hynrei kim tip katno sngi kin neh kito ki pisa kli, ka pisa ïohei na ki dieng ka khlaw ba thung U Blei kaba ym dei ba mih na ka umsyep jong u briew ki long hi kum ki sla dieng ba per ha ka lyer Ha kawei ka sngi ki kham kyrduh ban ïa ki nongbylla kyndoi ja-kpoh Nga pat, nga nang ban lum bad thep ha ki ki sup ki thiar ban nang kha sut shuh shuh".

U Sangkhni u ïaroh arsap ïa u briew kumne: "Mynnor kine ki briew ki ieid bad ki kheiñ kyntang ïa ka put ka tem, ka shad ka mastieh. Mynta ngan pynduh pyndam noh, ngan pynklet noh ïa ki jingleh u mynbarim namar nga tip ba kine ki dei ki kolshor jong u, namar ynda ïap ka kolshor ka jaitbynriew ruh la kheiñ ba la ïap. Shish, kine ki jingsawa *'singkhrum*, ka sur *tangsuma*, ka sur *lyhir*, ka jingriew tied *wiang*, ka jingsawa *narlong* ka la pynkyllut ïa ki shkor jong nga, sa kine ki saitar, ka sawa *lyngkyrdong*, ngan phut lut ki ksai bad kin klet shi syndon".

U thaw buit kumno ban ioh pynjot ïa ki jingleh ki babha jong u briew: "Ngan bsuh ha ki jingmut jingpyrkhat jong u briew ba yn long hi ma u, u nongpynjot ia ka mariang bad kiei kiei kiba don sawdong jong u. Kan sa wan ka por ba yn jah rngai bun ki jait jingthaw na sla pyrthei kumba jah rngai u *dinosaur*". (U *dinosaur* u dei u mrad uba shisien ka por u dei u mrad uba heh tam ryngkew hynrei une u jait jingthaw u la duh jait duh symbai mynta). U Sangkhni u ong shuh shuh. "Hooid ym don jingroi jingman khlem da leh ei ei halor ka mariang, kumba u symbai u dei ban ïap khnang ban mih u jingthung thymmai kumta ruh ka mariang ka shah ktah, hynrei une u briew um nang ban leh antad ban ïadei bad ka mariang, yn pynjot haduh ban da duh lut namar dei manga uba la bsiap ka jingsniew halor ka jabieng kynda jong u".

Mynnor te ki don ki nongai dawai kynbat kiba da triem shisha, ka mariang ka pynithuh ïa u briew ba une u kynbat u long dawai na ka bynta kane ka jingpang. Kumba la jia ha u nongbeh mrad uba la ïoh ban sum ïa ka skei, namar ba u bynnud ïa ka snam bajaw ei sha madan u kwah ban set noh na ka jaka bapei, u kheit tare ïa ki kynbat kiba don hajan jong u bad u set ïa ka jingmong bapei u sum, katba u dang wad tluh ban kit ïa ka skei, u tip ruh ba ka *la da* iap lypa. Hynrei haba u wan peit, um lap shuh namar ba *ka la khie im* biang. U la sngew kyndit bad la pynlong ïa u ban pyrkhat ba *balei ka* khie im biang, lah ban dei uto uba u kheit u dei u kynbat dawai pynjem mynsaw uba paka tam. U peit-thuh biang ïa u kynbat bad u pyrshang ban pynmong ïa ki mrad ïing bad sop da uta u kynbat bad lap ba dei shisha uba paka.

Halor ka jingai pateng ka spah ka phew bad ka nongtymmen u Sangkhni u ong kumne: "Ngan bsuh ha u ïa ka jingkhapnap ba un nym ai pateng ia kane ka jingstad ai dawai ha ki khun ki kti ne ha kiwei bad wat ban ai pateng ka spah ka phew ha ki khun ki kti jong ki". Kumta, ynda la dei ka por ba ka kmie u kpa ki la noh ka met ki mut ban sam noh ka spah ka phew ha ki khun kynthei kumba dei ka dustur, hynrei um sngew ïahap jingmut ban ai namar la long khlieh

u tnga uba dei u jait u kur ki briew. Ban ai ïa ki khun shynrang ruh ki sngew ba kin shu leit bsa suk ïa ka kur ka khong ki briew. Kumta shi tymmen ki rai ban leit tep noh hapoh khyndew ïa ka pisa pliah. Kum kane ka pisa ba tep hapoh khyndew la ju lap ki briew hadien da ki bun bun snem. Kumba la tep u Syngran ïa ka pisa pliah lai khra ha u snem 1878 ei ei bad la lap da u Thaw Khuriang na khrum u mawsiang na lyngkha ha ka snem 1978 hadien shispah snem ka jingiap u nongtep pisa. Kane ka la jia ha shnong Porshken.

Ha kane ka rukom ka spah u Khasi ka leit shapoh ramew. Kum kine ki jingsngew ki don haduh kine ki sngi ha kaba bun ki shijur thymmai ki sdang seng longïing da u nod khlem nongrim ne khlem ka nongai pateng na ki kmie ki kpa. Ka dei ka jingduk ki kmie ki kpa, ne ka jingkhapnap ne don kaei kaei ka saiñ pyrkhat hiar nongpateng ka bakla?. Nga buh hi ha ki nongpule ban ïa bishar.

U shynrang u nang mut ba un ïoh bhah ei ei na ki kiaw ki kthaw kumba dei ka rukom ka dustur, wat la um pynpaw ne kwah rhah. Katba ka kynthei ka ong pynban. "Ngan tip aiu ma nga ka shibor. Tip ma phi keiñ u rang khatarbor. Nga nang tharai ba ynda la biang nadong shadong keiñ ba phi sa nud ban shim kat ïa kane ka jingkit kaba khia". Dum ngaiñ u rang badang jem tyrpeng.

U Sangkhni u nongrong ka spah mar khyndew u Nongtrai

U Sangkhni u la poi kylleng kylleng ka thaiñ Nongtrai bad haba u poi ha kawei ka shnong kaba kham bun paid u kren ha lade; "Nga la poi hangno kumne, ka shnong ba kham heh bad kham bun paid ban ïa kiwei kiwei ki shnong kaba nga la ïaid lyngba naduh wah Rdiak. Ngan kyrjaw bha ki khmat ban pule katei ka jingthohbyrta (signboard), ka thoh "Lumksiar", nga la ju ïohsngew la kham slem ïa kane ka kyrteng. Nga la poi ha u budlum ka thaiñ imat; ngan seng kharkhana noh hangne. Wow! Ngan bsuh biang shapoh khyndew namar nga dang lehraiñ, nga sngew khohñioh mynsiem ruh namar hyndai ki don bun ki rangbah ryntieh hangne ïoh ki behthong ïa

nga. Ngan paw noh ha kawei ka dur, ngan riam tyrphut kum u nongkhrong bad ngan leh lut ki kam bapoh kat kaba ki ai. Ynda la ïoh shong tynrai, nga la ïoh jingshaniah ngan sa sdang ka kam jong nga. Ngan peit-thuh (survey) ym tang na sla khyndew kumba ïohi kine ki briew, nga te ngan rung shapoh ramew kumba nga la leh ïa ka Nongmylliemg bad ka nong-Ganda bad ngan ïoh kyndup lut ki ksiar. Nga tip ki don bun ki ksiar rong byrlieh byrbthuh. Ngan ïakut dor bad ki trai khyndew tang ïa ka syrtap sla khyndew kaba ym i don dor ei ei, nga tip kin ai ha ka dor kaba tad tam, hynrei ki bynta bashapoh ki shong kiei kiei tip, tip tang manga keiñ".

Hadien katto katne snem ba u Sangkhni u la pyntrei ïa ka kam kharkhana, kaba dei ka kharkhana tihksiar bad khaïi ksiar jong u, u la lah shisha ban pyntwa ki lum heh bad lum rit ban wad ksiar bad u la ïoh lum ksiar ym da ki tola hynrei da ki ton. U sngewsarong bad kop shuh shuh.

"Ka buit khaïi nga shem ka long kaba jop, nga la ïoh kamai pisa shikit bad une u briew pat un kylla mraw tih ksiar jong nga. Sa kawei ka buit nga don, khnang ban long trai jaka trai muluk, ban shaniah tylli tyllan ngan shong kurim noh da ka briew, ngan wad syndon da ka khun khatduh. Kam pher la nga sniew dur, la ikynsha, ka pyrthei mynta kam peit shuh ïa ka dur hynrei ïa ka spah keiñ. Ngan khroh na tdong na tdong haduh ba ngan da ïoh, ynda la ïoh ngan ai shiteng shibait ka kamai kajih bad ngan pynthaw ïing pynthaw sem ruh. Ynda ka la shaniah lut ha nga, te, ngan sa kjit pat keiñ, ngan phah die lut wat ïa ka nongtymmen bad ngan phah lut ka spah ka phew sha ka tnga barim kaba don ha shnong. Kan tip aiu kane ka khun ïoh suk lada nga ri bun tnga ruh namar nga dei u jait ba lah set sbak ïa ki jingsngew baroh. Lada ngan leit peit ïa ki khun rim sha ri thor teng teng ruh ngan ïathuh thok ba pang i mei i pa ne ba ïap i mei i pa wat la ki dang im ruh. Ka dustur jong kine ki briew te hana ba tang bakla bad kano kano ka kynthei khamtam katba dang armet ka tnga u hap ban phla ïoh ba ym lait kha. Ka jingngeit aiu ba kum kata?. Ka jong ngi te tuh katba tuh, klim katba klim kat bym pat shah kem ym pat dei u nongtuh ne u nongklim".

U Sangkhni u pynjyllei da ki kur ki jait la jong.

"Nga sngew kynjah ban sah marwei hangne (ha ka thaiñ Nongtrai) khlem ki kur ki kha, kiba haïing hasem bad ki lok ki jor" ong u Sangkhni; "Ngan wan ïalam ïa ki ruh". 'Balei kin sah ha ka along lyuh bashit, haba hangne ka jingpyngngad bad ka spah kyrha katne. Balei ngan riewspah marwei, haba bun bah ki lad pynmih spah hangne Ngam don jaka shuh ban buh spah ia lade. Ai ba ki lok ki jor jong nga ruh kin ïoh bynta lem. Ngan ai ka baiseng ïa ki haba ki poi hangne khnang ba kin riewspah kloi bad ngin long ki kynrad jong kine ki briew Haba bat ïa u lakam ka khaïi pateng te ngi la bat ia u budlum ka jingim keiñ.

"Kat nang ioh katta nang kwah kata ka mynsiem kwah spah jong nga". kren khyllew u Sangkhni: "ngan peit-thuh (survey) shuh shuh sa sha ki jaka bakyndong kynshrot ïoh dang don ki par ksiar. Ngan hiar sharum sha ki thaiñ Lyngngam. Wow! hangne hajar shnong Shallang kine ki lum ki sop da ki ksiar rong fong. Kine ruh ki long kiba kordor bad barem dor. Ngan pyniaid noh da une u ksiar namarba hangtei ki ksiar rong byrlieh byrbthuh ki la jan lut. Ngan leh kumjuh kumba leh ha Lumksiar. Ngan ïakut dor tang ïa ka syrtap sla khyndew ka bym paw dak don dor ei ei hynrei kaba shapoh te ka ïohei jong nga. Ka Shallang kam dei shuh ka Shallang kan dei ka shyllang jong ka jinglum spah jong nga. Ki briew hangne ki sbun bad ki ieid ïa nga. Ka kyrteng shnong ruh nga kynnoh Shahlang te namar ki shah sngewbha ïa nga ban shong ban sah bad ban kamai kajih katba nga mon. Hangne ruh ngan ri sa kawei ka lok khnang ba ngan long trai. Lada tip katei kaba don ha Lumksiar ruh kim ïatuklar namar nga u balah u baïai".

U Sangkhni u kop shuh shuh da kaba ong kumne: "Nga sngewhun ruh ba ki kur ki kha bad ki lok ki jor kiba dei ki para sangkhni na ri jong nga ki la ïawan khrui shi khrui kat nang ïaid ki sngi bad lada nga

kheiñ ka jingbun ka kynhun sangkhni jong ngi ka la jan don marshiteng ka jingbun u Nongtrai. Nga hap pyrkhat sa kawei ka buit ban pynïeng noh da u jong u syiem u kynrad ban ïoh synshar ïa kane ka thaiñ. Haba la ïar u tnum u tyndai ha man la ki shnong ki thaw katne katne la biang ban ïoh syiem la u jong. Ma u, un synshar donbor halor u Nongtrai, un lum khajna kaba khia na man la ka thliew ïing, un pynïaid swari da ki shipai ki swar jong u *haman la ki* shnong ki thaw. Lada ki ishan khmat ïa ki jingri jingdup *ruh kin* pynïap dusmon bad bam pynsngaid ïa lade. Kane ka jingïaid palwan jong ki kan pyntieng pynsyier ïa ki kynthei khynnah wat ïa ki rangbah ruh ban leit bri leit bsah. Kumne yn leh ki kam beijot ïa ki khun samla kynthei jong u briew bad ïa ki khun samla shynrang yn khroh yn kjor ban rung ha ka seng pynkhyllep snier jong u, hynrei yn pyrsad khmut pat nadien haba don ha khlaw ha btap bad ksih ïap ïa u syndon. Ïa ki khun la jong pat une u syiem un ker un da , wat ïa kiba la rai pynrem mynshuwa un pynksan ba ki dei ki khun trai khun tipsngi tam jong u".

"Ani! Nga la leh bun ki kam ban pynurlong ïa ka jingthmu jong nga. Lada nga phai dien trai nga lah ban ong ba nga la sngew hun jrut shisha", kren jah thait u Sangkhni. U khie ïeng joit bad u twad ïa la ka jong ka shyllangmat. Ade! nga la klet kawei ka kam bah kam san. Balei nga shu ieh ia kito ki Mawpud ka Jylla?. Balei 'sha nga thap klet kumne kumba shoh tyndep?. Ngan leit noh mar mar mynta ban leit phut bad bret sha bym tip shuh u briew, khnang ba ki paramer parakher jong nga kin lah ban kam trai katba mon ïa ki jaka basah ei sha kito ki khap-pud. Ngan leit phut noh ïa u Mawpud Laidong 'AKG' (Assam, Khasi bad Garo) uba donnam ba don hajan ka shnong Thanghuleng bad kata ka sngi ba nga la leit phut ïa u mawpud, khnang ba utei u jaitbynriew un sah kynmaw trud khlieh (la phut noh ia u ha ka 10 tarik u Nailur jong u snem 2002). U dei u mawpud jylla ka Meghalaya bad Assam bad u dei ruh u mawpud distrik jong ka West Khasi Hills bad Garo Hills. (Ki mih ki jingkylli kiba khia

halor une u mawpud. Kumba, don ei ei ka jingthmu sha lyndet ba ki dusmon ki leit phut ïa une u mawpud?. Don jingktah ne em ïa ka jaitbynriew Khasi jong ngi?. Nalor ba ka ri Khasi ka la rit lypa dang don kiba kam jubor bad knieh ïa ki jaka ki puta ban nang pynrit shuh shuh?. Ka bor sorkar bad ka jaitbynriew Khasi ki la shim khia ne em ban leit thung bujli biang da uwei pat u Mawpud ne shu sngap mynthi kum u diengshaiñdoh katba leh kiwei ki jaitbynriew).

"Ynda lut noh ka ksiar rong ïong ngan leh aiu pat, ngan leit phai noh sha shnong la jong?", pyrkhat lum spah shuh shuh u Sangkhni. "Em, ngan peit-thuh shuh shuh keiñ ha kiwei kiwei ki lum. Nga ïohsngew ba don ka ksiar rong ktieh ruh ha ki sharing lum ba noh sha Bangla. Ngan sa pyntrei ïa kane ka kam ruh ynda nga la sngew kwah ban trei. Ade! Ym kut shuh ka kamai spah ïohei jong nga. Ka kabu ksiar aiu kaba kat katne, la wad ha bneng ruh ym ïoh ha khyndew pat te tang hangne keiñ".

Nalor ba u Sangkhni u dei u tyngshop uba khih uba ksar, ha kawei ka bynta u long ruh ka pharshi jong ki tymmen jong ka jingbym don '*pyrnon*' (jingkieng wah) ha ka ka thaiñ Nongtrai. Ka jingthmu u mynbarim ka long ba ngin thaw u '*pyrnon*' uba skhem. Ki riewhyndai ki lah ban shna '*pyrnon*' nohtah na uwei u dieng sha uwei u dieng kiba kynjang bad ba jrong ka lynter tang da ki siej. Balei ngi pat ngim lah ban shna ha kine ki sngi. Phin ap ïa u '*pyrnon*' nar, *pyrnon* dewbilat ba wan ai mano re?. Ka long kaba eh. Mano ban tip ïa phi sha kyndong bah, sha khlaw sha btap? Lait tang lada ki donkam ïa lade keiñ kin wan shna '*pyrnon*'. Kumta ki jinghikai bad ki jingleh kiba bha jong u barim wat bret, pynthymmai biang ïa ki ha ka rukom kaba kham janai.

Kawei pat ka dei ka pharshi jong ka jingduh jingdam ki jingleh jingkam kiba bha jong u barim. Shano lut ki jingleh jong u mynbarim, hooid ka niam tynrai te ym don shuh namar la kylla khristan lut hynrei ka shad mareh '*singkhrum*, ka shad *lynniang*, ka shad *reiñmaw*, ka phawar *suhkyrhoi* ka '*thod khonblei*'(khana puriskam) kiba dei ka kolshor dei ban bteng bad nangpynjanai shuh

shuh. La dei shisha ba la bam duh u Sangkhni ne ka jingleh klet jong u briew?. La dei ka por ban kyrsiew thiah, ban sdang ban lum ban lang biang ki tiar put tiar tem bad ki rukom leh u mynbarim namar dei tang ka tynrai ngi lah ban pynim bad pynithuh pyrthei ïa ka jaitbynriew.

Hynrei ka pharshi kaba buh ïa ka jaitbynriew ha ka jingma ka dei ka jingshah knieh ka khyndew ka shyiap, ki jaka puta, ki dulir khyndew, ki ïing ki sem bad ka jingwan rong ei ka spah ka phew jong ki trai jaka trai muluk ha ki bar-ri bar-jylla. Ha u Nongthoh hi u shim ba ka dei ka Sang kaba khraw tam, ka dei ka *sangkhani* ka sangkharoi kumba la kdew sha khmat. Ym don Noh Samani (jaka leit bret ïa ka sang ka ma baroh) ban leit bret ka sang lehbeiñ lehkhoh ia ka Meirilung. Ym don nongkhan nongkñia ruh ban pynïasuk ïabha biang u trai muluk bad ka. Shisien ba la duh la duh. Ka ïam sngewsih pait dohnud pait dohnam bad ka maipap maitang ia uba la die noh ïa ka ha u nongwei bad ym don jingmap shuh lano lano ruh. Kum ka jaitbynriew kaba ieid hok ïa ka ri ryngkat bad ki nongsynshar hima sima la dei ka por ban shim khia ia kane ka bynta.

Kumta, khnang ban lait na kti jong u Sangkhni bad pyneh rngiew biang u paid Nongtrai, nyngkong nyngshap ngi dei ban khyllie pynim biang ïa ka kolshor la jong, um dei shuh ban bud tynneng ïa ka kolshor jong kiwei. Ngi don ki Sirdar, ki Rangbah Shnong bad ki Sengbhalang bapher bapher bad ki samla ki lah ban shong pyrkhat ban wad biang ïa ka tynrai la jong. Kaba ar, ki dei ban ïeng tylli kawei kum ka jaitbynriew ban ïaleh pyrshah ïa ka jingleh jingkam jong ki sangkhni khlaw bad ki sangkhni ba kylla da ka rngiew kiba lah ban dei ki jingsniew bawan tyllep nabar bad bamih napoh ka jaitbynriew. Kin ïaleh ym da ka wait da u sum, hynrei da ka sur bad ka dur jong ka jingïa-ieid bad jingïatylli. Ngin [illegible] bha ka miat ban dup kynshew kyndep ka hok ka sot.

****

SONAPAHAR

Sonapahar - Lumkaiar donnam
Kum ka kyrteng ka kam
Spah mariang ba pha la ai
Kyrhai iu khun Nongtrai

Dohnud jong nga pha pynpad pdang
Ban kynmaw ka sngi tympang.
Hyndai dohlieh na ri bajngai
Wan kyndup ksiar kyrhai

Krem tih ksiar ka sakhi ym duh
Wat la Bangla la pluh
Kmir kmir ki stem ki rong ki phong
Ksiar khunbynriew phareng ioh song

Ynnai lap shuh ka spah bla jah,
Spah Khasi b'la shah rah;
Ksiar Mawshynrut dang bun byllai
Jingkordor ym lah tai

La bun bun snem dohiong ki tih,
Ksiar Shynrut b'la shong rieh;
Sha shnong la jong ban pynriewspah,
Jeh lum syllen jyllah

Diengmet diengbah kyriup ka khlaw,
Long tang khana shu thaw;
Kan poi ka por ban lut u prut,
Sha ri thor kan hiar lut

Don mo na phi ba la pedmat.
Ju mentuh ban beh noh krat,
Sei d'u khnam sei da ryntieh,
Bym bit ai jaka shong rieh

Rs. 35.00/-